

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ВАЩУК ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА

УДК 94(44)"15"Франциск I

**РЕНЕСАНСНИЙ ПРАВИТЕЛЬ: ОБРАЗ ФРАНЦИСКА I ВАЛУА
ЗА ЙОГО ОРДОНАНСАМИ ТА СВДЧЕННЯМИ СУЧАСНИКІВ**

Спеціальність 07.00.02 – всевітня історія

Дисертація
на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Котляров Петро Миколайович

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження	12
1.1 Історіографія проблеми	12
1.2 Джерельна база	39
РОЗДІЛ II. Образ правителя в уявленні Франциска I Валуа (за королівськими ордонансами, едиктами та деклараціями)	57
2.1 Король і Паризький парламент у процесі становлення французького абсолютизму	57
2.2 Взаємовідносини Франциска I з Паризьким університетом.....	74
РОЗДІЛ III. Образ французького монарха за наративами сучасників	92
3.1 Імідж «тріумфуючого Цезаря», «славетного» Франциска I у мемуарах Луїзи Савойської та листуванні Маргарити Наваррської	92
3.2 Контroversійність образу короля в уявленні його сучасників	105
3.3 Нові напрями міжнародних відносин у дипломатичній грі ренесансного правителя Франциска I Валуа	121
РОЗДІЛ IV. Конструювання іміджу Франциска I як ренесансного правителя засобами звичаїв і мистецтва	134
4.1 Звичай «радісного в'їзду» як засіб зміцнення та сакралізації влади Франциска I	134
4.2 Сюжети і символіка образів у розписах галереї Франциска I	145
ВИСНОВКИ	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	175
ДОДАТКИ	204

ВСТУП

Актуальність дослідження. Постать ренесансного правителя Франциска I Валуа є непересічною у європейській історії ранньомодерного часу. З однієї сторони, король своїми діями заклав основу для формування абсолютної монархії та відкрив Францію для Ренесансу, з іншої – його зовнішньополітична діяльність не завжди мала очікувані результати, а багаторічні війни завели королівство у скрутне фінансове становище. Все ж Франциск I увійшов в історію як «батько французького Ренесансу» та видатний політик, який сприяв зміцненню королівської влади та успішно захищав французьку монархію від зростаючого впливу імперії Габсбургів у Європі. Абсолютистські устремління Франциска I дали початок трансформації політичної системи королівства, що на декілька століть вплинули не лише на історичний розвиток Франції, але й на інші європейські держави.

Незважаючи на значущість багатьох починань Франциска I у різних сферах суспільно-політичного життя Франції, у світовій історіографії сформувалися досить неоднозначні оцінки короля як особистості та політичного діяча. Нерідко дослідники звертають увагу на той факт, що гуманістичний, по суті, світогляд та новий ренесансний тип мислення, притаманний королю, вживався з середньовічними рисами державного управління, що найчастіше виявлялося у його взаємовідносинах із впливовими структурами – Паризьким парламентом та університетом.

Піддається критиці й зовнішньополітична діяльність Франциска I. Нерідко відзначається нелогічність дій у завоюванні «італійської спадщини», адже більшість військових кампаній, що неодноразово проводив «король-лицар», були безрезультатними. Територіальне розширення було мізерним і невартим затрат стількох матеріальних та людських ресурсів. Не менш неоднозначно оцінюється й модерний зовнішньополітичний курс Франциска I, що відзначився своєю багатовекторністю та секуляризованістю. Особливо різняться думки відносно співпраці з протестантськими князями

Шмалькальденського союзу та укладення Франциском I франко-османського договору.

Такі різносторонні оцінки особистості Франциска I певною мірою визначені контрверсійністю образу ренесансного правителя, що формувався в уявленні його сучасників та знайшов відображення у непоодиноких наративах XVI ст. Водночас, досліджуючи ордонанси Франциска I, викристалізовується інша грань образу монарха, що є результатом свідомої саморепрезентації короля.

Слід зазначити, що в сучасній історіографії чітко проглядаються тенденції до міждисциплінарного вивчення особистості короля. Дослідники все більше намагаються проаналізувати психологічний тип персоналії Франциска I з урахуванням усіх соціо-культурних чинників, що впливали на його особистість. Тому в період відзначення 500-ї річниці з початку правління Франциска I Валуа спостерігається зростання зацікавленості дослідників до його особистості.

Постать Франциска I була нічим іншим, як продуктом епохи, в якій він жив. У його світогляді та діях відобразилася вся багатогранність і неоднозначність ранньомодерної доби. Тому цілком закономірно, що світоглядні уявлення Франциска I відрізнялися від світогляду середньовічного європейського правителя. Його внутрішня і зовнішня політика, а також діяльність у сфері освіти й культури, були визначені впливом Відродження й гуманізму, тому Франциск I заслужено здобув серед істориків ім'я ренесансного правителя.

Незважаючи на довготривалий інтерес до постаті Франциска I не одного покоління вчених різних методологічних та національних шкіл й на сьогодні в українській історіографії відсутнє цілісне просопографічне вивчення французького монарха, а отже постать одного із останніх Валуа – Франциска I потребує комплексного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дисертація виконана в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри

історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Суспільства давньої, середньовічної і ранньомодерної доби та їх цивілізаційна спадщина» (номер державної реєстрації 0116U007146).

Мета роботи полягає у реконструкції образу ренесансного правителя – Франциска I Валуа, створеного самим монархом та його сучасниками в епоху формування абсолютистської держави.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні дослідницькі **завдання**:

- здійснити аналіз історіографії та джерельної бази поставленої проблеми;
- встановити значення підкорення королем Паризького парламенту для формування раннього французького абсолютизму та вплив цих процесів на саморепрезентацію Франциска I Валуа як владного монарха;
- простежити зміну взаємовідносин Франциска I з Паризьким університетом та з'ясувати роль створення нового освітнього закладу Коллежу королівських лекторів у процесі формування образу ренесансного правителя;
- охарактеризувати образ французького монарха першої пол. XVI ст. за наративами його сучасників;
- визначити нові напрями міжнародних відносин у дипломатичній грі Франциска I, що характеризують його як ренесансного правителя;
- проаналізувати звичай «радісного в'їзду» як засіб зміцнення та сакралізації влади Франциска I Валуа;
- з'ясувати роль образотворчого мистецтва епохи Відродження у процесі конструювання образу Франциска I.

Об'єктом дослідження є постать Франциска I та особливості його правління в умовах формування раннього французького абсолютизму.

Предметом є створення цілісного просопографічного образу ренесансного правителя, уособленого в персоні французького монарха першої половини XVI ст. – Франциска I Валуа, що знайшов відображення в ордонансах короля та свідченнях його сучасників, а також окреслений засобами образотворчого мистецтва.

Хронологічні межі роботи зумовлюються специфікою дослідження персоналії монарха та охоплюють роки його перебування на троні. Тобто нижньою межею визначається 1 січня 1515 р. – дата його вступу на престол, а верхня межа сягає 31 березня 1547 р., що є датою смерті Франциска I Валуа.

Теоретико-методологічною базою дисертаційного дослідження є принципи науковості, історизму та об'єктивності. Дотримання принципу історизму уможливило на основі всебічного дослідження джерельної бази розглянути особистість Франциска I Валуа, його внутрішню та зовнішньополітичну діяльність у тісному взаємозв'язку з конкретно-історичною ситуацією. Принцип об'єктивності завдяки виявленню усіх чинників, які визначали політику Франциска I, робить можливим відмовитися від спрощених, однобічних та упереджених оцінок постаті монарха.

Оскільки образ Франциска I розглядається у контексті доволі складної, багатой на суперечливі події епохи, то для ґрунтового та комплексного дослідження теми нами було використано як загальнонаукові (аналіз, синтез), загальноісторичні методи (історико-біографічний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний та метод історичної реконструкції), а також залучено міждисциплінарні методи.

Такими загальнонауковими методами як аналіз і синтез ми послуговувалися для дослідження всього спектру фактологічного матеріалу. Проте одним із основних методів, задіяних у процесі дослідження образу французького короля, є історико-біографічний метод. Він дозволив не лише реконструювати основні етапи життя Франциска I та створити його цілісну політичну біографію, а й дослідити особливості характеру, моделі поведінки монарха і його сприйняття сучасниками. Також з цією метою нами було

залучено просопографічний метод, як новий тип історико-біографічного дослідження особистості. Цей метод дозволив, по-перше, відтворити «колективну біографію» оточення короля, що сприяє кращому розумінню його самого. По-друге, просопографічний метод дає змогу відтворити на основі джерел багатогранний соціально-психологічний портрет правителя та здійснити реконструкцію його внутрішнього світу.

Проблемно-хронологічний метод, який передбачав розподіл широкої теми дослідження на окремі відносно вузькі проблеми та вивчення їх у хронологічному порядку, дозволив розглянути явища та події, що відбувалися в житті монарха, у часовій послідовності та динаміці. Для відтворення історичної ситуації у Франції першої половини XVI ст., що є необхідно для формування об'єктивного образу монарха, використовується метод історичної реконструкції.

Також у ході дослідження було використано історико-генетичний метод, який вивчає історичні явища у процесі їх розвитку. Так, у роботі аналізувалась динаміка формування світогляду ренесансного правителя, виявлялись закономірності і причинно-наслідкові зв'язки цього процесу.

При роботі з візуальними джерелами нами було залучено іконографічний метод. Зокрема, цей метод є незамінним під час аналізу образів та символів фресок галереї Франциска I та оздоблень палацу Фонтенбло. Не менш ефективним іконографічний метод є при вивченні візуалізації традицій та звичаїв ранньомодерної Франції, а саме – «радісного в'їзду» французьких королів у міста. Також цей метод застосовано нами при дослідженні станкових портретів Франциска I.

Метод історичної антропології і психології, центральним моментом яких є зосередження уваги на вивченні людини в соціальній групі чи суспільстві в усіх проявах її життєдіяльності, уможливив багатогранне вивчення діяльності Франциска I з максимальної кількості точок спостереження, допоміг розкрити широкий спектр індивідуальної психіки, почуттів та емоцій.

Комплексне застосування зазначених принципів та методів, на наш погляд, дозволило забезпечити повноту та достовірність у висвітленні досліджуваної теми, а також досягти поставленої мети.

Наукова новизна дисертації полягає в наступному:

- вперше в українській історичній науці було здійснено комплексне дослідження на основі залучення королівських ордонансів та свідчень сучасників, образу ренесансного правителя Франциска I Валуа;
- досліджено різні грані образу Франциска I, створеного його сучасниками: від «славетного» та «тріумфуючого Цезаря», Галльського Геркулеса до владного та схильного до жорстокості володаря;
- на основі дослідження наративних і візуальних джерел розглянуто звичай «радісного в'їзду» короля як засіб зміцнення та сакралізації влади Франциска I.

Уточнено:

- значення заходів Франциска I, вжитих ним під час політичного протистояння з Паризьким парламентом та університетом, що були проявом абсолютистських устремлінь монарха та способом саморепрезентації короля як сильного правителя;
- питання про трансформацію освітньої системи Франції, що відбулася завдяки створенню колежів та введення нового способу навчання – *modus parisiensis*, що було наслідком змін світоглядних уявлень французького короля.

Набули подальшого розвитку:

- вивчення нових напрямів зовнішньополітичного курсу Франциска I в контексті становлення французької дипломатії;
- дослідження мистецької програми, закладеної у фресках галереї Франциска I, як ефективного інструментарію у процесі створення іміджу короля.

Практичне значення дисертації полягає у можливості використання основних висновків, положень та результатів дослідження при підготовці

нормативних та спеціальних курсів з історії раннього нового часу, а також при написанні розділів монографій, підручників, навчальних посібників, присвячених історії Франції першої половини XVI ст., становленню абсолютизму та французькому ренесансному мистецтву. Крім цього, результати дисертаційної роботи можуть стати основою для подальших наукових розвідок з дотичних проблем.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження були представлені у вигляді доповідей та тез на наукових конференціях: 66-й Міжнародній науковій конференції молодих учених «Каразінські читання (історичні науки)» (м. Харків, 26 квітня 2013 р.); II Всеросійській науково-практичній конференції «Культура, наука: проблеми і перспективи» (м. Нижньовартівськ, Росія, 8 лютого 2013 р.); Міжнародній науковій конференції «Ренесансна культура і суспільні практики» (м. Саратов, Росія, 25 – 27 вересня 2013 р.); Першому міжнародному круглому столі «Текст і образ: особливості взаємодії між наративом та візуальністю» (м. Київ, 24 – 25 жовтня 2013 р.), III Всеросійській науково-практичній конференції «Культура, наука: проблеми і перспективи» (м. Нижньовартівськ, Росія, 7 лютого 2014 р.); «Перших Наддніпрянських наукових читаннях: актуальні проблеми історії, археології та етнології» (м. Дніпропетровськ, 11 квітня 2014 р.); V-й Міжнародній конференції «Актуальні проблеми теорії і історії мистецтва» (м. Санкт-Петербург, 28 жовтня – 1 листопада 2014 р.); Другому міжнародному круглому столі «Текст і образ: особливості взаємодії між наративом та візуальністю» (м. Київ, 5 – 6 листопада 2015 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 10 наукових праць загальним обсягом 4,12 д. а. – 5 наукових статей у фахових виданнях (2,99 д. а.), у тому числі 4 у фахових виданнях (з них 1 стаття у виданні, що входить до науково метричних баз) і 1 – в іноземному виданні, а також 5 матеріалів і тез доповідей на наукових конференціях (1,13 д. а.).

Статті опубліковані у фахових виданнях:

1. Ващук Л. Звичай «радісного в'їзду» як засіб зміцнення та сакралізації влади Франциска I Валуа / Людмила Ващук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. – Вип. 1. – Ч. 3. – С. 66 – 70.

2. Ващук Л. В. Нові принципи міжнародних відносин у дипломатичній грі ренесансного правителя Франциска I Валуа / Людмила Вікторівна Ващук // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2015. – № 1145: Серія «Істрія». – Вип. 50. – С. 200 – 207.

3. Ващук Л. В. Образ монарха-правителя в уявленні Франциска I Валуа (за ордонансами та едиктами короля) / Людмила Вікторівна Ващук // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014. – № 9(302). – С. 43 – 48.

4. Ващук Л. Образ «тріумфуючого Цезаря», «благородного короля Франциска», за «Щоденником Луїзи Савойської» / Людмила Ващук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія. – К.: Київський університет. – 2013. – № 4 (117). – С. 5 – 8.

5. Ващук Л. В. *Modus parisiensis*: трансформація освітньої системи Франції в період правління Франциска I / Людмила Вікторівна Ващук // Середньовіковий город: Межвуз. науч. сб. – Саратов: изд-во Саратов. гос. политех. ун-т имени Гагарина Ю. А., 2014. – Вып. 24. – С. 86 – 96.

Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації:

6. Ващук Л. В. Взаємовідносини Франциска I з Паризьким університетом в контексті формування раннього французького абсолютизму / Людмила Вікторівна Ващук // Історичні етюди: [зб. наук. пр.] / під ред. д-ра іст. наук, проф. С. І. Світленка. – Дніпропетровськ: Пороги, 2014. – Вип. 4. – С. 125 – 127.

7. Ващук Л. В. Восточная политика Франциска I Валуа: опыт военно-политического взаимодействия Франции и Порты во второй четверти XVI века

/ Людмила Викторовна Ващук // Культура, наука, образование: проблемы и перспективы: Материалы II Всероссийской научно-практической конференции (г. Нижневартовск, 8 февраля 2013 года) / Отв. ред. А. В. Керичко. – Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гос. ун-та, 2013. – Ч. 1. История идей и история общества. Проблемы всеобщей истории. – С. 18 – 20.

8. Ващук Л. В. Противостояние и подчинение: корона и Парижский парламент в процессе становления абсолютизма (по эдиктам и ордонансам Франциска I) / Людмила Викторовна Ващук // Культура, наука, образование: проблемы и перспективы: Материалы III Всероссийской научно-практической конференции (г. Нижневартовск, 7 февраля 2014 года) / Отв. ред. А. В. Керичко. – Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гос. ун-та, 2014. – Ч. 1. – С. 17 – 19.

9. Ващук Л. Ренесансне мистецтво як засіб формування раннього абсолютизму за правління Франциска I Валуа / Людмила Ващук // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 66-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 26 квітня 2013 р.). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – С. 46 – 47.

10. Ващук Л. В. Росписи галереї Франциска I: сюжети і символіка образів / Людмила Викторовна Ващук // Актуальные проблемы теории и истории искусства – 2014: тезисы докладов V-й международной конференции. – СПб., 2014. – С. 143 – 145.

Структура роботи обумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури із 280 найменувань (29 сторінок) та 10-ти додатків. Загальний обсяг дисертації становить 213 сторінки, з яких основний зміст викладено на 174 сторінках.

РОЗДІЛ I Стан наукової розробки теми та джерельна база дослідження

1.1 Історіографія проблеми

При дослідженні персоналії Франциска I Валуа не можливо ігнорувати те історичне тло, на фоні якого відбувалося його правління. Епоха, в якій жив Франциск I, відзначилася потужними соціально-економічними, політичними і культурними трансформаціями, що знайшли вираження у великих географічних відкриттях, Ренесансі та Реформації. Всі ці чинники безпосередньо вплинули на зміну світоглядної парадигми французького суверена, а відповідно на його внутрішньополітичну діяльність та міжнародну політику. Тому предметом нашого історіографічного огляду є не лише наукові праці, присвячені суто особистості короля, а й ті, що аналізують дотичні сюжети та сприяють комплексному дослідженню образу ренесансного правителя Франциска I Валуа.

Тривале вивчення життя та діяльності Франциска I характеризувалося різними методологічними підходами, що змінювалися починаючи з XIX-го і до початку XXI ст. Персона короля розглядалася чи то в руслі подієвої історії, де надавалася перевага дослідженню його політичної діяльності як правителя, чи то в дусі історичної антропології «Школи Анналів». Незважаючи на існування значної кількості літератури сучасні вчені активно продовжують інтерпретувати особистість ренесансного правителя, залучаючи нові методологічні підходи та інструментарій.

Аналіз наукових доробків, що в тій чи іншій мірі проливають світло на персону французького короля, слід розпочати з початку XIX ст., яке відоме нам як епоха романтизму. Хоча до постаті Франциска I зверталися починаючи ще з XVII ст., проте однією з перших власне наукових праць можна назвати багатотомну «Історію Франції» талановитого історика і викладача Сорбонни Жюльє Мішлє (1798 – 1874). Ця робота створювалася і видавалася протягом

кількох десятків років. Одним із останніх томів, що вийшов у 1855 р., була книга «Відродження»¹, присвячена історії Франції XVI ст. Хоча дослідження Мішле вирізняється певною суб'єктивністю по відношенню до постаті Франциска I та має притаманну для епохи романтизму рису літературності, проте є цінним, оскільки здійснене на основі опрацювання значного масиву архівних документів. Незважаючи на подальшу зміну методології у французькій історіографії, праці Ж. Мішле залишались актуальними та неодноразово перевидавались.

На зміну романтизму в останній чверті XIX – першій третині XX ст. в історичну науку прийшла позитивістська школа. Становлення професійної історичної науки у Франції відбувалося в наполегливих пошуках вченими оптимальної методології дослідницького процесу. Слово «метод» стало своєрідним гаслом французької історіографії кінця XIX ст. і дало назву пануючому в ній напрямку – «методична» школа². Основні методологічні засади цієї школи були висвітлені у праці відомих представників позитивістського напрямку професорів Паризького університету Ш. Сеньобо та Ш. Лянглуа «Вступ до історичних студій»³ – відмова від літературності та теологічного світобачення, проведення критичного аналізу документальних свідчень. Історики «методичної» школи концентрували свою увагу на діяннях монархів та політичних особистостей, у той час як маси народу залишались «мовчазною більшістю».

¹ Michelet J. Histoire de France au seizième siècle. La Renaissance / Jules Michelet. – Paris: Imprimerie Simon Racon et Comp, 1855. – 507 p.

² Ададуrow В., Дюпон-Мельниченко Ж.-Б. Французька історіографія XX століття / Вадим Ададуrow, Жан-Бернар Дюпон-Мельниченко. – Львів: Класика, 2001. – С. 42.

³ Лянглуа Ш., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории / Ш. Лянглуа, Ш. Сеньобос – СПб.: Изд. О. И. Поповой, 1899. – 276 с.

Значний внесок у розробку проблемних питань політичної історії XVI ст. зробив професор Сорбонни Анрі Лемонньє (1842 – 1936). У працях «Карл VIII, Людовік XII та Франциск I. Італійські війни 1492 – 1547»¹ та «Генріх II, боротьба проти австрійського дому 1519 – 1559»² автор безпосередньо зупиняється на протистоянні правлячої династії Валуа з Габсбургами, що найбільш загострилося у період правління Франциска I, а також акцентує увагу на стосунках французького короля з сусідніми державами. Обидва дослідження відзначаються ґрунтовністю висвітлення теми, що було досягнуто завдяки активному використанню документальних джерел. Цінною історичною працею є також робота Гастона Додю «Валуа», в якій досліджується історія династії Валуа (1328 – 1589 рр.)³. Автор коротко розглядає правління кожного французького монарха цього роду, в тому числі й Франциска I, акцентуючи увагу на політичні аспекти.

Актуальною і на сьогоднішній день залишається монографія вченої дореволюційної Росії О. М. Петрункевич «Маргарита Ангулемська та її епоха»⁴. Ця праця присвячена життю та діяльності старшої сестри Франциска Маргарити Ангулемської. Активно використовуючи джерела різного походження, авторка досить чітко зображує історичне тло, на якому проходило правління короля. Розповідаючи про різні етапи життєвого шляху Маргарити вчена детально зупиняється й на постаті Франциска, аналізуючи його характер та моделі поведінки. Варто відзначити, що, даючи позитивні оцінки діяльності

¹ Lemonnier H. Charles VIII, Louis XII et François Ier. Les guerres d'Italie 1492 – 1547 / Henry Lemonnier. – Paris: Tallandier, 1982. – 427 p.

² Lemonnier H. Henri II, la lutte contre la Maison d'Autriche 1519 – 1559 / Henry Lemonnier. – Paris: Tallandier, 1983. – 401 p.

³ Dodu G. Les Valois. Histoire d'une maison royale / Gaston Dodu. – Paris: Librairie Hachette, 1934. – 473 p.

⁴ Петрункевич А. М. Маргарита Ангулемская и ее время / Александра Михайловна Петрункевич. – 2 изд. – М.: ЭНАС, 2010. – 216 с.

Франциска I як короля Франції, О. М. Петрункевич негативно ставилася до нього, як до особистості, протиставляючи йому розсудливу та мудру Маргариту. Незважаючи на час написання цієї роботи вона залишається цінною для дослідника XXI ст.

Також до сьогодні не втратила своєї актуальності праця Вільяма Хебі «Франциск I та інтелектуальний рух у Франції (1515 – 1547)»¹, у якій знайшло висвітлення протистояння нових гуманістичних ідей та середньовічної схоластики у Франції. В цій роботі автор зупиняється на важливій проблемі – протистоянні Паризького університету гуманістичній програмі Франциска I. В. Хебі сконцентрував увагу на протидії Сорбонни та Паризького парламенту підписанню Болонського конкордату. Дослідник проаналізував і дії короля, що врешті решт змусили Паризький парламент зареєструвати документ 22 травня 1518 р., всупереч своєму небажанню. В подальшому протистояння ренесансним устремлінням короля проявлялося в більш пасивній формі, що виражалася у переслідуванні окремих гуманістів.

Низка праць, що в різній мірі висвітлюють окремі сфери життя та напрями діяльності Франциска I, були створені представниками так званої «Школи Анналів», яка прийшла на зміну «методичній» школі. «Школа Анналів» отримала свій початок від заснування у 1929 р. Марком Блоком та Люсьєном Февром часопису «Аннали». Проте в 30-х рр. XX ст. позитивістська школа мала ще досить сильні позиції. Перше покоління «анналістів» здійснили розрив із дослідженням факту-події та від політичної історії перейшли до вивчення суспільства як цілісної системи.

Класичним прикладом дослідження, здійсненого через призму соціального підходу, вважається робота М. Блока «Королі-чудотворці»². Ця

¹ Heubi W. François Ier et le mouvement intellectuel en France (1515 – 1547) / William Heubi. – Lausanne: F. Rouge et C., Éditeurs, 1913. – 157 p.

² Блок М. Короли-чудотворцы. Очерк представленый о сверхъестественном характере королевской власти распространенных преимущественно во

праця, націлена на висвітлення сакрального виміру королівської влади, є цінною для дослідження постаті Франциска I та розуміння феномену абсолютизму. М. Блок у своєму дослідженні реставрує механізми народного уявлення про божественний характер королівської влади. У розгляд включається й Франція періоду правління Франциска I. Проте предметом дослідження історика є не королі, а колективні уявлення французів, процес їх формування у різних соціальних групах.

Основною заслугою М. Блока та Л. Февра є розробка методів вивчення ментальності – комплексу уявлень про світ, які діючи на межі свідомого та підсвідомого, формували моделі поведінки людей даної історичної епохи¹.

Слід зазначити, що зміна підходів та методології не була одномоментним явищем. Нерідко вчені займалися дослідженням політичної історії, поступово переймаючи нову методологію. Прикладом чого є праця А. Ребійона та Г. Се «XVI століття»². Дослідники визначили першу половину XVI ст. як перехідний період, коли разом із розвитком політичної централізації протікали й протилежні тенденції. Історики вдало зауважили, що французький правитель продовжував вести «кочовий» спосіб життя, не маючи постійної резиденції, а сама королівська влада в цю епоху не була деперсоніфікована. Особа монарха відігравала вирішальну роль, адже королівська влада була сильною за умови сильного правителя.

Починання першого покоління «анналістів» були продовжені Ф. Броделем, який визначив основні напрямки досліджень «Школи Анналів» після Другої світової війни. За другого покоління, в так званий «броделівський

Франции и в Англии / Марк Блок; пер. и коммент. В. А. Мильчиной. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 709 с.

¹ Ададуrow В., Дюпон-Мельниченко Ж.-Б. Французька історіографія ХХ століття / – Львів, 2001. – С. 35.

² Sée H., Rébillon A. Le XVIe siècle / H. Sée, A. Rébillon. – Paris: Le press universitaires de France, 1934 – 411 p.

період» (1946 – 1969) «Школа Анналів» стає провідним напрямком у французькій історіографії та здобуває широке визнання у світі. Основними дійовими особами досліджень вченого виступають структури – будь-яка змодельована істориком реальність минулого, яка протистоїть «часові довгої тривалості» (*la longue durée*) й залишається незмінною у своїй основі протягом життя декількох поколінь.

У тритомній праці «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст.»¹ Ф. Бродель відтворив загальну картину матеріального життя чотирьох континентів (Європи, Азії, Африки, Америки) упродовж чотирьох століть, з'ясовуючи при цьому, коли і де й чому відбулись «розриви старої системи» (феодального ладу) та як зароджувалися та розвивалися капіталістичні відносини та матеріальна цивілізація. Хоча ця праця не присвячена безпосередньо Франції першої половини XVI ст., проте ґрунтовно висвітлює складні економічні та суспільні процеси, на фоні яких проходило правління Франциска I.

Серед вагомих досліджень слід виокремити монографію ще одного представника другого покоління «Школи Анналів» Робера Мандру «Франція раннього нового часу, 1500 – 1640»², що була написана ним на основі матеріалів, зібраних Люсьєном Февром. Робота цікава тим, що автор робить спробу фундаментальної історичної реконструкції змін у французькій ментальності епохи раннього нового часу.

В останній чверті XX ст. світ побачив ряд досліджень представників третього покоління «Школи Анналів», які торкаються проблем суміжних з нашою темою. Варто відзначити, що послідовники, дистанціюючись від

¹ Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст.: В 3 т. / Фернан Бродель ; пер. з фр. Г. Філіпчук. – К.: Основи, 1995 – 1998.

² Мандру Р. Франция раннего нового времени, 1500 – 1640. Эссе по исторической психологии / Робер Мандру; пер. с фр. А. Лазарева. – М.: Территория будущего, 2010. – 328 с.

спадщини метрів, намагались привнести в методологію цього історіографічного напрямку власне бачення історичного процесу, обґрунтувати свою методологічну концепцію та популяризувати її серією монографій.

Відзначимо фундаментальну роботу професора П'єра Шоню «Церква, культура і суспільство. Дослідження реформації та контрреформації 1517 – 1620»¹. Окремий розділ роботи історик присвятив поширенню кальвінізму у Франції та зв'язкам Ж. Кальвіна з двором Франциска I. П. Шоню написав цю працю цілком в дусі «Школи Анналів». Опрацьовуючи письмові джерела, вчений часто подає проаналізовану інформацію у цифрах, проте це не робить дослідження сухим, а навпаки науково обґрунтованим та змістовним. Також питанням трансформації французької церкви приділив увагу у своїх роботах ще один представник «Школи Анналів» Жан Делюмо².

Варто зупинитися й на дослідженнях спадкоємця Ф. Броделя на кафедрі історії цивілізації в Колеж де Франс – Емануеля Ле Руа Ладюрі, який заслужено вважається «однією із найяскравіших фігур у сучасній французькій історіографії»³. У праці «Історія Франції. Королівська Франція. Від Людовіка XI до Генріха IV 1460 – 1610»⁴, вчений детально зупиняється на правлінні Франциска I. При тому він акцентує увагу не лише на зовнішній

¹ Chaunu P. *Eglise, culture et société. Essais sur réforme et contre-reforme (1517 – 1620)* / Pierre Chaunu. – Paris: Société d'édition d'enseignement supérieur, 1981. – 544 p.

² Делюмо Ж. *Цивілізація Возрождения* / Жан Делюмо; пер. с франц. И. Я. Эльфонд. – Екатеринбург: У-Фактория, 2006. – 720 с.

³ Ададуrow В., Дюпон-Мельниченко Ж.-Б. *Французька історіографія ХХ століття*. – Львів, 2001. – С. 42.

⁴ Ле Руа Ладюрі Э. *История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460 – 1610* / Эмануэль Ле Руа Ладюри; пер. с фр. Е. Н. Корендясова, В. А. Павлова. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 416 с.

і внутрішній політиці короля, а й на його особистості як монарха та людини, даючи нову, оригінальну оцінку.

У дусі історичної антропології написана праця німецького/американського історика-медієвіста Ернста Канторовича «Два тіла короля»¹, в якій аналізується природа монаршої влади. Вчений розглядає проблему «двох тіл» правителя – тіла політичного та тіла природного, витоки якої сягають середньовіччя. Е. Канторович показує як західноєвропейські монархії доби раннього нового часу поступово почали розробляти «політичну теологію». Історик зробив висновок, що природне тіло короля володіє фізичними атрибутами, страждає та вмирає, як і тіла звичайних людей, але його інше, духовне тіло, домінує над земним, вказуючи на сакральність фігури володаря.

Наприкінці 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст. в історичній науці виникає дискусія щодо взаємовідношення «анналівської» та «нарративної» історії. З'являються публікації британського дослідника Лоуренса Стоуна та італійських дослідників К. Гінзбурга та Карло Поні, які критикували претензії «анналівської» методології на наукову точність у вивченні минулого². У 80-х роках історики-постструктуралісти відійшли від характерної для «Школи Анналів» соціально-економічної та структурної проблематики. Кінець століття характеризувався відродженням у французькій історіографії політичної історії. До неї звернулись і представники третьої «Школи Анналів» (Ж. Ле Гофф, Ж. Дюбі), що свідчило про глибоку кризу її концептуальних засад.

Слід відзначити, що до персоналії Франциска I зверталися й радянські історики у численних загальних роботах по історії Франції XVI ст. Свій внесок у вивчення історії Франції цього періоду зробила видатний палеограф,

¹ Канторович Э. Х. Два тела короля. Исследование по средневековой политической теологии / Эрнст Хартвиг Канторович; пер. с англ. А. Ю. Серегиной. – М.: Издательство Института Гайдара, 2005. – 520 с.

² Ададуrow В., Дюпон-Мельниченко Ж.-Б. Французька історіографія ХХ століття. – Львів, 2001. – С. 50.

публікатор документів та історик О. Д. Люблінська. Вона розробила багато ключових проблем історії Франції, починаючи від раннього середньовіччя до Великої французької революції. У розділах книги «Нариси історії Франції з давніх часів до закінчення першої світової війни»¹ О. Д. Люблінська розглянула основні напрями розвитку французького суспільства XV – XVI ст. Іншими радянськими вченими, які торкалися питання становлення французької монархії були С. Д. Сказкін та Б. Ф. Поршнев. Незважаючи на те, що їх наукові доробки, написані у рамках марксистсько-ленінської концепції, проте вони й до сьогодні не втратили наукової цінності.

У другій половині XX – початку XXI ст. у європейській історіографії сформувалась так звана нова біографістика або «нова біографічна історія»². Дослідники життя окремих історичних персонажів по новому підходили до їх вивчення: відійшовши від традиції дослідження суто політичної діяльності, вони почали звертатися до відтворення особистого життя, оточення, вивчення формування і розвитку їх інтелектуального та внутрішнього світу.

Однією із фундаментальних праць, присвячених постаті короля, є монографія французького історика Жана Жаккара «Франциск I»³. Написана вченим документально підтверджена біографія правителя все ж вирізняється новітнім підходом, що частково пояснюється науковими інтересами дослідника. Багатолітній викладач Сорбонни (1976 – 1989) Ж. Жаккар спеціалізувався на соціальній історії модерного періоду. Предметами дослідження Ж. Жаккара були економічні структури та соціальні групи, а не окремі персоналії. Вочевидь, історик застосував звичний для нього методологічний інструментарій, в результаті чого оповідь про правління

¹ Люблинская А.Д., Кузьмин М.Н., Прицкер Д.П. Очерки истории Франции. С древнейших времен до окончания Первой мировой. – Л., 1957. – 370 с.

² Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь / Отв. ред. А. О. Чубарьян. – М.: Аквилон, 2014. – С. 334.

³ Jacquart J. François I / Jean Jacquart. – Paris: Fayard, 1988. – 440 p.

Франциска I набула нового звучання. Ж. Жаккар не намагався розглянути людські якості правителя та дозволив проігнорувати деякі важливі біографічні факти, наприклад, обділена увагою тема меценатської діяльності короля. Натомість вчений гармонійно вписав постать Франциска I в історичний контекст його епохи.

У той же час над біографією Франциска I тривала робота професора Бірмінгемського університету Роберта Кнехта, яка завершилася виходом услід праці Ж. Жаккара ґрунтовної однойменної монографії «Франциск I»¹. Саме з дослідження персоналії «короля-лицаря» розпочалися тривалі наукові студії Р. Кнехта з історії Франції XVI ст. У наступних працях, присвячених Франциску I, британський вчений змінює ракурс погляду на персону правителя: від концентрації уваги на його політичну діяльність до аналізу особистісних характеристик. Р. Кнехт приділив достатньо уваги особистим якостям монарха та зумів розкрити образ ренесансного правителя. Власне, історик вживає по відношенню до Франциска I поняття «ренесансний воїн і покровитель»².

На особистості короля сконцентрувала значну увагу й сучасна французька вчена Анн-Марі Лекок. Науковий доробок історика відзначається низкою досліджень, присвячених правителям і культурним діячам від Ренесансу до XVIII ст. Особливістю її наукового підходу є зосередження не лише на особистих характеристиках персоналії, а й на дослідженні уявлень про

¹ Knecht R. J. Francis I / Robert Jean Knecht. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 485 p.

² Knecht R. J. Renaissance Warrior and Patron: The Reign of Francis I / Robert Jean Knecht. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 640 p.; Knecht R. J. «Our Trinity!»: Francis I, Louise of Savoy and Marguerite d'Angoulême / Robert Jean Knecht // Gender, Power and Privilege in Early Modern Europe / J. Munns, P. Richards. – New York: Routledge, 2014. – P. 71 – 89.

них. Цим вирізняється завершена праця Анн-Марі Лекок «Уявний Франциск I»¹.

Дослідження постаті будь-якого правителя не можливе без урахування обставин, у яких формувалася його особистість. Важливе питання щодо становлення характеру Франциска I було розглянуто у статті американського історика Джона Ф. Фрімена «Луїза Савойська: випадок материнського оппортунізму»². Предметом дослідження вчений обрав взаємостосунки французького короля з його матір'ю Луїзою Савойською. Дж. Ф. Фрімен здійснив аналіз дій регентші, спрямованих на посилення політичних позицій свого сина.

У контексті життя та діяльності сестри короля Маргарити Наваррської окреслено грані постаті Франциска I й у дослідженні Джонатана Рейда³. Історик вказав на важливе значення родинного союзу, так званої «тріїці Валуа», на становлення особистості монарха, а в подальшому й на його політику, зокрема, релігійну. Також варто відзначити й статтю біографічного характеру дослідника Альфреда Коллера⁴. Цією невеликою за розмірами роботою вчений проливає світло на ті окремі події з особистого життя Франциска I, що окреслюють риси його індивідуальності. Водночас А. Коллер створив вдалий політичний портрет Франциска I.

¹ Lecoq A.-M. François Ier imaginaire / Anne-Marie Lecoq. – Paris: Macula, 1987. – 566 p.

² Freeman, John F. Louise of Savoy: a case of Maternal opportunism / John F. Freeman // The Sixteenth Century Journal. – 1972. – Vol. III. – № 2. – P. 77 – 98.

³ Reid J. A. King's Sister – Queen of Dissent: Marguerite of Navarre (1492 – 1549) and her evangelical network / Jonathan A. Reid. – Leiden – New York: Brill, 2009. – 801 p.

⁴ Колер А. Франциск I (1515 – 1547) / Альфред Колер // Французские короли и императоры. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – С 66 – 91.

Проблемі формування королівського образу присвячено низку статей, помічених у збірці «Образ короля від Франциска I до Людовіка XIV»¹. Автори розуміли образ короля не просто як відображення його постаті за допомогою візуальних чи вербальних засобів, а як втілення монаршої влади. Процес трансформації цього образу з XV по XVII ст. нерозривно зв'язаний із формуванням держави нового типу та становленням абсолютизму.

Постать французького короля також стала предметом вивчення британця Десмонда Сьюарда, результатом чого було написання книги «Ренесансний правитель. Життя Франциска I»². Вищезгадана праця, як і роботи Жоржа Бордонов³ та Андре Кастело⁴, спрямовані на більш широкі кола громадськості, характеризуються публіцистичним стилем викладу матеріалу, тим не менше не втратили наукової новизни та цінності. У контексті трансформації політичної системи Франції та формування абсолютизму розглядає постать Франциска I у монографії «Бути королем»⁵ і французький вчений Жан Барбе.

Знаковою є робота Макса Галло «Франциск I: Король Франції, Король-рицар, французький ренесансний государ»⁶. Історик зробив спробу по-новому подивитися на постать монарха. Він акцентував увагу на модерний підхід

¹ L'image du roi de François Ier à Louis XIV / Sous la direct. Thomas W. Gaehtgens, Nicola Hochner. – Paris: Maison des sciences de l'homme, 2006. – 455 p.

² Seward D. Prince of the Renaissance. The life of Francois I / Desmond Seward. – London: Constable and Company Limited, 1973. – 264 p.

³ Bordonove G. François Ier: le Roi-Chevalier / Georges Bordonove. – Paris: Pygmalion, 1987. – 408 p.

⁴ Castelot A. François Ier / André Castelot. – Paris: Librairie Académique Perrin, 1996. – 462 p.

⁵ Barbey J. Etre roi / Jean Barbey. – Paris: Fayard, 1992. – 574 p.

⁶ Gallo M. François Ier: Roi de France, Roi-Chevalier, Prince de la Renaissance française / Max Gallo. – Paris: XO Éditions, 2014. – 384 p.

у зовнішньополітичному курсі Франциска I, відзначивши його секуляризований характер та багатовекторність. Не оминув М. Галло й дії короля, спрямовані на розвиток французького ренесансу. Проте основний акцент було поставлено все ж на його роль у процесі централізації влади та держави. Макс Галло поставив постать Франциска I в один ряд із Людовіком XIV та назвав головним досягненням монарха у процесі становлення абсолютизму – визнання французьким суспільством авторитету та сили королівської влади.

Напередодні 500-ї річниці з початку правління Франциска I, світ побачив ще одну монографію, приурочену королю «Франциск I: король химер»¹. Книга за авторством Франка Феррана хоч і є публіцистичного характеру, проте має наукову цінність. Залучивши різноманітний склад джерел, історик здійснив власну інтерпретацію діяльності Франциска I на фоні тих соціально-політичних зрушень, що відбувалися у Франції цього періоду, і таким чином окреслив нові грані постаті правителя.

Слід відзначити, що у другій половині XX ст. – початку XXI ст., окрім історичної біографістики, паралельно із дослідженнями, що здійснювалися у руслі історичної антропології, історики зверталися й до інших дослідницьких парадигм. Так, у постмодерну добу відбулося поступове переосмислення та відродження політичної, наративної історії. У поле зору вчених знову попадають суспільно-політичні, дипломатичні та військові проблеми ранньомодерної Франції, а також діяльність її державця – Франциска I.

Низку праць, написаних істориками-постструктуралістами різних національних шкіл, було присвячено проблемам природи королівської влади, розвитку та становленню нової політичної системи ранньомодерної Франції. Питання божественної природи монаршої влади у контексті формування французького абсолютизму неодноразово висвітлювалося представниками різних наукових шкіл. Так, проблемі становлення абсолютної монархії у трьох

¹ Ferrand F. François Ier, roi de chimères / Franck Ferrand. – Flammarion, 2014. – 240 p.

романських державах Європи – Італії, Іспанії та Франції було присвячено працю Юбера Метів'є¹. Особливу увагу дослідник приділив Франції періоду правління Франциска I. Історик відзначив важливість концепції сакральності монаршої влади у продуманій програмі Франциска I, спрямованій на посилення його авторитету та формування відповідного іміджу.

Свою модель становлення політичної системи Франції запропонував американський учений, дослідник французької історії Джеймс Рассел Мейджор. Історик прослідкував еволюцію владних інституцій ранньомодерної Франції від початку до завершення формування абсолютної монархії². Період правління Франциска I Дж. Рассел Мейджор виділив у окрему фазу, назвавши його «ренесансною монархією». Цим терміном послуговується й дослідник Гленн Річардсон у праці «Ренесансна монархія. Правління Генріха VIII, Франциска I та Карла V»³. Історик відзначив цілеспрямовану консолідацію влади в трьох європейських державах – Англії, Франції та Священній Римській імперії, на фоні великих культурних та мистецьких змін.

Питання політичного розвитку західноєвропейських монархій у XVI – XVIII ст., зокрема, англійської та французької, розроблено в монографії відомого британського дослідника Ніколаса Хеншелла⁴. Істориком був

¹ Метивье Ю. Франция в XVI – XVIII вв.: от Франциска I до Людовика XV / Юбер Метивье ; пер. с фр. А. В. Голубкова, С. В. Панова. – М.: Астрель, 2005. – 190 с.

² Major, J. Russell. From Renaissance Monarchy to Absolute Monarchy: French Kings, Nobles and Estates / James Russell Major. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1994. – 451 p.

³ Richardson G. Renaissance Monarchy. The Reigns of Henry VIII, Francis I and Charles V / Glenn Richardson. – Oxford, NY: Bloomsbury Academic, 2002. – 264 p.

⁴ Хеншелл Н. Миф абсолютизма: перемены и преемственность в развитии западноевропейской монархии раннего Нового времени / Н. Хеншелл; пер. с

здійснений структурно-функціональний аналіз інституту влади в середньовічній та ранньоабсолютистській Франції. Значна увага приділяється розвінчанню історіографічного міфу про абсолютизм. На думку вченого термін «абсолютизм» штучно створено істориками, адже він не був відомий до початку ХІХ ст., а отже не відповідає історичній дійсності. Історик доводить, що монархи були «абсолютними» відносно, оскільки королівський суверенітет завжди залишався обмеженим.

Питанню природи королівської влади приділив значну увагу дослідник Д. Крузе. Історик розвинув думку, що на початку ХVІ ст. французька монархія репрезентувала себе як влада, базована на насиллі. Дослідник стверджує, що незважаючи на ідеї гуманізму, привнесені Ренесансом, система монаршої влади пропагувала та спиралася на насилля, а також легітимізувала відносини панування і підкорення¹. Крім цього, Д. Крузе припускав, що відстоювання Франциском І прав на Неаполітанське королівство та Міланське герцогство було лиш однією із причин Італійських воєн. Не менш важливою причиною була необхідність продемонструвати своєму народу владність і здатність обороняти свою державу².

Правління Франциска І потрапило у фокус зору сучасної дослідниці, професорки Університету Поля Валері Арлетт Жуана. Предметом дослідження вчена не обирала безпосередньо постать Франциска І, а сконцентрувалася на трансформації політичної системи ранньомодерної Франції у бік абсолютизму. Оскільки ж Франциск І був керманичем цих процесів, то зайняв вагоме місце

англ. А. А. Паламарчук при участі Л. Л. Царук, Ю. А. Малахова, отв. ред С. Е. Федоров. – СПб.: Алетейя, 2003. – 272 с.

¹ Крузе Д. Король и насилие: из истории французского абсолютизма / Д. Крузе // Французский ежегодник: 2005 – М., 2005. – С. 150 – 173.

² Crouzet D. Désir de mort et puissance absolue de Charles VIII à Henri IV / D. Crouzet // De l'Etat. Fondations juridiques. Outils symboliques. Revue de synthèse. – 1991. – Т. 112. – Juil.-déc. – P. 423 – 442.

у працях дослідниці¹. Окрім цього, А. Жуана приділила значну увагу протистоянню двох авторитетних суверенів того часу – французького короля та імператора Священної Римської імперії Карла V, що характеризувало постать «короля-лицаря».

Низку досліджень присвячено новим принципам та напрямам зовнішньополітичного курсу Франциска I, що яскраво характеризують його світоглядну парадигму. До питань зовнішньополітичного курсу ренесансного правителя звертався американський історик Дженсен де Ламар у статті «Османські турки у французькій дипломатії шістнадцятого століття»², який зосередив увагу на абсолютно неприйнятному у XVI ст. напрямку зовнішньої політики Франції. Історик розглядає дипломатичні зносини християнської Франції з мусульманською Портою від мадридського полону Франциска I у 1525 р до укладення ними першого офіційного договору у 1536 р. Дж. де Ламар вказує, що у XVI ст. цей союз у європейському постсередньовічному суспільстві був «скандальним» та свідчив про свідому секуляризацію французької дипломатії ренесансним правителем Франциском I.

Слід відзначити й дослідження професора нової історії Університету Мену Лорана Буркена «Франція в XVI ст. 1483 – 1594»³. Історик сфокусував увагу на участі Франції в Італійських війнах та зупинився на зовнішньополітичній доктрині Франциска I, що також характеризує його як особистість. Глобальні зміни, що відбувалися у Європі в наслідок великих географічних відкриттів, а також суспільно-політична ситуація періоду

¹ Jouanna A. *Le pouvoir absolu. Naissance de l'imaginaire politique de la royauté* / Arlette Jouanna. – Paris: Gallimard, 2013. – 436 p.; Jouanna A. *La France du XVI siècle. 1483 – 1598* / Arlette Jouanna. – Paris: PUF, 2006. – 691 p.

² De Lamar J. *The ottoman Turks in sixteenth century French diplomacy* / Jensen De Lamar // *The Sixteenth Century Journal*. – 1985. – Vol. XVI. – № 4. – P. 451 – 470.

³ Bourquin L. *La France au XVI siècle 1483 – 1594* / Laurent Bourquin. – Paris: Belin, 1996. – 226 p.

правління останніх Валуа, висвітлені також у монографії британського вченого Річарда Маккені¹. Особливості міжнародних відносин ранньомодерної Франції відображені у книзі англійського історика Девіда Поттера «Ренесансна Франція та війна: армії, культура і суспільство, 1480 – 1560 pp.»².

Особливої уваги заслуговує комплекс наукових робіт, присвячених Реформації та Ренесансу, які стали важливими факторами суспільно-політичних змін постсередньовічної Європи. В поле зору цих досліджень потрапила й постать «батька французького Ренесансу» Франциска I.

Досить ґрунтовною є праця сучасного історика, професора історії Церкви в Оксфордському університеті та члена Британської академії Дермайда МакКалока «Поділ дому реформаційної Європи 1490 – 1700»³. Історик як дослідник церкви вийшов за хронологічні межі Реформації та охопив доволі великий період. Проаналізував становище католицької церкви до початку реформаційного руху і таким чином розкрив його причини. Досліджуючи хід розвитку та поширення Реформації у Європі, Д. МакКалок зупиняється на релігійній політиці Франциска I, показує зміни його відношення до Реформації. Також автор називає наслідки цього руху та зміни релігійної ситуації у постсередньовічній Європі.

Дослідженнями соціального життя при дворі французьких монархів, а також французької архітектури ранньомодерної Франції займається історик Монік Шатне. Визначальною роботою з цієї тематики є його монографія «Двір

¹ Маккенні Р. XVI век. Европа. Экспансия и конфликт / Ричард Маккенни ; пер. с англ. С. Б. Володиной. – М.: РОССПЭН, 2004. – 480 с.

² Potter D. Renaissance France at War: Armies, Culture and Society, c. 1480 – 1560 / David Potter. – Woodbridge: The Boydell Press, 2008. – 405 p.

³ MacCulloch D. Reformation Europe's house divide 1490 – 1700 / Diarmaid MacCulloch. – London: Penguin books, 2004. – 832 p.

Франції XVI століття»¹, у якій важливе місце відведене придворному життю Франциска I. На цю ж тему писала Джулія Пардо у праці «Двір і правління Франциска I, короля Франції»².

Вплив ренесансного мистецтва на процес посилення королівської влади відмітив у своєму науковому доробку «Французький ренесанс у європейському контексті»³ історик і багатолітній викладач Собронни Андре Шастель. Вчений, спеціалізуючись на італійському Ренесансі, здійснив аналіз розвитку французького мистецтва, що знаходилося під його впливом. Водночас А. Шастель вказав на роль образотворчого мистецтва епохи Відродження у процесі конструювання образу Франциска I. З цього приводу він висловив думку, що Ренесанс у Франції – це королівський акт, прямий результат дії королівської влади. Адже оскільки він був інструментом пропагандистської діяльності короля, то останній був безпосередньо зацікавлений у його розвитку.

Питання використання мистецтва як засобу впливу на суспільні маси та формування у них позитивного іміджу королівської влади знайшло висвітлення у монографії відомого історика мистецтвознавця Роя Стронга «Мистецтво і сила: ренесансні фестивалі 1450 – 1650»⁴.

Поширенню у Франції ренесансних течій та їх національній специфіці присвячене дослідження представника віденської школи мистецтвознавства

¹ Chatenet M. La cour de la France au XVIe siècle / Monique Chatenet // Vie sociale et architecture. – P.: Picard, 2002. – 387 p.

² Pardoe J. The court and reign of Francis the first, king of France / Julia Pardoe. – Cambridge: University Printing House, 2014. – Vol. 2. – 610 p.

³ Chastel A. French renaissance art in a European context / Andre Chastel // The Sixteenth Century Journal. – 1981. – Vol. XII. – № 4. – P. 77 – 103.

⁴ Strong R. Art and Power: Renaissance Festivals 1450 – 1650 / Roy Strong. – Berkeley - Los Angeles: University of California Press, 1984. – 227 p.

Отто Бенеша¹. Автор акцентує увагу на взаємодії ренесансних рухів Німеччини, Нідерландів та Франції у XVI ст. – художніх, гуманістичних та релігійно-ідеологічних. Австрійський вчений вказав, що результатом цих процесів стало формування нових центрів духовної та художньої культури, одним з яких став двір Франциска I. Північному Відродженню була присвячена також праця американського дослідника Дж. Сміта².

Новими інтерпретаціями відзначилася монографія професора Гарвардського університету Генріха Цернера, присвячена ренесансному мистецтву у Франції³. Цінність цієї роботи полягає у трактуванні вченим розписів королівського палацу Фонтенбло, зокрема, галереї Франциска I. Дослідник підкреслив важливе значення мистецької програми, чітко вираженої у фресках галереї, що відбилося на формуванні іміджу Франциска I.

Дослідженню французького мистецтва у період правління Франциска I присвячена робота сучасного французького історика Гая-Мішеля Лепру⁴. Над проблемами впливу Ренесансу на процеси становлення європейських держав у ранній нових час, у тому числі й Франції, працював також Томас Джеймс Данделє, результатом чого стала праця «Відродження імперії у ранньомодерній Європі»⁵.

¹ Бенеш О. Искусство Северного Возрождения. Его связь с современными духовными и интеллектуальными движениями / Отто Бенеш ; общ. ред., предисл. В. Н. Гращенков. – М.: Искусство, 1973. – 222 с.

² Smith, J. C. The Northern Renaissance / Jeffrey Chipps Smith. – New York: Phaidon, 2010. – 448 p.

³ Zerner H. L'art de la Renaissance en France. L'invention du classicisme / Henri Zerner. – 2nd ed. – Paris: Flammarion, 2002. – 480 p.

⁴ Leproux, Guy-Michel. La peinture à Paris sous le règne de François Ier / Guy-Michel Leproux. – Paris: Press de l'Université de Paris-Sorbonne, 2001. – 223 p.

⁵ Dandele T. J. The Renaissance of Empire in Early Modern Europe / Thomas James Dandele. – New-York: Cambridge University Press, 2014. – 311 p.

Поширення гуманістичних ідей у Франції XVI ст. висвітлюється у дослідженні американського історика Девіда МакХейла¹. Вчений проаналізував досягнення французького гуманізму, детально зупинившись на постаті Г. Бюде, та вказав на нерозривний зв'язок поширення гуманізму у Франції зі зростаючим авторитетом короля. Значну увагу на цьому питанні зосередив також академік Кембриджського університету Артура Тілі².

Освітнім трансформаціям, що відбувалися у ранньомодерній Франції з волі та ініціативи Франциска I, присвячена стаття С. Дж. Габріель Кодіна³. Вчений встановив, що в період правління Франциска I стає масовим створення у Франції «коллежей гуманітарних наук», в яких активно розвивався ренесансний гуманізм. Дослідник детально проаналізував новий «паризький спосіб» навчання, так званий *modus parisiensis*, що, в першу чергу, виразився у новій гуманістичній програмі. Саме *modus parisiensis*, що з часом поступився своїм місцем поняттю *modus Collegii Romani*, був основою освітнього процесу коллежів. Аналізу французького гуманізму та інтерпретації сюжетів настінних розписів галереї Франциска I присвячена стаття В. К. Герца⁴. Окремі питання

¹ McHeil, David O. Guillaume Budé and Humanism in the Reign of Francis I / David O. McHeil. – Genève: Droz, 1975. – 157 p.

² Tilley A. Humanism under Francis I / Arthur Tilley // The English Historical Review. – Vol. 15. – № 59. – 1990. – P. 456 – 478.

³ Codina, S. J. Gabriel. The «Modus parisiensis» / S. J. Gabriel Codina // The Jesuit Ratio Studiorum: 400th Anniversary Perspectives / Edited by Vincent J. Duminuco. – New York: Fordham University Press, 2000. – 309 p.

⁴ Герц В. К. Иконография фресок галереи Франциска I во дворце Фонтенбло и французский гуманизм XVI века / В. К. Герц // Классическое искусство Запада. – М.: Наука, 1973. – С. 100 – 122.

щодо мистецької програми у Франції періоду правління Франциска I розглянуто в роботах Лінди Керон і Патрісії Фальгюєр¹.

Вивчення різних аспектів, дотичних до теми нашого дисертаційного дослідження, здійснювалося й у країнах пострадянського простору, зокрема російськими та українськими дослідниками. Одну із найгрунтовніших праць, присвячених безпосередньо Франциску I, в сучасній російській історіографії представляє робота М. О. Демидової «Ідеальна резиденція ренесансного правителя. Палац Фонтенбло епохи Франциска I»². Для кращого розуміння палацового комплексу, вчена розпочинає роботу із аналізу особистості монарха, зупиняючись на знакових подіях його життя, що могли вплинути на формування світогляду Франциска I. М. О. Демидова послідовно розглядає королівський палац в цілому та окремі його архітектурні частини, зокрема, галерею Франциска I. Дослідниця цією науковою роботою відмітила вагоме значення ренесансного мистецтва як засобу конструювання королівського іміджу. Питання використання ренесансного мистецтва, зокрема, застосування алегорії, як засобу впливу на свідомість сучасників та формування образу ренесансного правителя персоніфікованого в особі короля, розглядає у своїй роботі Н. О. Веденеєва³.

¹ Caron L. The Use of Color by Rosso Fiorentino / Linda Caron // *The Sixteenth Century Journal*. – 1988. – Vol. 19. – № 3 – P. 355 – 378; Falguières P. *Le maniérisme. Une avant-garde au XVIe siècle* / Patricia Falguières. – Paris: Gallimard, 2004. – 161 p.

² Демидова М. А. Идеальная резиденция ренессансного правителя. Дворец Фонтенбло эпохи Франциска I / Мария Александровна Демидова. – М.: Прогресс-Традиция, 2010. – 352 с., ил.

³ Веденеєва Н. О. Аллегория и эмблематика во французской гравюре XVI века: вопросы взаимодействия / Наталия Олеговна Веденеєва // *Западная Европа. XVI век: цивилизация, культура, искусство*. – М.: Издательство ЛКИ, 2009. – С. 296 – 307.

Звертаються сучасні російські дослідники й до питання феномену французького абсолютизму та іміджевих технологій королівської влади у XVI ст. Проблему особливостей «французького варіанту» розвитку абсолютизму у своїх працях розробляв історик В. Н. Малов. Свої висновки він чітко сформулював у статті «Три етапи і два шляхи розвитку французького абсолютизму»¹. В дослідженні автор виокремив ранній абсолютизм, який він назвав судовою монархією. Історик досліджує взаємовідносини між королем і владними структурами та показує особливості внутрішньої політики монархів, спрямованої на посилення їх влади. Особливу роль у цих процесах В. Н. Малов відводить Франциску I.

Політику Франциска I у релігійній сфері розкривають монографії дослідниці С. Л. Плешкової². У цих роботах розглядається становище французької (галліканської) церкви, аналізується церковна політика французької монархії у світлі Реформації. Вчена детально зупиняється на проблемі підпорядкування церкви монаршій владі, внаслідок підписання Болонського конкордату. В ході дослідження авторка залучила королівські законодавчі акти, рішення церковних соборів, звіти папських нунціїв у Франції, трактати французьких правників та інші матеріали, що визначає особливу цінність даної роботи.

¹ Малов В. Н. Три этапа и два пути развития французского абсолютизма / Владимир Николаевич Малов // Французский ежегодник. – М., 2005. – С. 90 – 133.

² Плешкова С. Л. Французская монархия и церковь (XV – середина XVI в.) / С. Л. Плешкова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 176 с.; Плешкова С. Л. Франция XVI – начала XVII века: королевский галликанизм (церковная политика монархии и формирование официальной идеологии) / С. Л. Плешкова. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 168 с.

Значний внесок у вивчення проблеми репрезентації носіїв королівської влади здійснила І. Я. Ельфонд¹. Дослідниця відзначила, що становлення французького абсолютизму супроводжувалося розвитком владної пропаганди, за чим слідувало формування певного образу влади, персоніфікованого в конкретній особистості. Одним із методів конструювання іміджу влади у Франції вчена визначила ренесансне мистецтво, прикладом чого назвала іконографічну програму декору Фонтенбло, палацу Франциска I. Завдяки мистецтву формувався образ монарха як втілення ідеалу правителя.

На питаннях репрезентації королівської влади та формуванні відповідного іміджу правителя зупинилася у своїх дослідженнях Н. І. Макарова. У статті «Геркулес як образ ідеальної людини»² вчена вказує на звернення французьких королів до образу міфічного героя божественного походження Геркулеса. Н. І. Макарова зауважує, що порівняння сучасниками Франциска I з сином Зевса вказує на віру у божественну природу його влади. Також вчена дослідила символіку звичаю «радісного в'їзду» королів Франції в епоху Відродження, зокрема й Франциска I³. Авторка аналізуючи звичай

¹ Ельфонд И. Я. Методы конструирования имиджа власти во Франции второй половины XVI в. / Ирина Яковлевна Эльфонд // Власть, общество, индивид в средневековой Европе / Отв. ред. Н. А. Хачатурян. – М.: Наука, 2008. – С. 423 – 450.; Эльфонд И. Я. Образ власти: Pro et contra. Политическая мифология, пропаганда и культура во Франции XVI в. / Ирина Яковлевна Эльфонд. – Саратов, 2011. – 244 с.

² Макарова Н. И. Геркулес как образ идеального человека / Нина Ильинична Макарова // Мир науки, культуры, образования. – 2010. – № 4 (23). – С. 242 – 244.

³ Макарова Н. И. Символика королевского входа в город в эпоху Возрождения / Нина Ильинична Макарова // Вестник Новосибирского государственного университета экономики и управления. – 2013. – №. 3. – С. 192 – 200.

в'їзду в міста, що здійснювали Франциск I та Генріх II, визначила його як інструмент королівської пропаганди.

Проблему священної природи королівської влади піднімала й російська дослідниця Н. А. Хачатурян¹. Цікаву думку щодо сакральності французької корони у своїй статті розвиває вчена С. К. Цатурова². Вона стверджує, що поступово у Франції відбулася еволюція королівської влади: персона монарха втратила сакральні якості, натомість, вони переміщуються на короля, як на «містичне тіло держави». Священною стає монарша корона та її місія, а правитель є лише її тимчасовим держателем. С. К. Цатурова вказала на священну та домінуючу місію монарха – судову. Саме в протистоянні з традиційним судовим органом Паризьким парламентом, доводить С. К. Цатурова, чітко проявляються тенденції зміцнення королівської влади. Питання акумуляції судової функції у руках монарха та посилення королівської ради торкається в своїй статті дослідник П. Ю. Уваров³.

Серед новітніх досліджень, що торкаються проблем нашої роботи, також варто відзначити публікації сучасних російських вчених Ю. С. Івоніна та В. В. Суховерхова. У коло наукових інтересів обох істориків входять

¹ Хачатурян Н. А. Король-sacre в пространстве взаимоотношений духовной и светской власти в средневековой Европе (морфология понятия власти) / Нина Александровна Хачатурян // Священное тело короля. Ритуалы и мифология власти / Отв. ред. Н. А. Хачатурян. – М.: Наука, 2006. – С. 19 – 28.

² Цатурова С. К. Священная миссия короля-судии, ее вершители и их статус во Франции XIV – XV вв. / Сусанна Карленовна Цатурова // Священное тело короля. Ритуалы и мифология власти / Ин-т всеобщ. истории ; МГУ. – М.: Наука, 2006. – С. 78 – 95.

³ Уваров П. Ю. Французский король, его суды и его подследственный (дело Филиппа Кавелье, 1546 – 1553) / Павел Юрьевич Уваров // Искусство власти. Сборник в честь профессора Н. А. Хачатурян. – СПб.: Алетейя, 2007. – С. 236 – 257.

міжнародні відносини в Західній та Центральній Європі у XVI ст. Так, Ю. Є. Івонін в історичному портреті «Карл V Габсбург»¹ відобразив протистояння двох правителів – французького короля та імператора Священної Римської імперії під час чергового етапу Італійських воєн, показавши всю складність зовнішньополітичного курсу Франциска I. Варто відзначити, що у своїх наукових працях вчений дещо критично відноситься як до зовнішньої політики короля, так і до його особистості².

Безпосереднє протистояння французького короля з імператором Священної Римської імперії висвітлив також В. В. Суховерхов у статті «Карл V і Франциск I: «Італійські війни»»³. Вчений акцентував увагу на нових напрямках дипломатії ренесансного правителя, що мали секуляризований характер. Обидва історики доволі повно розглядають цю проблему, проте в ході дослідження вони послуговуються в основному джерелами німецького походження, які дещо однобоко висвітлюють тему, залишаючи поза увагою франкомовні документи.

Міжнародним зносинам Франциска I з іншим державцем ранньомодерної Європи – англійським королем Генріхом VIII присвячена публікація дослідниці

¹ Івонин Ю.Е. Карл V Габсбург // Вопросы истории. – М., 2007. – № 10 – С. 46 – 65.

² Івонин Ю. Е. Франциск I Валуа / Юрий Евгеньевич Ивонин // Вопросы истории. – 2014. – № 4. – С. 19 – 42.; Ивонина Л. И., Ивонин Ю. Е. Властители судеб Европы: императоры, короли, министры XVI – XVIII вв. / Людмила Ивановна Ивонина, Юрий Евгеньевич Ивонин. – Смоленск: Русич, 2004. – 464 с., ил.

³ Суховерхов В. В. Карл V и Франциск I. Итальянские войны / Валерий Васильевич Суховерхов // Вопросы истории. – 2011. – № 4. – С. 111 – 121.

К. Е. Караваєвої¹. Авторка розглянула прийом французьким сувереном Генріха VIII у 1520 р. на Полі Золотої парчі, як засіб репрезентації могутності його влади.

Проблеми зовнішньополітичних відносин Франції з основними суб'єктами міжнародних відносин XVI ст. входять у коло наукових інтересів українських вчених: В. Г. Ціватого, Л. О. Нестеренко, О. М. Звягіної. Аналізу зовнішньої політики та дипломатії європейських держав доби раннього нового часу (XVI – XVIII ст.), у тому числі й французької, присвячені дослідження В. Г. Ціватого². Особливу увагу історик приділив інституціональному розвитку дипломатичних служб, моделям дипломатії провідних держав, концептам «війна» і «мир» у контексті їх інституційного розвитку. Також автор у своїх роботах визначив напрями еволюції теорії та практики дипломатії ранньомодерної Європи.

Також у сучасній українській історичній науці досить ґрунтовно розробляються суміжні проблеми. Питаннями становлення раннього абсолютизму в контексті перебігу реформаційних рухів та міжнародними аспектами формування французької державності активно займається

¹ Караваева Е. Э. Встреча Генриха VIII и Франциска I на Поле Золотой Парчи: союз, соперничество и репрезентация власти / Е. Э. Караваева // Средние века. – 2014. – Вып. 75(1 – 2). – С. 58 – 91.

² Ціватий В. Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу і проблеми інституціалізації (теоретико-методологічний аспект) / В'ячеслав Григорович Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2000. – Вип. 4 – С. 268 – 274; Ціватий В. Г. Інституції та дилеми європейської дипломатичної практики доби раннього Нового часу (XVI – XVIII ст.) / В'ячеслав Григорович Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Випуск 1. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Частина I. Серія «Історичні науки» / За заг. ред. В. Г. Ціватого, Н. О. Татаренко. – К., 2014. – С. 136 – 141.

дослідниця Л. О. Нестеренко¹. Проблема протистояння Франциска I з імператором Карлом V та намагання французького короля залучитися підтримкою польської династії Ягеллонів досліджувалася О. М. Звягіною².

Також варто відзначити наукову діяльність львівського історика Вадима Ададуrowa, з-під пера якого вийшла праця «Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття)»³. Робота має загальний характер і охоплює досить великий проміжок часу. Проте в контексті подій XVI ст. вчений висвітлює й період правління Франциска I.

Підводячи підсумки, зазначимо, що постать французького короля Франциска I неодноразово ставала предметом дослідження багатьох істориків. Проте в основному вчені зосереджували увагу на політичній діяльності правителя. Так, фундаментально досліджувалися питання внутрішньополітичних реформ у контексті формування абсолютистської держави, релігійної та міжнародної політики, а також військових кампаній короля. В останні десятиліття відбувалося поступове зміщення ракурсу вивчення постаті Франциска I. У рамках міждисциплінарних досліджень

¹ Нестеренко Л. О. Міжнародні аспекти формування французької державності в епоху раннього нового часу / Людмила Олексіївна Нестеренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – Вип. XV. – С. 224 – 231; Нестеренко Л. О. Характер та значення раннього етапу розвитку абсолютизму в Західній Європі / Людмила Олексіївна Нестеренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2000. – Вип. IX. – С. 147 – 156.

² Звягіна О. М. Ягеллони та Габсбурги: боротьба за імператорську корону (1519) / О. М. Звягіна // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. XXXIX. – С. 197 – 203.

³ Ададуrow В. Історія Франції: Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття) / Вадим Ададуrow. – Львів: Вид-во УКУ, 2002. – 412 с.

почалося більш детальне вивчення особистості правителя та реконструкція його психологічного портрету, що стало перспективними темами для подальших розвідок. Таким чином, більшість аспектів досліджуваної теми охоплені увагою вчених, однак проблема конструювання образу ренесансного правителя, персоніфікованого в особі Франциска I, залишається актуальною та заслуговує ґрунтовного розгляду.

1.2 Джерельна база

Відтворення образу ренесансного правителя Франциска I Валуа вимагає максимального залучення різноманітних джерел. Весь комплекс джерел, що дає змогу вивчати як постать короля, так і політико-культурне середовище Франції XVI ст., репрезентований двома основними видами джерел – письмовими та візуальними. **Письмові джерела**, в свою чергу, представлені документальними (включають актові документи, міжнародні договори, офіційне листування) та наративними (мемуари, щоденники, епістолярії) джерелами, а також художніми і поетичними творами.

Перш ніж перейти до безпосереднього аналізу джерельної бази, слід зауважити, що велика кількість документів періоду правління Франциска I були введенні у науковий обіг у XIX та XX ст. шляхом підготовки збірників. Так, значний масив документальних джерел є цілком доступним завдяки Академії гуманітарних та політичних наук, що здійснила публікацію ордонансів Франциска I¹. Група науковців, під керівництвом Е. Буржеваса, організувала

¹ Ordonnances des rois de France. Règne de François Ier. – Paris, 1902. – Т. I (1515 – 1516). – 576 p.; 1916. – Т. II (1517 – 1520). – 737 p.; 1932. – Т. III (1521 – 1523). – 365 p.; 1933. – Т. IV (1524 – 1526). – 376 p.; 1936. – Т. V. Première partie (1527 – 1528). – 200 p.; 1936. – Т. V. Seconde partie (1528 – 1529). – 386 p.; 1937 – 1940. – Т. VI (1530 – 1532). – 360 p. Ордонанси (від лат. *ordio* – впорядковуую, керую) – королівські укази, що мали силу закону. Під ордонансами також розуміють і

пошук документів не лише в архівах та бібліотеках Франції, а й закордоном, хоча деякі матеріали були взяті з більш ранніх видань джерел.

Незважаючи на назву «Ордонанси королів Франції. Правління Франциска I», видання містить різноманітні джерела, які не обмежуються указами короля. Так, у збірці представлено тексти договорів і офіційне листування з основними суб'єктами міжнародних відносин XVI ст. Проте ліву частку серед опублікованих джерел займають, все ж таки, актові документи. Це пояснюється тим, що за часів правління Франциска I кількість королівських указів та ордонансів значно збільшується у зв'язку зі зміцненням влади монарха та поступовою трансформацією політичної системи. Крім указів Франциска I в «Ордонансах...» поміщені документи, які вийшли з-під пера Луїзи Савойської в період її регентства, під час перебування короля в мадридському полоні.

Всі матеріали, опубліковані у збірнику «Ордонанси королів Франції. Правління Франциска I», пройшли наукове опрацювання. При цьому публікаторами було збережено мову оригіналів документів: королівські акти – французькою мовою, листування та міжнародні договори – латиною. Також у збірнику вказано вихідні дані кожного документа: в якому архіві чи бібліотеці вони зберігаються.

Незамінною при вивченні питання нових принципів міжнародних відносин у дипломатії Франциска I є збірка джерел, укладена Е. Шарр'єром «Переговори Франції з країнами Леванту. Листування, мемуари та дипломатичні акти»¹. Це видання містить не лише дипломатичні акти французьких посольств у Константинополі, а й офіційне листування з Римом

едикти (*від лат. edictum – оголошення*) – королівські акти розпорядчого характеру.

¹ *Négociations de la France dans le Levant. Correspondances, mémoires et actes diplomatiques / Par Ernest Charrière. – Paris: Imprimerie nationale, 1848. – Т. I. – 664 р.*

щодо питань, що стосувалися східної політики, Персії, Сирії, Тунісу та ін. Укладач використав як архівні документи, так і попередні публікації джерел. При цьому Е. Шарр'єром збережено мову оригіналів документів. Таким чином, ці збірники документів уможливили використання широкого спектру історичних джерел.

Особливо цінними та інформативними *документальними джерелами* для дослідження персоналії Франциска I та суспільно-політичного тла першої половини і середини XVI ст. є *актові документи* – ордонанси, едикти, декларації, розпорядження тощо. Актіві документи, у всій своїй масі, чітко відтворюють процеси трансформації політичної системи Франції періоду правління Франциска I. Зокрема, ряд указів та розпоряджень висвітлюють хід політичного протистояння королівської влади та Паризького парламенту, наприклад «Едикт, оприлюднений Малою радою, присутнім президентам Паризького парламенту, що забороняє цьому суду займатися іншими справами, крім правосуддя»¹ від 24 липня 1527 р. Також королівські акти розкривають проблему взаємовідносин короля із Сорбонною у зв'язку з укладанням Болонського конкордату, про що красномовно свідчать наступні документи: «Указ, який доручає Адаму Фюме і Меллену де Сен-Желе провести розслідування підступів Університету проти Конкордату»² від 12 квітня 1518 р., «Указ, який несе заборону ректору, деканам і прокурорам Паризького університету збирати асамблеї і втручатися в державні справи»³ від 25 квітня 1518 р. та інші.

В комплексі королівські акти відображають світоглядну парадигму самого монарха, транслують образ ренесансного правителя, створений уявою Франциска та втілений в реальність силою законодавчого слова. Франциск I, на

¹ Ordonnances des rois de France... – Т. V. Première partie (1527 – 1528). – P. 81 – 83.

² Ordonnances des rois de France ... – Т. II: 1517 – 1520. – P. 211.

³ Ordonnances des rois de France ... – Т. II: 1517 – 1520. – P. 222 – 224.

відміну від своїх попередників, не лише примножив кількість ордонансів, а й вдався до нових формулювань у королівських актах, які більш чітко демонстрували його волю. Для цього цілком достатньо порівняти ордонанси Франциска I із законодавчою спадщиною Людовіка XII¹.

Іншу групу документальних джерел представляють *міжнародні договори* (союзні угоди та мирні договори), які висвітлюють зовнішньополітичні відносини Франції з Карлом V, Папою Римським, Англією та ін. З цього масиву документів варто виділити Мадридський мирний договір 1526 р.², договір в Камбре 1529 р.³ та договір, укладений між Франциском I та Генріхом VIII проти імператора Священної Римської імперії в 1532 р.⁴ Ці джерела, що чітко відображають усю складність відносин між європейськими державами, дають змогу дослідити питання розстановки політичних сил в ході перманентних воєн між Валуа та Габсбургами.

Про відносини Франциска I з правителем мусульманської Порту Сулейманом I інформує текст першого офіційного договору, опублікований двома мовами (латиною та французькою)⁵. Крім самого джерела публікатор Е. Шарп'єр подає результати наукової дискусії, яка точилася навколо датування документа. В договорі вказується дата лютий 1535 р, проте вона викликала сумніви в істориків. Дослідник М. де Аммер, стверджував, що договір не може бути укладеним у лютому 1535 р., оскільки посол до Константинополя прибув лише в травні 1535 р, що підтверджується різними джерелами. Вчений, залучивши журнал шостої військової кампанії Сулеймана Пишного та інші

¹ Ordonnances des rois de France de la troisième race, recueillie par ordre chronologique. – Paris: Imprimerie nationale, 1849. – Vol. XXI. – 707 p.

² Ordonnances des rois de France ... – T. IV: 1524 – 1526. – P. 178 – 219.

³ Ordonnances des rois de France ... – T. V. Seconde partie: 1528 – 1529. – P. 221 – 256.

⁴ Ordonnances des rois de France ... – T. VI: 1530 – 1532. – P. 257 – 266.

⁵ Négociations de la France dans le Levant ... – P. 283 – 294.

джерела, встановив, що договір більш ймовірно був укладений у лютому 1536 р. Даний документ несе інформацію про встановлення офіційних відносин між Францією та Османською імперією, проте в ньому не зафіксовані домовленості про військову співпрацю проти Карла V, які очевидно існували.

Окрім цього, серед документальних джерел особливо цінним є *офіційне листування*. При дослідженні питання участі Франциска I у виборах імператора Священної Римської імперії, нами було залучено ряд офіційних листів французького короля до виборців, а саме листи до маркграфа Бранденбургського Йоакіма, пфальцграфа Рейнської області Луїза та Рішара, архієпископа Триру¹. Ці джерела хоча й не несуть якоїсь чіткої фактичної інформації (конкретних домовленостей, пропонованих сум коштів), проте все ж частково доповнюють портрет Франциска I, природу його владних устремлінь, шляхи досягнення мети.

Ці джерела епістолярного жанру, незважаючи на стриманість і лаконічність притаманну офіційним документам, все ж виступають цінним інформаційним ресурсом при дослідженні особистості французького короля та сприйняття його сучасниками. Це зауваження особливо стосується листування Франциска I з Сулейманом I. Лист султана, що датується 1526 р., поданий укладачем двома мовами: в оригіналі – турецькою мовою та в перекладі на французьку². Лист-відповідь французького короля опубліковано мовою оригіналу – латиною³. Обидва документи, що супроводжуються коментарями Е. Шарп'єра, дають змогу дослідити зав'язування та початковий етап франко-турецьких зносин.

Слід зауважити, що комплексне дослідження особистості французького короля неможливе без залучення *нарративних джерел*, представлених *щоденниковими записами та мемуарами*, а також *епістоляріями*. Надзвичайно

¹ Ordonnances des rois de France ... – Т. II: 1517 – 1520. – Р. 464 – 469.

² Négociations de la France dans le Levant ... – Р. 116 – 118.

³ Négociations de la France dans le Levant ... – Р. 119 – 121.

важливим для реконструкції образу ренесансного правителя, короля-лицаря, є «Щоденник Луїзи Савойської», матері Франциска I¹. Події, описані в «Щоденнику», охоплюють період 1459 – 1522 рр., що дає змогу дослідити не лише його політичну діяльність, а й життя Франциска ще до престолонаслідування та розглянути умови, в яких формувалася особистість монарха.

Існуючі публікації твору, що є у розпорядженні сучасних дослідників, виконані за збіркою документів, яку ще в 1660 р. видав Самюель Гюшенон. На сьогодні місцезнаходження оригіналу є невідомим, проте автентичність цього джерела ґрунтовно доведена ще в 1904 р. французьким істориком-медієвістом Анрі Озе². Вчений вважав, що твір ніколи не писався як щоденник, хоча деякі замітки могли створюватися протягом певного часу. Все ж найвірогідніше, що датою створення або компіляції «Щоденника» є 1522 р.³ Це, в свою чергу, пояснює лаконічність повідомлень. Описуючи події минулих десятиліть, Луїза подає лише основну інформацію (дату, місце та учасників дії). Інколи в тексті

¹ Journal de Louise de Savoye // Nouvelle collection des mémoires pour servir à l'histoire de France, depuis le XIII-e siècle jusqu'à la fin du XVIII-e. – Paris: L'éditeur du commentaire analytique du code civile, 1838. – Tome 5. – P. 87 – 93.

² Freeman, John F. Louise of Savoy: a case of Maternal opportunism / John F. Freeman // The Sixteenth Century Journal. – Vol. III. – Oct. 1972. – № 2. – P. 78; Dirkman Orth, M. Francis Du Moulin and the Journal of Louise of Savoy / M. Dirkman Orth // The Sixteenth Century Journal. – 1982. – Vol. XIII. – № 1. – P. 56.

³ Dirkman Orth, M. Francis Du Moulin and the Journal of Louise of Savoy... – P. 56. Французький дослідник Ж. Додю виділяє цілий період ймовірного створення щоденника 1508 – 1522 рр., проте його твердження не суперечить думкам інших істориків, адже кінцевою датою є, все таки, 1522 р. Див.: Dodu G. Les Valois. Histoire d'une maison royale. – Paris: Librairie Hachette, 1934. – P. 269.

зустрічаються невеликі похибки в днях або місяцях, тому варто робити перехресну перевірку з іншими джерелами.

Не дивлячись на стислість інформації, «Щоденник» не позбавлений суб'єктивних оцінок та суджень, притаманних мемуарам, про що додатково свідчать часті зміни тональності заміток та прояви іронії¹. В творі чітко прослідковуються моменти, пов'язані зі знаковими подіями у житті її сина, де графиня проявляє як позитивні, так і негативні емоції. Саме ці її оцінки й формують образ Франциска, тому є найбільш цікавими для дослідника.

Крім цього, «Щоденник Луїзи Савойської» є одним із найінформативніших письмових джерел, які дають уявлення про поїздки Франциска I по країні та здійснення його «радісних в'їздів» у міста. Адже твір включає правління монарха з 1515 по 1522 рр., що співпадає з найактивнішим періодом подорожування Франциска I по Франції. Ця інформація «Щоденника...» значно доповнює інші джерела, що дає змогу дослідити звичай «радісного в'їзду» як засіб зміцнення та сакралізації королівської влади в першій половині XVI ст.

На жаль, політична діяльність Франциска I не була ґрунтовно висвітлена в офіційному життєписі короля. Не було створено хроніки його правління, як це було зроблено дипломатом та істориком Філіппом де Комміном (бл. 1447 – 1511) щодо правління Людовіка XI (1461 – 1483) та Карла VIII (1483 – 1498)². Тим не менше, прогресивна внутрішньо та зовнішньополітична діяльність Франциска I привертала увагу його підданих, придворних, а також політичних опонентів міжнародного масштабу, що знайшло відображення у численних мемуарах та щоденниках. Комплексне використання цих джерел дає змогу

¹ Lemonnier H. Charles VIII, Louis XII et François Ier. Les guerres d'Italie 1492 – 1547. – Paris, 1982. – P. 216.

² Commynes Ph. Memoires : 3 T / Philippe de Commynes. – Paris: Librairie ancienne Honore Champion, 1925. – Tome II (1474 – 1483). – 351 p.

відтворити різні сторони особистості короля та сформувати цілісний образ ренесансного правителя.

Одним із інформативних наративних джерел, що проливає світло на особистість Франциска I є «Книга рахунків пана Ніколя Версорі, юриста Паризького парламенту (1519 – 1530)»¹. До сьогоднішнього дня залишаються невідомими роки народження та смерті автора. Проте дослідниками встановлено, що Н. Версорі був членом відомої паризької сім'ї, вихідці з якої у подальшому були юристами Паризького парламенту².

Незважаючи на назву – «книга рахунків», джерело не є документом виключно ділового чи фінансового характеру³. Хронологічно документ охоплює період з 1519 по 1530 рр, що включає більшу половину правління Франциска I. Оскільки Н. Версорі був юристом Паризького парламенту, то в книзі приділено багато уваги політичним подіям. Тематично документ містить різнопланову інформацію. Є відомості приватного характеру – про народження, одруження чи смерть родичів та людей із близького оточення. Також серед записів є такі, що стосуються професійної діяльності автора. Цінне джерело тим, що це погляд містянина Парижу XVI ст. Цей невідомий парижанин знайомить читача з соціумом, в якому він жив. Оскільки він був учасником політичного процесу, що відбувався в королівстві, об'єктами його уваги стали впливові люди Франції, такі як конетабль Бурбон, сеньйор де Сан-

¹ Livre de Raison de M. Nicolas Versoris, avocat au Parlement de Paris (1519 – 1530) // Mémoires de la société de l'histoire de Paris et de l'Ile-de-France / Publ. par G. Fagniez. – Paris, 1885. – Т. XII. – 128 p.

² Livre de Raison de M. Nicolas Versoris ... – P. 5 – 6.

³ Традиційно рахункові книги велися главою сім'ї та передавалися з покоління в покоління. Вони служили, в першу чергу, нагадуванням для спадкоємців та містили найрізноманітнішу інформацію. Окрім питань фінансового характеру, у книзі робили короткі записи про сімейні та генеалогічні справи (народження, шлюб, смерть тощо), стихійні лиха або ж щодо політичних подій у королівстві.

Блансе та сам король. Хоча Н. Версорі не давав прямих оцінок Франциску I і зовсім не намагався створити його політичний портрет, проте послідовний аналіз повідомлень юриста дає змогу розкрити його ставлення до правителя, а отже встановити відношення пересічного парижанина до персони монарха.

Більш яскравий образ короля вимальовується у «Щоденнику одного парижанина періоду правління Франциска I (1515 – 1536)»¹. Вперше джерело було опубліковано в 1854 р. французьким дослідником Л. Лаланном. Ім'я та професія автора щоденника так і не були встановлені. Тому не відомо до якої соціальної верстви він належав, що могло вплинути на його погляди, в тому числі політичні. Публікація твору була здійснена за манускриптом, копією другої половини XVI ст., що зберігався в Імператорській бібліотеці (нині Національна бібліотека Франції).

Хронологічно щоденник охоплює період з 1 січня 1515 р., що є днем коронації Франциска I, до 1536 р. Це відповідає першим 26 рокам правління короля. Укладач припускав думки, що твір створювався не як традиційна хроніка, а швидше це був звичайний записник для особистого користування. Парижанин у своєму щоденнику описував події, що бачив на власні очі або про які чув від знайомих. Щоденник є інформаційно насиченим, як і епоха в якій жив автор. У фокус зору парижанина потрапили не лише події, що відбувалися в Парижі, а й ті, що мали загальнодержавне значення. Він приділяє значну увагу воєнним кампаніям Франциска I та внутрішньополітичним діям. Центром цих процесів була королівська персона, до якої парижанин проявляє шанобливе ставлення як до правителя королівства, і в той же час зовсім не прагне ідеалізувати. Свідченням цього є детальний опис судових процесів над політичними опонентами Франциска I, а також критика матері короля, Луїзи Савойської.

¹ Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier (1515 – 1536) / Publ. par Ludovic Lalanne. – Paris, 1854. – 494 p.

Яскрава особистість Франциска I знайшла своє місце і в наративних пам'ятках сучасників-іноземців, яким за життя доводилося мати знайомство з французьким королем. Прикладом цього є життєпис флорентійського ювеліра та скульптора Бенвенуто Челліні (1500 – 1571), що певний час перебував на службі у Франциска I¹. Б. Челліні почав писати свої життєві спогади у 57-річному віці (в 1558 р.), а закінчив у 1566 р. так і не довівши розповідь до кінця. Вперше текст оригінального рукопису був виданий у 1829 р. на батьківщині митця.

Мемуари Б. Челліні можна розглядати не лише як історичне джерело, а й як літературну пам'ятку. Адже хоча митець був на службі у багатьох європейських правителів того часу, у флорентійських герцогів, папи Климента VII, короля Франції, проте його оповідь не носить цілковито правдивого характеру. У життєписі Челліні його особистість виноситься на передній план, а всі події описуються, враховуючи інтереси автора. Для мови скульптора притаманна гіперболічність, його оповідь експресивна, як і сам Челліні. Не позбавлений життєпис і вигадок та недостовірних фактів. В той же час, значна частина твору присвячена перебуванню Б. Челліні у Франції. Автор описує те суспільно-культурне середовище, в якому він опинився і яке, власне, й було створене Франциском I. Описуючи свою роботу на службі у короля, Б. Челліні не шкодує слів для опису Франциска I як правителя нової ренесансної доби. Риси характеру та модель поведінки Франциска I, вдало підмічені флорентійцем, доповнюють образ ренесансного правителя.

Ще одним допоміжним наративним джерелом для дослідження постаті Франциска I є «Життєписи найбільш знаменитих живописців, скульпторів

¹ Челліні Б. Жизнь Бенвенуто Челліні / Бенвенуто Челліні. – СПб.: Кристалл, 1998. – 512 с.

і зодчих», створені флорентійцем Дж. Вазарі¹. Французький король зумів увіковічнити себе в цих творах завдяки зацікавленості мистецтвом та меценатській діяльності. Дж. Вазарі залишив згадки про Франциска I у життєписах таких талановитих італійських митців, як Леонардо да Вінчі та Рафаеля Санті. В цілому біографічні оповіді про італійських митців доби Відродження та маньєризму, написані Дж. Вазарі, як і життєпис Б. Челліні хоча не дають повного уявлення про персону суверена, проте ті незначні фрагменти про Франциска I, поміщені у розповідях про художників, все ж доповнюють портрет французького короля.

Франциск I як меценат та покровитель художників постає також і в «Книзі про художників» нідерландського живописця та теоретика мистецтва Карела ван Мандера (1548 – 1606)², який увійшов в історіографію як «північний Вазарі». Його книга вперше вийшла в світ у 1604 р. Незважаючи на компілятивний характер та недостовірність певних фактів, вона є цінним історичним джерелом, адже містить біографії 250 італійських, німецьких та нідерландських художників XV – XVI ст. Серед них є імена маловідомих митців, представників Північного Відродження, яких він відкрив світові. Так, на прагнення Франциска I сконцентрувати при його дворі провідні мистецькі сили Європи можна дізнатися із біографії голландського живописця Яна Скорела (1495 – 1562).

Серед наративів не менш інформативними при дослідженні образу Франциска I є *епістолярні джерела* – листи його сучасників приватного характеру. До них, у першу чергу, відносяться листи сестри короля, Маргарити

¹ Вазари Дж. Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих / Джорджо Вазари. – Москва – Ленинград: Academia, 1933. – Т. 2. – 468 с.

² Мандер К. ван. Книга о художниках / Карел ван Мандер. – СПб.: Азбука-классика, 2007. – 544 с.

Ангулемської (Наваррської)¹. У 1841 р. професор літератури Страсбурзького університету Франсуа Женен вперше зібрав та опублікував «Листи Маргарити Ангулемської, сестри Франциска I, королеви Наварри», а наступного року видав «Нові листи королеви Наварри, адресовані її брату, королю Франциску I»². Основу цих видань склали документи, виявлені вченим у Королівській бібліотеці та архівах Франції. Так, збірник 1841-го року включив листи Маргарити Ангулемської за період з 1521 по 1549 р. Серед основних кореспондентів були маршал Анн де Монморансі, канцлер алансонський Жан де Бренон, гуманісти Еразм Роттердамський та ін. Особливу тематичну групу документів цього видання склали листи Маргарити до Франциска I періоду мадридського полону. Збірник 1842-го року містить листи королеви наваррської до брата за 1521 – 1547 рр., а також до його наступника Генріха II за 1547 – 1549 рр. Таким чином, листування Маргарити хронологічно включає майже весь період правління Франциска I та висвітлює постать короля у різних ситуаціях, в тому числі й тих, що стосувалися особистої, а не публічної сфери життя правителя.

Особи, які входили в найближче оточення короля, мали змогу бачити його людські якості, а не лише ті, що свідомо демонструвалися ним перед підданими широкого загалу. Такою ж наближеною людиною, який мав змогу спостерігати Франциска I в більш приватній обстановці, був гуманіст Г. Бюде.

¹ Наваррська – за другим чоловіком. Маргарита та Франциск були представниками молодшої гілки династії Валуа-Ангулемських. У 1509 р. Маргариту видали заміж за герцога Алансонського, який помер невдовзі після Павійської битви. В 1527 р. Маргарита знову вийшла заміж за молодшого від неї на 11 р. Генріха д'Альбре, номінального короля Наварри.

² *Lettres de Marguerite d'Angoulême, soeur de François Ier, reine de Navarre / Publ. par F. Génin. – Paris: L'Imprimerie de Crapelet, 1841. – 485 p.; Nouvelles lettres de la reine de Navarre adressées au Roi François Ier, son frère / Publ. par F. Génin. – Paris: Jules Renouard et C., 1842. – 304 p.*

Тому його листування, видане в «Аналітичному та хронологічному довіднику кореспонденції Гійома Бюде»¹ є не менш цінним джерелом.

Для дослідження епохи, в якій жив та правив Франциск I, варто залучати також *художні твори*. Звісна річ, твори сучасників короля, не дають цілісної інформації про особистість монарха, проте вони висвітлюють соціально-політичні трансформації в суспільстві XVI ст.

Найбільш яскравим представником французької літератури XVI ст. заслужено вважають Франсуа Рабле (1494 – 1553). Половину свого життя письменник присвятив створенню твору «Гаргантюа і Пантагрюель»², перша книга якого вийшла у світ в 1532 р. Ф. Рабле в цій праці таврував схоластику, засуджував релігійні конфлікти, війни, феодальне суспільство і, в першу чергу, могутню християнську церкву. Твір мав надзвичайну популярність серед сучасників, про що красномовно свідчить той факт, що в XVI ст. він перевидавався не менше 55 разів³. Ця праця залучена нами як джерело для дослідження того історичного тла, в якому проходило правління Франциска I. Адже роман-сатира Рабле увібрав у себе всю проблематику тієї епохи – світоглядні уявлення людини раннього нового часу, цінності у виховному процесі, зрушення в науці та політиці⁴.

Звісна річ, «Гаргантюа і Пантагрюель» є художнім твором, проте відкинувши сюжетну лінію та літературні прийоми, застосовані письменником,

¹ Répertoire analytique et chronologique de la correspondance de Guillaume Budé / Publ. par Louis Delaruelle. – Toulouse-Paris, 1907. – 253 p.

² Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюель / Франсуа Рабле. – М.: Художественная литература, 1973. – 784 с.

³ Пинский Л. Реализм эпохи Возрождения / Леонид Пинский. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1961. – С. 87.

⁴ Коган-Бернштейн Ф. А. Пётр Рамус и его борьба со схоластикой (из истории развития научной мысли во Франции XVI века) // Средние века. – 1956. – Вып. 08. – С. 239.

перед дослідником відкриваються проблеми французького суспільства в період формування раннього французького абсолютизму, будівничим якого був Франциск I. Одночасно, у героях роману Рабле, у їх словах та вчинках, ми бачимо його сучасників. Письменник, зображуючи пригоди Пантагрюеля та його друзів, через літературні засоби вимальовує та водночас висміює життя королівського двору.

Не менш цікавими та інформаційно насиченими є *поетичні твори* Клемана Маро (1497 – 1544)¹, основоположника нової французької поезії. Поет був не просто сучасником, а й дуже близьким до королівського двору та літературного гуртка сестри Франциска I Маргарити Наваррської, на службі у якої перебував з 1519 р. Саме за її посередництва Клемана Маро познайомився з ідеями «євангелістів» та зблизився з реформаційним рухом. До того ж із 1526 р. він був призначений офіційним придворним поетом Франциска I.

Твори Клемана Маро відзначались вільнодумністю, тому в поета були проблеми у стосунках з реакційною ультракатолицькою Сорбонною. Він був противником релігійного фанатизму, боровся за свободу совісті та гідності особистості. У своїй поезії Маро піднімає важливі проблеми французького суспільства XVI ст., реагує на події, що відбувалися в країні. Прикладом може бути «Елегія про злосчастного багатія Жака де Бона, сеньйора Самблансе»². Фактично вірші поета являються відбитком тих складних процесів, які відбувались в державі. Чимало його творів звернені прямо до Франциска I. Проте вивчаючи поезію К. Маро як історичне джерело варто пам'ятати, що він був під заступництвом королівської родини, тому досить лояльно ставився до влади. Однак це не зменшує цінності даного джерела для дослідження, оскільки

¹ Див.: Европейские поэты Возрождения. – М.: Художественная литература, 1974. – 723 с.

² Маро К. Элегия о злосчастном богаче Жаке де Боне, сеньоре Самблансе // Европейские поэты Возрождения. – М., 1974. – С. 296 – 298.

Маро був офіційним придворним поетом Франциска I й, отже, поет та його творчість стали одним із інструментів творення іміджу короля.

Таку ж роль у формуванні позитивного образу французького короля відіграла творчість іншого придворного поета Франциска I Меллена де Сан-Желе (1491 – 1558), який до того ж був близьким другом К. Маро¹. Проживши певний час в Італії та отримавши освіту в провідних італійських університетах, поет розумів та підтримував ренесансні устремління Франциска I. Позитивне ставлення М. де Сан Желе до короля відчувається і в його поезії, яскравим прикладом чого є вірш «Пасквіно»². Поет зображує короля як успішного гравця у європейському геополітичному просторі, різко протиставляючи його імператору Карлу V.

Погляд протестантського табору на історичні події ранньомодерної Франції виражає праця Теодора Агріппи д'Обін'є (1552 – 1630) – «Трагічні поеми», що складається з семи структурних частин – поем³. Д'Обін'є – політичний і суспільний діяч Франції другої половини XVI ст., талановитий воєначальник періоду релігійних воєн, літописець та історик, автор романів та поем. Описуючи трагічні події громадянських воєн, поет часто звертається до минулого. Так, у поемі «Мечі», застосовуючи алегорію, д'Обін'є згадує про війни Франциска I та Генріха II з Священною Римською імперією. Хоча

¹ М. де Сан-Желе народився в Ангулемі. У молоді роки вивчав право в колежі Пуатьє, а згодом навчався в університетах Болоньї та Падуї в Італії. В 1518 р., повернувшись до Франції, став на службу Франциска I. Проте серед сучасників він зажив слави не лише поета, а й астролога, перекладача та чудового музиканта. Крім цього, з 1536 р. він був хранителем Королівської бібліотеки в Блуа та Фонтенбло.

² *Oeuvres complètes de Melin de Saint-Gelays*. – Paris: Bibliothèque elzévirienne, 1873. – Tome premier. – P. 251 – 252.

³ Д'Обин'є Т.-А. Трагические поэмы. Мемуары / Теодор-Агриппа д'Обин'є. – М.: Присцельс совместно с Русслит, 1996 – 530 с.

д'Обіньє не був сучасником Франциска I, проте він досить чітко змалював те історичне тло, на якому пройшло правління Франциска, адже їх розділяло менше ніж півстоліття.

Також надзвичайно інформативним для дослідження теми дисертаційного дослідження є художній твір, що містить як елементи прози, так і поезії, опублікований у 1899 р. французьким архівістом Жоржем Гігом (*Georges Guigue*), під назвою «В'їзд Франциска I, короля Франції, в місто Ліон 12 липня 1515 р.»¹

До публікації твору Ж. Гігом складена археографічна передмова з результатами його дослідження історії манускрипту. Архівіст відзначає, що збірка має 40 аркушів із пергаменту, опрацьованих у XVII ст. На сторінках твору зустрічаються маргіналії, написані або виконані французькою та латинською мовами, що датуються як кінцем XVI ст., так і XVII ст. В результаті аналізу та дослідження цих маргіналій архівіст висловлює припущення, що збірка була створена в Ліоні. Вона належала одній ліонській протестантській родині, яка після відміни Нантського едикту в 1685 р. емігрувала до Німеччини в м. Вольфенбюттель. Вже в середині XVIII ст. манускрипт потрапив до бібліотеки цього міста². Джерело складається із текстової частини та значної кількості мініатюр. Перед нами не типова середньовічна хроніка, яка сухо в хронологічній послідовності відтворює певні події. За жанром джерело схоже на п'єсу, тобто більше відповідає літературному твору, ніж історичному джерелу. Все ж, як текст манускрипту, так і його мініатюри розкривають образ Франциска I в очах невідомого ліонця.

Вольфенбюттельський манускрипт є взірцевим прикладом гармонійного поєднання тексту та візуальних образів. Саме живопис став ефективною

¹ L'entrée de François Premier, roy de France, en la cité de Lyon le 12 juillet 1515 / Publ. par Georges Guigue. – Lyon, 1899. – 177 p. Оригінал джерела зберігається у Німеччині в бібліотеці м. Вольфенбюттеля.

² L'entrée de François Premier, roy de France, en la cité de Lyon ... – P. 29, 36.

іміджевою технологією в руках правителів ранньомодерної Європи. Франциск I, як і більшість впливових правителів того часу, мав при дворі цілу плеяду талановитих митців, творчість яких була спрямована на прославлення монарха та королівської родини.

Серед художників, що перебували на службі у короля були як французькі, так і закордонні митці. Їх творчий доробок нині становить важливу групу джерел при дослідженні особистості Франциска I – **візуальні джерела**. До них слід віднести творчість представників Відродження у Франції художників Жана Клуе (1480/1485 –1541) та Франсуа Клуе (1505/1510 – 1574). Саме Ж. Клуе заслужено називають основоположником традиції портрету, виконаного олівцем, що послужило основою для стилю його сина Ф. Клуе. В Музеї Конде в Шантії зберігається близько 130 «олівців» Ж. Клуе, створених протягом 1515 – 1540 рр.¹ Також він є автором відомого живописного портрету Франциска I (1535 р.; Лувр).

Значну мистецьку спадщину залишив і його син, Франсуа Клуе. Сьогодні в Музеї Конде та Національній бібліотеці Франції зберігається близько 54-х його «олівців»². У різних музеях світу знаходяться також живописні твори Ф. Клуе, серед яких – мініатюра портрету Франциска I на коні (бл. 1540 р.; Флоренція, Галерея Уффіці). Особливістю портретів художників сім'ї Клуе було не тільки реалістичне передання зовнішності, а й спроба звернутися до внутрішнього світу людини. Придворні художники Жан та Франсуа Клуе залишили цілу галерею неоцінених портретів придворних, королів, принців і принцес, які виступають для історика додатковим, проте важливим історичним джерелом.

¹ French painters and paintings from the 14th century to post-impressionism / Ed. by G. Muehsam. – New York: Ungar, 1970. – P. 37.

² La peinture française / Sous la direction de Jean-Louis Pradel. – Paris., 1983. – P. 246.

Яскравим свідченням зміцнення влади короля і становлення абсолютизму у Франції є також розписи галереї Франциска I в палаці Фонтенбло, що в своїй більшості належать кисті Россо Фьйорентіно. Живописна композиція галереї, що складається із шістнадцяти фресок на античні сюжети, й нині викликає значний інтерес у фахівців, які працюють над інтерпретацією цих неоднозначних алегоричних образів.

Представлені фрески можна умовно розділити на дві категорії. У першій ми вбачаємо нову гуманістичну програму французького Відродження («Битва лапіфів з кентаврами», «Виховання Ахілла», «Венера, що повчає Амура»). Друга група розписів, що стала предметом нашого дослідження, зачіпає політичні теми і розкриває ідею сильної державної влади («Єднання держави», «Королівський слон», «Вигнання невігластва»). У представлених фресках, незважаючи на завуальованість прямого сенсу під античними образами, звучить тема мужності та доблесті «короля-лицаря» Франциска I, вихваляння його як мецената і покровителя мистецтв. В цілому розписи галереї Франциска I та твори окремих митців, таких як Жан та Франсуа Клуе, Вечелліо Тиціан, Рафаель Санті, Йос ван Клеве, вдало змалювали образ ренесансного правителя Франциска.

Таким чином, тема дисертаційного дослідження цілком забезпечена джерелами різних видів, опрацювавши які, ми маємо змогу відтворити образ французького короля останніх Валуа Франциска I.

РОЗДІЛ II Образ правителя в уявленні Франциска I Валуа (за королівськими ордонансами, едиктами та деклараціями)

2.1 Король і Паризький парламент у процесі становлення французького абсолютизму

Франциск I Валуа був засновником молодшої гілки правлячої династії – Валуа Ангулемських. Відзначившись активною зовнішньою політикою, пов'язаною з тривалим протистоянням із імператором Священної Римської імперії Карлом V, Франциск I зумів утвердитися у свідомості своїх сучасників як «великий король»¹, «славетний і тріумфуючий Цезар»², «могутній король» та Галльський Геркулес³. Проте не менш активною була і внутрішньополітична діяльність короля, спрямована на зміцнення та монополізацію влади в його руках.

Період правління Франциска I Валуа вирізнявся посиленням процесів централізації французького королівства. Цілком справедливо більшість дослідників відносять початок формування французького абсолютизму саме до часів Франциска I. Хоча на увагу заслуговують і альтернативні думки з цього питання. Наприклад, дослідники А. Ребійон та Г. Се визначили першу половину XVI ст. як перехідний період, коли разом із розвитком політичної централізації протікали й протилежні тенденції. Історики вдало відмітили, що французький правитель і досі вів кочовий спосіб життя, не маючи постійної резиденції, а сама королівська влада в цю епоху не була деперсоніфікована. Особа монарха традиційно продовжувала відігравати вирішальну роль, адже королівська влада була сильною за умови сильного короля⁴. Французький дослідник Ж. Крінен

¹ Челлини Б. Жизнь Бенвенуто Челлини. – СПб., 1998. – С. 214.

² Journal de Louise de Savoie ... – P. 90.

³ L'entrée de François Premier, roy de France, en la cité de Lyon ... – P. 35, 41.

⁴ Sée H., Rébillon A. Le XVIe siècle. – Paris, 1934 – P. 177.

з цього приводу відстоював думку, що абсолютистські тенденції у Франції зустрічали активний спротив аж до кінця XVIII ст.¹. Однак, усі перераховані думки не перекреслюють того факту, на який звернув увагу британський історик Н. Хеншел, який цілком логічно обґрунтовує думку, що на початку раннього нового часу у Франції вже сформувалася ідеологія абсолютизму, хоча на практиці абсолютної монархії ще не існувало².

Ці твердження істориків є справедливими – класична абсолютна монархія, безперечно, складеться в XVII ст., проте цілком очевидно, що перша половина XVI ст. стала початком потужної політичної трансформації французької держави та структури її влади. Саме в XVI ст. у Франції завдяки політичній організації суспільства нової якості з'явився термін «держава» (*état*)³. Ця держава за визначенням Ж. Майєра характеризувалася реальною верховною владою, значною централізацією та вибудованими відносинами з церквою⁴. Американський дослідник Дж. Рассел визначив монархію XVI ст. не скільки абсолютною, як ренесансною. Проте відзначив, що саме Франциску I вдалося отримати монополію на суверенітет і верховенство в правосудді, законодавстві та оподаткуванні на місцях⁵, що стало можливим завдяки особистим якостям монарха.

¹ Boureau A. Jacques Krynen. L'empire du roi. Idées et croyances politiques en France ... – P. 591.

² Хеншелл Н. Миф абсолютизма: перемены и преемственность в развитии западноевропейской монархии раннего Нового времени. – СПб., 2003. – С. 169.

³ Хачатурян Н. А. Феномен сословного представительства в контексте проблемы *État moderne* ... – С. 34.

⁴ Mayer J. P. Pavie, 1525: L'Italie joué son destin pour deux siècles. – Le Mans: Cenomane, 1998 – P. 42.

⁵ Див.: Russell J. From Renaissance Monarchy to Absolute Monarchy: French Kings, Nobles and Estates. – Baltimore-London, 1997. – 451 p.

Дослідниця І. Я. Ельфонд слушно зауважила, що формування абсолютної монархії у Франції супроводжувалося розвитком політичної пропаганди, за якою слідувало створення певного образу влади, персоніфікованого в подібі конкретного монарха, як втілення ідеального правителя¹. Французький король Франциск I, як своїми діями, так і словом: королівськими ордонансами, едиктами та деклараціями, впевнено окреслив образ монарха – повноправного правителя у своїй країні, саме яким і позиціонував себе Франциск.

У цьому розділі спробуємо здійснити конструювання образу ренесансного правителя за ордонансами, деклараціями та едиктами, тобто документами, що виходили із королівської канцелярії. Особливу увагу звернемо на те, яким чином і за допомогою яких засобів король формував образ правителя в очах своїх підданих, яким, власне, бачився цей образ королю і що нового «ренесансного» було у сформованому образі.

Отже, найяскравіше цей образ вимальовується в тих королівських актах, законодавча дія яких спрямовувалася на формування сильної абсолютної влади. Мусимо визнати, що в зазначених документах зовсім по-новому зазвучала формула давнього королівського волевиявлення – «бо така наша воля». Власне, трансформація наповненості змісту терміну також вимагає особливого аналізу, що буде здійснено в межах розділу. Саме в документах королівської канцелярії Франциск I, демонструючи авторитетність французької корони, чітко окреслює контури цього образу. Серед цих документів особливе місце займають ті документи, що урегульовують взаємовідносини королівської влади з іншими владними інституціями, найвпливовішою серед яких був Паризький парламент. Ми не випадково підкреслюємо значення цих документів для дослідження, оскільки вони не лише більш яскраво змальовують традиційний образ монарха-правителя, але переконливо демонструють новий тип правління і правителя,

¹ Ельфонд И. Я. Методы конструирования имиджа власти во Франции ... – С. 423.

який підпорядковуючи раніше незалежні інституції і ставлячи їх на службу абсолютизму, формує, по суті, відмінний від середньовічного образ монарха.

На початку XVI ст. головними політичними опонентами французької монархії, що перешкоджали посиленню абсолютної влади та зростанню авторитету короля, залишалися Паризький парламент і Генеральні штати. Слід зазначити, що Генеральні штати до досліджуваного періоду суттєво втратили політичне значення, про що свідчить той факт, що ще в середині XV ст. король позбавив цей інститут права вотувати податки, а також прав законодавчої ініціативи та затвердження законів¹. Таким чином, Франциск I Валуа за весь період свого правління не вважав за потрібне скликати Генеральні штати², останнє засідання яких відбулося ще в 1484 р.

Зовсім по іншому склалися взаємовідносини з Паризьким парламентом, важливим судовим органом влади. На думку дослідника В. Н. Малова, становлення французького абсолютизму почалося ще на тій стадії формування адміністративної системи країни, коли управлінська функція не мислилась окремо від судової. Для середньовічного монарха процес управління був нерозривно пов'язаний із правом вершити суд. Цей період розвитку французького абсолютизму (приблизно до середини XVI ст., що припадає на правління Франциска I) історик визначив як судову монархію³. У зв'язку

¹ Хачатурян Н. А. Сословная монархия во Франции XIII – XV вв. – М., 1989. – С. 172.

² Генеральні штати – станово-представницький орган у Франції, що скликався з ініціативи короля починаючи з 1302 р. Традиційно цей дорадчий орган залучався до обговорення державних справ та вотував податки. Паризький парламент не зважаючи на його назву був не законодавчим, а натомість найвищим судовим органом середньовічної Франції, що свого часу виріс із королівської ради.

³ Малов В. Н. Три этапа и два пути развития французского абсолютизма // Французский ежегодник. – М., 2005. – С. 95.

з цим, королівській владі на шляху до абсолютизму довелося вступити в конфронтацію з Паризьким парламентом.

У боротьбі за владу Франциск I використовував традиційні способи впливу на внутрішньополітичне життя в країні, але при цьому вдихнув у них новий зміст. Наприклад, особиста присутність короля на засіданні парламенту, так званому «ложі правосуддя» («*lit de justice*»), або урочисте декларування своєї волі в законодавчих актах, сила яких все більше зростала.

Розпочнемо наш аналіз процесу посилення влади Франциска I дослідженням усталених формулювань, які присутні у королівських актах. На перший погляд деякі формулювання королівських актів є формальними та чисто декларативними, проте вони однозначно несуть у собі глибокий відбиток демонстрації французькими монархами, в тому числі Франциском I, їх влади та авторитету. Зазначимо, що у всіх офіційних документах короля (ордонансах, едиктах, листуванні) текст традиційно розпочинається з фрази «Франциск, Божою милістю король Франції» («*François, par la grace de Dieu roy de France*», «*Franciscus, Dei gratia Francorum rex*»).

Цілком вірогідно, що таке формулювання є усталеним кліше офіційного документа, але, водночас, в ньому відображається апробована століттями віра в богопомазаність монарха та сакральність королівської влади. Король, уклавши священний шлюб зі своїм королівством, ставав із ним єдиним цілим¹.

¹ Е. Канторович, дослідивши праці відомих юристів, які жили в період правління Франциска I, проаналізував їх політико-теологічну концепцію французької монархії: король при коронуванні укладає шлюб із державою, так само як прелат бере духовний шлюб із церквою. В результаті такого союзу правитель стає головою, а держава – його тілом. Згодом ця концепція знайшла відображення на практиці, адже з часів Генріха II обручка була важливим елементом в обряді коронування нового монарха. Див.: Канторович Э. Х. Два тела короля. Исследование по средневековой политической теологии. – М., 2005. – С. 205 – 207.

Постійне повторювання фрази «Божою милістю король Франції» додатково нагадувало широкому колу підданих, для яких призначались подібні документи, про сакральне начало королівської влади¹.

Крім цього, Франциск I, як помазаник Божий, репрезентує себе ще й захисником християнської віри. Неодноразово називаючи себе в ордонансах та листах «найхристиянніший король» («*Christianissimus Rex*»)² або «найхристиянніший католицький король» («*Roys très chrestien et catholicque*», «*Roys très chrestien*», «*Roys catholicque*»)³, Франциск свідомо демонструє свою релігійність та відданість християнству. При цьому мова йдеться саме про демонстрацію, адже в дійсності король під час протистояння з імператором Священної Римської імперії Карлом V неодноразово вступав у дипломатичні відносини з ворогами християнства – турками-мусульманами та вів переговори про створення військово-релігійного союзу із протестантськими керівниками⁴. Проте, незважаючи на це, образ Франциска I все ж усталився у свідомості сучасників у якості захисника християнської церкви, оскільки навіть іноземці нерідко вживали по відношенню до короля формулювання «*Christianissimus*

¹ Цікаву думку щодо сакральної природи королівської влади розвиває російська дослідниця С. К. Цатурова. Вона стверджує, що поступово у Франції відбувалася еволюція королівської влади: персона монарха втрачає сакральні якості, натомість, вони переміщуються на короля, як на «містичне тіло держави». Священною стає корона і її місія, а король є лише її тимчасовим держателем. Див.: Цатурова С. К. Священная миссия короля-судии, ее вершители и их статус во Франции ... – С. 78.

² *Ordonnances des rois de France ...* – Т. II (1517 – 1520). – Р. 34, 82, 131, 166, 259, 624.

³ *Ordonnances des rois de France ...* – Т. II (1517 – 1520). – Р. 12-17.

⁴ Котляров П. М. Теологія і дипломатія: діяльність Філіпа Меланхтона в контексті європейських міжнародних відносин // Науковий вісник дипломатичної академії України. – К., 2002. – С. 314 – 319.

Rex». Таке, наприклад, означення Франциска ми спостерігаємо на сторінках «Життєпису» Бенвенуто Челліні¹. Тобто однією із іпостасей образу правителя в документах Франциска I виступає помазаник Божий, монарх, наділений сакральною владою, який стоїть на сторожі християнської церкви та віри.

На особливу увагу в ордонансах і едиктах Франциска I заслуговує також фраза «бо така наша воля» («*car tel est nostre plaisir*»). Іноді цю фразу намагаються перекласти дослівно як «тому що так нам подобається». Проте погодитися з таким перекладом складно, оскільки аналіз терміну *plaisir* доводить його походження від латинського «*placuit*»², що означає не примху, а рішення³.

Хоча формулювання «бо така наша воля» присутнє ще в королівських указах Карла VIII (1483 – 1498) і Людовіка XII (1498 – 1515), але більшого поширення воно набуло саме з часів Франциска I та використовувалося до кінця XVIII ст. Ця фраза присутня не у всіх законодавчих актах, а тільки в найважливіших урочистих документах: едиктах, ордонансах і деклараціях⁴. Для розуміння значення фрази «бо така наша воля» та мету її використання Франциском I, ми проаналізували не тільки його акти, але і його попередника, Людовіка XII.

Як свідчать джерела, в діловодстві королівської канцелярії Людовіка XII найбільш часто вживалася фраза «бо така наша воля», але існували й інші варіації. Набагато рідше зустрічається фраза «бо так нам до вподоби, щоб [це] було зроблено» («*car ainsi nous plaist-il estre fait*»). Також зустрічаються варіанти – «бо так нам до вподоби і так ми хочемо, щоб [це] було зроблено»

¹ Челліні Б. Жизнь Бенвенуто Челліні. – СПб., 1998. – С. 219.

² «*Plaisir*» від лат. *placeo, cui, citum, ere* – подобатися; *impers. placet* – хочеться, бажано; *placuit mihi (ut)* – я вирішив, прийняв рішення.

³ Метивье Ю. Франция в XVI – XVIII вв.: от Франциска I ... – С. 59.

⁴ Mas-Latrie, de L. De la formule «Car tel est nostre plaisir» dans la chancellerie française // Bibliothèque de l'école des chartes. – 1881. – Vol. 42. – P. 560.

(«*car ainsi nous plaist-il, et voulons estre fait*», «*car ainsi nous plaist et voulons estre fait*»)¹. Одиничним прикладом є фраза «бо така наша добра воля» («*Car tel est notre bon plaisir*»)², що увійшла в широке використання тільки з XVII ст.

Аналогічно закінчуються й ордонанси Франциска I: «бо така наша воля» («*car tel est nostre plaisir*»), «бо такі наші бажання і воля» («*car tel est nostre vouloir et plaisir*») чи «бо так нам до вподоби, щоб [це] було зроблено» («*car ainsi nous plaist il estre fait*»). Проте на відміну від законодавчих актів Людовика XII, в ордонансах і едиктах Франциска частотність цих формулювань суттєво зростає, та й самих документів було створено значно більше.

Крім цього, фраза «бо така наша воля» в ордонансах Франциска зазнає різних модифікацій, які ще більше підкреслюють статус монарха та силу його королівського слова. Наприклад, формулювання «бо такі наші бажання, воля та намір» («*car tel est nostre vouloir, plaisir et intencion*»)³, що транслює не лише волевиявлення короля, а й намір втілити його волю в життя. Підкреслення незаперечності монаршого авторитету безапеляційно звучить в наступній формулі: «бо так нам до вподоби і так ми хочемо, щоб [це] було зроблено, нашими деякими знаннями, сповненими могутністю та королівським авторитетом» («*car ainsi nous plaist il, et voulons estre fait, de notre certaine science, plaine puissance et auctorité royal*»)⁴.

Без сумніву, ця фраза, у всіх її існуючих варіаціях, несе ідею – воля короля повинна бути виконана без обговорень. Про це додатково свідчить і заключне формулювання усіх королівських актів Франциска, яке наче ставить крапку під його рішенням: «Щоб засвідчити це, ми поставили нашу печатку на даних наказах» («*En tesmoing de ce, nous avons fait mettre nostre scel à cesdictes*

¹ Ordonnances des rois de France de la troisième rase ... – P. 441, 447, 453.

² Ordonnances des rois de France de la troisième rase ... – P. 493.

³ Ordonnances des rois de France ... – T. V. Première partie (1527 – 1528). – P. 144.

⁴ Ordonnances des rois de France ... – T. VI (1530 – 1532). – P. 212.

presentes)¹. Не менш промовисто звучить після звичної вольової фрази «бо так нам до вподоби і так ми хочемо, щоб [це] було зроблено» кінцівка декларації – «І, на кінець, щоб ця справа була завершена і непорушна, ми поставили нашу печатку на даних статтях» («*Et afin que ce soit chose ferme et stable, nous avons fait mettre nostre scel a cesdictes presentes*»)² або ж «І, на кінець, щоб ця справа була завершена і непорушна назавжди, ми поставили нашу печатку на даних статтях, зберігаючи наше право в інших речах, та чуже – у всіх» («*Et afin que ce soit chose ferme et stable à toujours, nous avons fait mettre nostre seel à cesdictes presentes, sauf un autres choses nostre droit et l'autruy en toutes*»)³.

В умовах поступового посилення французької монархії сенс фрази «бо така наша воля» трансформувався у напрямку поглиблення смислового навантаження. В ордонансах Франциска раніше символічне та декларативне формулювання стало практично констатацією його майже абсолютної влади. Таким чином, наповнення новим сенсом традиційної формули, її варіації і модифікації, мали на меті цілком визначене завдання: доповнити образ монарха-правителя рисами вольової особистості, яка не дозволить піддавати сумніву будь-яке його рішення. Цей образ несе відображення абсолютистських

¹ Ordonnances des rois de France... – Т. V. Première partie (1527 – 1528). – P. 16, 61, 77, 79, 104, 115, 126, 145, 152, 186, 195; Ordonnances des rois de France ... – Т. V. Seconde partie (1528 – 1529). – P. 210, 213, 221, 267, 275; Ordonnances des rois de France... – Т. VI (1530 – 1532). – P. 2, 4, 34, 47, 51, 58, 59, 99, 123, 141, 155, 182, 191, 209, 255. Проаналізовані ордонанси яскраво свідчать, що ця фраза міститься далеко не у всіх королівських актах. Це, в свою чергу, вказує, що вона не була традиційним формулюванням діловодної мови, а завершувала саме ті розпорядчі ордонанси, що найбільш яскраво ілюструють королівську «волю».

² Ordonnances des rois de France ... – Т. VI (1530 – 1532). – P. 123.

³ Ordonnances des rois de France ... – Т. I (1515 – 1516). – P. 207, 210, 215, 379, 513.

устремлінь самого короля, що реалізовувалися як у певних діях, так і за допомогою інтегрованих у королівські ордонанси формул.

Наповнення реальним змістом подібних формул («бо така наша воля») не стало одномоментним явищем. Його реалізація вимагала суттєвих трансформацій в політичній, судовій та релігійній сферах. Зупинимось на трансформації одного із важливих інститутів судової влади – Паризькому парламенті, на прикладі якого спробуємо дослідити, яким чином король примусив «працювати» формулу «бо така наша воля».

Паризький парламент, що був не законодавчим органом влади, а судовим, традиційно з середньовіччя конкурував із королівською владою за право здійснювати правосуддя. Проте на початку раннього нового часу зростаючі амбіції судового органу рано чи пізно повинні були ввійти у гостру конфронтацію із новим явищем – абсолютизмом. З іншого боку, привілеї і функції Паризького парламенту суперечили місії монарха як короля-судді, що визнавалася домінуючою функцією верховної влади скрізь у Західній Європі, у тому числі й Франції¹. Традиційно монарх виступав як захисник всезагального блага, а головним інструментом захисту було правосуддя, яке король здійснював на землі по образу Бога². У зв'язку з цим приборкання Франциском парламенту могло мати як ідеологічне, так і чисто практичне підґрунтя.

Зазначимо, що спроби підкорити парламент здійснювалися королівською владою неодноразово. Історія конфліктів сягає ще XV ст., коли Паризький парламент, використовуючи слабкість королівської влади зумів утвердитись як впливова та авторитетна установа. Найважливішою прерогативою, що давала йому змогу конкурувати з монаршою владою, було право реєстрації

¹ Цатурова С. К. Священная миссия короля-судии, ее вершители и их статус во Франции ... – С. 78.

² Kantorowicz E. Les deux corps du Roi. Essai sur la théologie politique au Moyen Age. – Paris, 1989. – P. 80 – 145.

королівських едиктів, ордонансів та мирних договорів, а найбільшою мірою право «ремонтації» – право на відмову реєстрації документа і його повернення для повторного перегляду королем¹. Починаючи з другої половини XV ст. саме ці повноваження та дії парламенту стали основним джерелом конфліктів.

Перші заходи, направлені на обмеження повноважень Паризького парламенту, вжили ще Людовік XI (1461 – 1483) та Карл VIII (1483 – 1498). Біограф Людовіка XI Філіп де Коммін у своїх «Мемуарах» відмітив, що король мав намір «приборкати парламент», але він не прагнув суттєво урізати його повноваження, хоча багато в діяльності Парламенту було йому «не до душі, за що він його і не любив».² У 1497 р. при Королівській раді, на противагу парламенту, була створена нова судова палата – Велика рада (*Grand conseil*)³, з якої з часом Франциск I виділив Малу раду або «Ділову раду», до якої входили 5 – 6 приближених до короля людей⁴. Франциск I, в свою чергу, не тільки продовжив справу попередників, але й пішов по відношенню до парламенту на більш рішучі дії.

Причиною ускладнень взаємодії королівської влади з парламентом стала ситуація, що виникла в результаті поразки Франциска I в битві під Павією

¹ Bourquin L. La France au XVI siècle 1483 – 1594. – Paris, 1996. – P. 219.

² Commynes F. Memoires. – Paris, 1925. – Tome II (1474 – 1483). – P. 278.

³ Эрс Ж. Людовик XI. – М., 2007. – С. 238.

⁴ Король рідко відвідував засідання Великої ради, доручивши їй, в основному, технічні питання адміністративно-фінансового характеру, а найважливіші державні справи відтепер вирішувалися у Малій раді. Див.: Уваров П. Ю. Французский король, его суды и его подследственный ... – С. 242 – 243; Властные институты и должности в Средние века и раннее Новое время. – М., 2011. – С. 78.

24 лютого 1525 р.¹ Франциск, потрапивши у полон до імператора Карла V, був змушений заради свого звільнення підписати принизливий Мадридський мирний договір 14 січня 1526 р., згідно з яким Франція відмовлялася від «бургундської спадщини» і претензій на італійські території – Генуезької республіки, Міланського герцогства та Неаполітанського королівства².

Імператор усвідомлюючи, що вийшовши з полону король може відмовитися від досягнутих домовленостей, категорично наполягав на його затвердженні Паризьким парламентом до звільнення Франциска I. Про претензії імператора на Бургундію, а також про його бажання, щоб рішення короля щодо відмови від неї було підтверджено Паризьким парламентом, ми дізнаємося із листа до Франциска I Маргарити Ангулемської, яка прибула до Мадриду для ведення переговорів³. Однак, Паризький парламент відмовився реєструвати Мадридський договір, таким чином, підриваючи авторитет короля на міжнародній арені.

Вищевказаний інцидент, швидше за все не спровокував конфлікт, оскільки, такий розвиток подій, по великому рахунку, відповідав інтересам короля. Протистояння між королем та парламентом точилося в іншій площині та було частиною уже існуючої на той момент боротьби за владу. Важливим і знаковим у боротьбі двох інституцій можна розглядати прецедент, який стався за відсутності у країні Франциска I, коли Паризький парламент здійснив спробу поставити під сумнів владу регентші, матері короля Луїзи Савойської, наданої

¹ Див.: *Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier*. – P. 228 – 231.; Potter D. *Renaissance France at War: Armies, Culture and Society*, с. 1480 – 1560. – Woodbridge, 2008. – P. 8.

² *Ordonnances des rois de France ...* – T. IV (1524 – 1526). – P. 182, 188.

³ *Lettres de Marguerite d'Angoulême, soeur de François Ier, reine de Navarre* / Publ. par F. Génin. – Paris: L'Imprimerie de Crapelet, 1841. – P. 189.

їй самим Франциском I¹, а також Королівської ради. Ці події, коли перебуваючи в полоні король не мав можливості реально вплинути на внутрішньополітичну ситуацію у Франції, дали підстави французькому вченому Р. Дусе визначити період 1525 – 1527 рр., як період внутрішньополітичної кризи. Подібна позиція Паризького парламенту ще більше посилила конфлікт між ним і королем та перевела його на новий рівень, що в подальшому спровокувало Франциска I до більш різких дій.

Враховуючи ці доволі напружені обставини Франциск I, повернувшись до Франції, в першу чергу розпочав рішучу боротьбу задля припинення зростання політичних претензій парламенту². Важливим кроком у цьому напрямку стала практика евокацій – перенесення судових справ із парламенту на розгляд Королівської ради. В свою чергу, Паризький парламент у вигляді протесту нерідко відмовлявся реєструвати ті чи інші королівські укази.

Наслідком цього протистояння можна вважати виданий Королівською радою документ від 24 липня 1527 р. під промовистою назвою: «Едикт, оприлюднений Малою радою, присутнім президентам Паризького парламенту, що забороняє цьому суду займатися іншими справами, крім правосуддя»³. Цей едикт не лише реально відображає суть взаємовідносин короля з парламентом, а й яскраво змальовує політичний портрет самого Франциска. Для розуміння

¹ Напередодні походу, 12 серпня 1523 р., король оприлюднив «Повноваження, надані Франциском I Мадам Луїзі Савойській, графині Ангулемській, його матері, на регентство в королівстві на час, коли король здійснюватиме завоювання Міланського герцогства». Див.: *Collection de documents inédits sur l'histoire de France. Captivité du roi François Ier ...* – P. 1 – 9.

² Doucet R. *Étude sur le gouvernement de François Ier dans ses rapports avec le Parlement de Paris (1525 – 1527)*. – Alger-Paris, 1926. – P. 16-17.

³ *Ordonnances des rois de France...* – T. V. Première partie (1527 – 1528). – P. 81 – 83.

важливості цього документа необхідно більш детально проаналізувати його зміст.

Отже, як сказано в едикті, він був розроблений і оприлюднений Малою радою з волі та в присутності короля. На початку едикту безапеляційно заявляється: «Король вам забороняє втручатися, яким би то не було чином, у державні справи і в усі інші, крім судових...»¹. Там же висловлено незадоволення короля діями парламенту та зазначено, що «було відкликано і скасовано все те, що вами було прийнято»². Далі в такому ж дусі піднімається кілька важливих питань, вирішення яких свідчить про суттєве обмеження повноважень парламенту. Мова йде, насамперед, про відхилення монархом претензій Паризького парламенту на розгляд спорів, що стосуються церковних бенефіцій, і віднесення цих справ до компетенції Великої ради³.

Особлива увага в цьому едикті приділена питанню посилення регентства Луїзи Савойської. Едикт «підтвердив усе, що було зроблено панею, впорядковано і наказано, як регентом...» та «анулював і визнав недійсними всі обмеження, які зробили гнилою владу і регентство пані, його матері»⁴. Також Франциск I в едикті проголосив, що в разі його відсутності в королівстві, як на той момент, так і в майбутньому, без всяких застережень регентом Франції є його мати, наділена такою ж владою, як і сам король. Крім цього, Франциск скасував усі прийняті акти Паризького парламенту, що підривали авторитет Луїзи Савойської⁵.

Окремо було порушено питання процедури реєстрації парламентом королівських актів. Нагадаємо, що нерідко Паризький парламент практикував не тільки відхилення реєстрації документів, але реєстрацію їх із самовільно

¹ *Ordonnances des rois de France...* – T. V. Première partie (1527 – 1528). – P. 81.

² *Ibidem.* – P. 82.

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ *Ibidem.*

внесеними змінами, що, природно, викликало величезне незадоволення короля. У зв'язку з цим, як і слід було очікувати, в едикті прозвучала заборона парламентові встановлювати обмеження або вносити зміни до королівських актів: «Так само, сеньйор забороняє цьому Двору використовувати будь-які обмеження чи модифікації до цих ордонансів, едиктів чи хартій»¹. Єдине що дозволялося парламенту, так це можливість вказати королю на певні недоліки поданих актів.

Останнім члени Малої ради обговорили питання про повноваження парламенту стосовно канцлера Франції. Зауважимо, що канцлер Франції, Антуан Дюпра (1515 – 1535), головував у Малій раді та значиться у списку присутніх на цьому засіданні. Едикт від 24 липня 1527 р. оголосив волю короля з цього питання: «сеньйор вам наказує і декларує, що ви не маєте ніяких юридичних повноважень над канцлером Франції, який підпорядковується вказаному сеньйору і нікому іншому»². Таким чином, усі акти прийняті Паризьким парламентом проти нього, король оголосив недійсними, так як парламент не володіє юрисдикцією щодо канцлера. Парламенту було наказано скасувати всі зареєстровані документи, які підривали авторитет Антуана Дюпра як канцлера Франції³.

Проте найбільш цікавим є те, що едикт, який істотно обмежує повноваження парламенту і, по суті, нівелює його, повинен був за бажанням короля (як свідчить сам документ), пройти реєстрацію не тільки в Малій і Великій радах, а й у самому парламенті⁴. Безумовно, це був конфлікт, а тому для гарантії успіху Франциск I особисто відвідав засідання Паризького парламенту, скликане того ж 24 липня 1527 р., що зобов'язувало судовий орган

¹ Ordonnances des rois de France... – T. V. Première partie (1527 – 1528). – P. 82.

² Ordonnances des rois de France... – T. V. Première partie (1527 – 1528). – P. 82.

³ Ordonnances des rois de France... – T. V. Première partie (1527 – 1528). – P. 82.

⁴ Ordonnances des rois de France... – T. V. Première partie (1527 – 1528). – P. 83.

згідно традиційної процедури до обов'язкової реєстрації поданого на розгляд документа.

Прийняті монархом запобіжні заходи виявилися не марними. Події, що відбувалися під час засідання Паризького парламенту показали його повне політичне безсилля. Перший президент Шарль Гюйар (*Charles Guillart*) звернувся до Франциска I з промовою, яка засвідчила незаперечне верховенство королівської влади над Паризьким парламентом. Гюйар заявив, що парламент ні в якому разі не піддає сумніву і не обговорює повноваження короля, усвідомлюючи, що останній стоїть вище всіх законів¹. Можна з упевненістю говорити, що вимушене визнання Шарля Гюйара переконливо свідчить, що едикт від 24 липня 1527 р. відкрито продемонстрував небажання Франциска I ділити владу з будь-ким іншим, і з іншого боку, цей документ є, по суті, важливим свідченням інтенсифікації процесу становлення французького абсолютизму, оскільки він не тільки відобразив на папері волю короля, а й мав реальні наслідки.

Наскільки б значними не були успіхи короля в обмеженні влади парламенту, проте останній продовжував залишатися впливовою інституцією, що мала достатньо важелів протидіяти становленню абсолютизму. Тому з метою нівелювання впливовості парламенту, Франциск I застосовує нову тактику боротьби. Король, на відміну від своїх попередників, не намагався створити на протигагу Паризькому парламенту ще один впливовий орган влади, підконтрольний йому. Навпаки, дії короля були спрямовані на максимальну концентрацію влади у власних руках. Едиктом від 24 липня 1527 р. він, по-перше, посилив авторитет безумовно вірних йому матері-регентші та канцлера Франції, який очолював Королівську раду. Було підкреслено, що вони підвладні тільки королю і нікому іншому. По-друге, Франциск засвідчив силу своїх законодавчих актів, які відтепер стали більш

¹ Doucet R. Étude sur le gouvernement de François Ier dans ses rapports avec le Parlement de Paris (1525 – 1527). – Alger-Paris, 1926. – P. 252.

захищеними від втручання парламенту в процесі реєстрації. Крім цього, самим засіданням, так званим «ложем правосуддя», він продемонстрував, що здатний змусити парламент реєструвати всі потрібні йому закони. Тобто, фраза «бо така наша воля» в едиктах і ордонансах Франциска I наповнилася реальним змістом.

Отже, система французької абсолютної монархії, що на початку XVI ст. лише поступово формувалася і яка поєднувала персоніфіковану авторитарну владу з нівелювання старих інститутів державного управління, виявила себе найбільш ефективним засобом реалізації проектів державотворення Франції в перехідний період від середньовіччя до ранньомодерного часу. Українська дослідниця Л. О. Нестеренко вдало відмітила, що ця персоніфікація влади та гіпертрофована роль особистості монарха ставила політичне і суспільне життя всієї держави в залежність від індивідуальних рис монарха, його таланту чи, навпаки, нездатності до керування¹.

Таким чином, Франциск I Валуа, в пошуках шляхів до формування сильної абсолютистської влади, своїми діями та словами (ордонансами, едиктами, деклараціями) створив образ правителя, втіленням якого став він сам. З документів Франциска I постає образ монарха, «Божою милістю короля Франції», наділеного сакральною владою, божественність якої ніхто не може піддавати сумніву. Він, як помазаник Божий, не просто християнський король, а «*Christianissimus Rex*», що стоїть на сторожі спокою християнського світу. Саме цей образ, активно пропагований владою, усталився у свідомості підданих та сучасників короля. Крім цього, в протистоянні з потужним політичним конкурентом, Паризьким парламентом, Франциск I проявив себе як вольовий лідер, сильний монарх, що не бажає ділитися владою, а його слово є істиною останньої інстанції, бо така воля короля.

¹ Нестеренко Л. О. Проблема королівської влади в історичних умовах Франції... – С. 326.

2.2 Взаємовідносини Франциска I з Паризьким університетом

У період правління Франциска I, дії короля були спрямовані, в першу чергу, на зміцнення його монаршої влади, на протигагу Паризькому парламенту та Церкві. Нерідко союзником парламенту виступала ще одна надзвичайно впливова інституція Франції – Паризький університет, що втручався не лише у питання, що стосувалися церкви та релігії, а й у справи державного управління та політичну боротьбу¹. Все це йшло в розріз із інтересами королівської влади, тому підкорення університету стало великим кроком Франциска I назустріч абсолютизму.

Ренесансний монарх, Франциск I, був відкритий новим віянням епохи, принесених гуманізмом та реформаційними ідеями, які значною мірою вплинули і на процес трансформації освітньої системи у Франції. На початку правління король висловив намір створити навчальний заклад якісно нового рівня². Ця ініціатива є відображенням зміни свідомості самого Франциска: прагнення ренесансного правителя до нового типу правління було взаємозалежне із його бажанням підняти освітній рівень своїх підданих.

Для розуміння змін в освітній системі Франції як безпосереднього прояву якісно нового типу управління державою, важливо з'ясувати, чи були вони задуманою і поетапно здійсненою королівською владою реформою або ж відбувалися незалежно від волі монарха. Не менш важливо зрозуміти, якими були, в цілому, відносини між королівською владою і Паризьким університетом та як протистояння між двома політичними силами сприяло формуванню нового образу абсолютного монарха. Також необхідно визначити роль впливу

¹ Уваров П. Ю. Парижский университет и местные интересы (конец XIV – первая половина XV в.) // Средние века. – 1991. – Вып. 54. – С. 55.

² Про це інформує французький гуманіст Г. Бюде у листі до Еразма Роттердамського. Див.: *Répertoire analytique et chronologique de la correspondance de Guillaume Budé.* – Toulouse-Paris, 1907. – P. 15.

на науково-навчальний процес гуманістичних ідей, що проникли в освітню сферу, проаналізувати, як це вплинуло на виникнення «паризького способу» навчання, *modus parisiensis*, у «колежах гуманітарних наук».

Слід відзначити, що Паризький університет, незважаючи на свій консерватизм і несприйняття гуманістичних ідей, все ж зсередини не залишався зовсім байдужим до суспільних змін. Можна вказати на деякі імпульси в бік перетворення навчального процесу, що значно вплинуло на трансформацію освітньої системи Франції в цілому. Ці імпульси проявили себе ще до початку правління Франциска, вилившись у реформування організації навчання. До таких імпульсів належить, наприклад, новий порядок навчання, названий єзуїтами як *modus parisiensis*¹, що був характерний для новостворених колежів.

Суть цього «паризького способу» полягала в тому, що всі студенти поділялися на класи (*classis*). Кожен клас мав окреме приміщення для проведення уроку (*lectio*). Класи, що включали в себе більше 100 студентів, наприклад, граматики, ділилися на групи по десять студентів (*decuriae*); їх очолювали спеціально призначені студенти – *decurio*². Така система дроблення на групи була запозичена у Колежа Монтегю. Також *modus parisiensis* включав у себе систему переходу із класу в клас, тобто кожен клас був на рівень вище попереднього.

Крім того, новий «спосіб» навчання приділяв більше уваги практиці, ніж теорії. Студенти повинні були самостійно вивчати текст, а потім працювати з ним – задавати питання (*quaestiones*) і диспутовати (*disputationes*). Таким чином, *lectio* включав такі види діяльності, як читання, слухання, усне

¹ Jacquart J. François I. – Paris, 1988. – P. 324.

² Codina, S. J. Gabriel. The «Modus parisiensis» // The Jesuit Ratio Studiorum: 400th Anniversary Perspectives. – New York, 2000. – P. 36.

обговорення і письмо¹. Писати доводилося багато, тому що, незважаючи на розвиток друкарства, книги коштували дорого².

Ці нововведення в організації освітнього процесу не змінювали його основи – схоластики. Паризький університет на початку XVI ст. ще досить міцно тримався за старі середньовічні методи навчання³. Тому трансформація освітньої системи Франції, що мала місце в період правління Франциска I, була пов'язана не стільки з Паризьким університетом, скільки з поширенням гуманістичних ідей і, як результат, з появою коллежей.

Як відомо, генератором ідеї проведення реформи освітньої системи у Франції, створення школи нового зразка, незалежного від Сорбонни культурного організму, став Гійом Бюде, вчений-енциклопедист, учень французького гуманіста Жака Лефевра, якого Лютер за рівнем освіченості і авторитетом порівняв з Еразмом⁴. Г. Бюде відомий своїми перекладами на французьку мову творів Аристотеля, Гомера, Платона, Софокла і Аристофана⁵. У 1529 р. він видав «Коментарі до грецької мови» (*«Commentar linguae*

¹ Codina, S. J. Gabriel. The «Modus parisiensis» ... – P. 37.

² Високу ціну на книги визначали витрати на її виробництво: друкарські станки, різноманітне друкарське обладнання, шрифти, гравюри, а особливо папір коштували дорого. Додаткові витрати йшли на упаковку та транспортування книг, до того ж 50% від продажу отримував книгопродавець. Див.: Молдавская М. Д. Развитие книготорговли во Франции в первой половине XVI в. // Средние века. – 1957. – Вып. 10. – С. 124, 132, 133.

³ Delaruelle L. Guillaume Budé: les origines, les débuts, les idées maîtresses. – Paris, 1907. – P. 54 – 55.

⁴ McHeil, David O. Guillaume Budé and Humanism in the Reign of Francis I. – Genève, 1975. – P. 86; Bergin J. A history of France. – Palgrave Macmillan, 2015. – P. 59; История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения. – М., 1999. – С. 255.

⁵ Jacquart J. François I. – Paris, 1988. – P. 309.

graecae) – словник більше п'яти тисяч слів із поясненнями. Гуманіст цією працею підкреслював важливість вивчення стародавніх мов, античної літератури, філософії, історії та риторики.

У передмові до вищеназваних «Коментарів до грецької мови» вчений нагадує королю про давню обіцянку, дану ним через два роки після вступу на престол у 1517 р., яка передбачала створення нового королівського коллежу¹. Отже, ідея фундації цього закладу виникла ще з початку правління короля. Г. Бюде у листі до Еразма Роттердамського від 5 лютого 1517 р. повідомляє, що Франциск I оголосив про своє бажання створити у Франції новий освітній центр². Також додав, що король сам напише Еразму про цю справу³, очевидно Франциск планував залучити до викладання у коллежі авторитетних гуманістів та вчених.

На наступний рік після виходу «Коментарів до грецької мови», у 1530 р. з ініціативи Г. Бюде Франциск I таки створив поза університетом Коллеж королівських лекторів, майбутній *Collège de France*, який діяв незалежно від Сорбонни та на противагу їй⁴.

Слід зазначити, що створення цього освітнього центру не було юридично узаконене. Франциск не видавав на початку 30-х років ні указу, ні ордонансу про створення коллежу, або про наділення Коллежу лекторів привілеями чи

¹ Петрункевич А. М. Маргарита Ангулемская и ее время. – М., 2010. – С. 52.

² Répertoire analytique et chronologique de la correspondance de Guillaume Budé. – Toulouse-Paris, 1907. – P. 15.

³ Répertoire analytique et chronologique de la correspondance de Guillaume Budé. – Toulouse-Paris, 1907. – P. 17.

⁴ Ле Руа Ладюри Э. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460 – 1610. – М., 2004. – С. 149.; Виллар Ж. Формирование французской нации (X – начало XIX в.) – М., 1957. – С. 71.

майном. Такі привілеї лектори закладу отримали лише через 15 років, у 1546 р.¹

У перші роки новостворена установа мала дві кафедри грецької мови і дві івриту з двома професорами на кожній. Це були Данес і Туссен – з грецької мови, Гвідачеріус і Ватабль – з єврейської, а з 1531 р. до останніх двох приєднався Каносса². Одночасне створення цих двох кафедр у Коллежі лекторів може бути символічним свідченням рівного впливу у Франції північного німецького та південного італійського гуманізму.

Наприкінці 1530 р. у Коллежі почалося викладання математики та медицини. Пізніше запрацювали інші кафедри: в 1534 р. – кафедра латинського красномовства, 1538 р. – східних мов, 1542 р. – філософії³. Задля підвищення авторитету навчального закладу Франциск I неодноразово робив спроби запросити для викладання Еразма Роттердамського⁴.

Нова установа вчинила певну революцію у сфері освіти: було знято заборону Сорбонни на вивчення стародавніх мов; не потрібно було отримувати дозвіл на викладання, вчений ступінь; навчальна програма складалася безпосередньо лектором; навчання було безкоштовним і відкритим для всіх. В основу організації навчального процесу було взято той же *modus parisiensis*. Почали виділятися класи, де акцент ставився на самостійну роботу учня. Велика увага приділялася читанню, але вже не творів отців Церкви і Святого письма, а давньогрецьких авторів. Освіта стала більш індивідуальною, спрямованою на розвиток мислення та особистості. Все це значно виходило за інституційні рамки університету. Новостворена Колегія королівських лекторів

¹ Jacquart J. François I. – Paris, 1988. – P. 326.

² Петрункевич А. М. Маргарита Ангулемская и ее время. – М., 2010. – С. 54.

³ Петрункевич А. М. Маргарита Ангулемская и ее время. – М., 2010. – С. 55; Jacquart J. François I. – Paris, 1988. – P. 326.

⁴ Маккенни Р. XVI век. Европа. Экспансия и конфликт. – М., 2004. – С. 165; Делюмо Ж. Цивилизация Возрождения. – Екатеринбург, 2006. – С. 396.

стала гідним опонентом Паризького університету в учбовому просторі й, одночасно, в силу свободи викладання – символом Ренесансу.

З часу створення Коллежу королівських лекторів та інших коллежів значно змінився культурний клімат Франції. Важливу оцінку розвитку освіти у Франції в часи Франциска I дає у своєму романі «Гаргантюа і Пантагрюель» Франсуа Рабле. Автор зазначає: «Зараз усі науки відновлені, відроджені мови: грецька, не знаючи якої людина не має права вважати себе вченою, єврейська, халдейська, латинська»¹. Слід додати, що в цей же час Франциск I зніціював формування у палаці Фонтенбло королівської бібліотеки, чим з 1522 р. безпосередньо займався Г. Бюде².

Поширення у Франції «коллежів гуманітарних наук», в яких активно розвивався ренесансний гуманізм, стає масовим у період правління Франциска I³. Початок цього було покладено в 1516 р., коли був створений колеж в Ангулемі. У 1527 р. – Ліоні, 1531 р. – Діжоні, 1530 р. – Парижі, 1532 р. – Бордо. Відтепер освіта в коллежах стала доступною для більш широких верств суспільства. Крім того, вони були не тільки центрами поширення гуманістичних ідей, а й протестантизму⁴. В основі освітнього

¹ Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюель. – М., 1973. – С. 189.

² Terrasse Ch. François I, le roi et le regne. – Paris. – Vol. II. – 1948. – P. 334; Tilley A. Humanism under Francis I // The English Historical Review. – Vol. 15. – № 59. – 1990. – P. 458.

³ Codina, S. J. Gabriel. The «Modus parisiensis» ... – P. 39.

⁴ У коллежі, як серед лекторів, так і серед студентів, які прийняли нове вчення, яскраво проявлявся релігійний прозелітизм. Після 1534 р., що відзначився так званою справою плакардів і початком гоніння протестантів, багато з них були змушені покинути Париж, і оселитися в провінціях. Викладаючи в місцевих коллежах, вони сприяли подальшому поширенню нової віри у Франції.

процесу колежів був той же спосіб навчання – *modus parisiensis*, що з часом поступився своїм місцем поняттю *modus Collegii Romani*¹.

Таким чином, освітня реформа першої половини XVI століття мала декілька витоків. З одного боку на трансформацію системи освіти впливало поширення гуманістичних ідей та усвідомлення необхідності відходу від схоластики. З іншого – вона отримала імпульс з боку королівської влади, що відповідало інтересам Франциска I в силу декількох причин. По-перше, створення нового освітнього культурного центру, призвело до послаблення позицій Паризького університету як опонента короля. По-друге, зростанню авторитету монарха сприяли його турботи про запрошення до двору освічених гуманітаріїв, відомих гуманістів та інтелектуалів. Новостворена освітня установа стала, таким собі, іміджевим пам'ятником ренесансному правителю, яким себе позиціонував Франциск. Король створив освітню устанovu, яка виправдала всі затрачені ресурси спромігшись не лише продовжити свою діяльність після смерті короля, а й стати провідним та одним із найпрестижніших освітніх закладів Франції на багато століть під назвою *Collège de France*.

Дуже точно з цього приводу висловився відомий французький історик Е. Ле Руа Ладюрі: «Гуманіст і захисник династії, Франциск зумів оточити себе когортою пропагандистів, які дбайливо, «за всіма медійним правилами», стежать за його іміджем і нав'язують його громадській думці, або тому, що його замінює, використовуючи усну, письмову, друковану пропаганду, а також живопис, скульптуру та малюнки»².

¹ Codina, S. J. Gabriel. The «Modus parisiensis» ... – P. 49.

² Ле Руа Ладюри Э. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460 – 1610. – М., 2004. – С. 142.

Цілком очевидно, що освітні ініціативи Франциска I не могли залишитися без уваги схоластичного Паризького університету¹. Представники цієї середньовічної структури, вочевидь, значною мірою усвідомлювали та передбачали наслідки цих, здавалось виключно гуманістичних новацій, але які в сукупності вели до втрат університетом середньовічних свобод, привілеїв і, чи не найголовніше – прибутків. Тому загострення стосунків між королем та університетом, перетворення Сорбонни на опонента короля ставало лише справою часу. Дійсно, правління Франциска I супроводжувався перманентним протистоянням монарха з провідним на той час освітнім закладом.

Яскравим прикладом конфронтації між університетом та королем є протест Сорбонни проти Болонського конкордату, підписаного Франциском I і Левом X 18 серпня 1516 р.² Конкордат, дія якого поширювалася лише на територію королівського домену, в першу чергу, відмінив Прагматичну санкцію, видану Карлом VII у 1438 р., і дав право французькому королю

¹ Паризький університет, що був заснований ще в середині XII ст., у середні віки здобув значний авторитет, адже в ньому навчалися та викладали найвидатніші вчені того часу. Назву Сорбонна університет отримав від богословської школи, заснованої теологом Робертом де Сорбоном, яка згодом діяла як теологічний факультет університету. Саме теологи Сорбонни мали великий вплив на розвиток католицької церкви Франції та інших країн, а в період поширення у європейських державах гуманізму та реформації мала достатньо сил, щоб протистояти їх проявам.

² Болонський конкордат складався із трьох булл: *Pastor aeternus*, яка відміняла Прагматичну санкцію; *Divina providente gratia*, яка проголошувала Конкордат; *Primitiva illa ecclesia*, яка містила тексти договору. Див.: Knecht R. J. Francis I. – Cambridge, 2005. – P. 55; Маккенни Р. XVI век. Европа. Экспансия и конфликт. – М., 2004. – С. 122; Dupont-Ferrier G. Du moyen age aux temps modernes (1328 – 1610). – Paris, 1933. – P. 390.

призначати кандидатів на вищі церковні посади з наступним їх освяченням папою¹.

Згідно умов Конкордату, якщо папа відмовлявся від кандидатури, запропонованої королем, то останній повинен був протягом трьох місяців призначити іншу. Крім цього, це право доповнювалося прерогативою монарха на роздачу бенефіцій, що давало прибуток королю. Лев X, в свою чергу, домігся часткового відновлення права на збір аннатів². Зауважимо, що всі ці положення, передбачувані Болонським конкордатом, трактувалися не як нововведення, а навпаки, як повернення до норм канонічного права³. Щоправда, навіть посилення на канонічне право не могло прикрити істинні наміри короля.

Мова йдеться про те, що підписуючи Конкордат, Франциск I прагнув, перш за все, збільшення свого королівського впливу на французьку галліканську церкву, допускаючи при цьому мінімальний вплив Ватикану. Сорбонна ж, як і її вірний соратник – Паризький парламент, розуміючи мотиви Франциска, навпаки, прагнула обмеження влади короля в цих питаннях,

¹ Boulet M. Les élections épiscopales en France au lendemain du Concordat de Bologne (1516 – 1531) // *Mélanges d'archéologie et d'histoire*. – Paris, 1940 – Volum 57. – P. 193.

² Аннати – збір, рівний річному прибутку від церковної посади, що збирався папами з XIII ст. Прагматична санкція, видана Карлом VII у Буржі в 1438 році, відмінила збір аннатів.

³ У період правління Франциска I відбувалася популяризація римського права, саме завдяки якому концепція королівської влади у Франції отримала подальший розвиток. Див.: Плешкова С. Л. Франція XVI – початок XVII століття: королівський галліканізм ... – С. 33 – 46; *История Франции*. – СПб., 2008. – С. 201.

виступала за здійснення незалежних виборів єпископів «на місцях» духовенством єпархії та каноніками¹.

Хоча, зауважимо, для Сорбони не настільки гостро стояло питання незалежних виборів єпископів, як те, що Болонський конкордат передбачав обмеження самостійності університету і втрату значної частини прибутків. Що і стало істинною причиною протистояння. Згідно Конкордату Сорбонна втрачала третину церковних бенефіцій, передбачених раніше Прагматичною санкцією, для наділення ними своїх випускників². Віднині Паризький університет міг лише подавати списки кандидатур для наділення бенефіціями. Те, що це був жорсткий удар по університету та його привілеях говорить той факт, що реакцією на франко-римську угоду стали ремонстрації паризьких магістратів³ і протест Сорбонни, а також Паризького парламенту. Кардинал Гуфф'є де Буасі від імені університету навіть вимагав скликання собору для обговорення Конкордату асамблеєю духовенства і парламентами⁴.

Розвиток конфлікту між Франциском I і Паризьким університетом з приводу підписання Болонського конкордату вдається прослідкувати за указами короля. Розпочнемо з аналізу «Указу, який доручає Адаму Фюме і Меллену де Сен-Желе провести розслідування підступів Університету проти

¹ Ле Руа Ладюри Э. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460 – 1610. – М., 2004. – С. 151.

² Плешкова С. Л. Французская монархия и церковь ... – С. 45.

³ Ремонстрація – право відмови від реєстрації парламентами королівських актів, що не відповідають, на їх думку, праву і звичаям даної провінції чи законам країни. Ремонстрація втрачала юридичну силу у разі особистої присутності короля на засіданні парламенту («*lit de justice*»). Франциск I неодноразово користувався цим винятковий правом з метою прийняття потрібних йому законодавчих актів.

⁴ Плешкова С. Л. Французская монархия и церковь ... – С. 46.

Конкордату», виданого королем 12 квітня 1518 р.¹ Відмітимо, що Адам Фюме (Adam Fumée), як сказано в документі – лицар, сеньйор де Рош і Меллен де Сен-Желе (Mellin de Saint-Gelais) – лицар, сеньйор де Сен-Северен, більш відомий як поет і зберігач королівської бібліотеки, були людьми вірними королю. Приводом до початку розслідування стало анонімне донесення про спротив Паризького університету підписанню Конкордату, що зазначається в самому указі².

Документ був суттєво пошкоджений під час пожежі, про що повідомляють публікатори, але, не дивлячись на те, що деякі фрагменти тексту втрачені, основна ідея указу цілком зрозуміла. Документ пояснює причини відміни Прагматичної санкції і підписання Болонського конкордату. Франциск своїм указом підкреслює значення Конкордату, який, на його думку, принесе «славу Богу, єдність Церкви, прибуток і користь нам, нашій державі і державним справам»³. Також король декларує мету Конкордату, підписаного Святим папою, колегією і ним, Франциском: «возз'єднання церкви, збереження держави і суспільного блага»⁴.

Основна увага акцентується на інтересах французької церкви та держави. Водночас Франциск відмічає і «користь» для нього як правителя, що здається цілком логічним, оскільки в процесі формування французького абсолютизму король не лише репрезентує державну владу, але й уособлює саму державу. Тобто головною причиною підписання Конкордату стало прагнення Франциска зміцнити вплив на церкву, що було вкрай необхідно для посилення королівської влади та авторитету в державі. Саме тому для Франциска І вирішення конфлікту з університетом на його користь мало велике значення.

¹ Ordonnances des rois de France ... – Т. II: 1517 – 1520. – Р. 211.

² Ordonnances des rois de France ... – Т. II: 1517 – 1520. – Р. 215.

³ Ordonnances des rois de France ... – Т. II: 1517 – 1520. – Р. 214.

⁴ Ordonnances des rois de France ... – Т. II: 1517 – 1520. – Р. 214.

Того ж 12 квітня 1518 р. Франциск I видав доручення, яким уповноважив вищеназваних Адама Фюме та Меллена де Сен-Желе віддрукувати і пустити в продаж Конкордат. У документі зазначається, що до короля дійшла інформація про те, що ректор Паризького університету заборонив книгодрукарям Сорбонни друкувати Конкордат, який позбавляв її привілеїв¹. Судячи з документа, король вважав ці дії занадто сміливими і такими, що посягають на авторитет його монаршої влади. Повністю ігноруючи думку університету, він доручив розмножити і оприлюднити Конкордат. Тобто, незважаючи на початок розслідування, королем було уже прийнято рішення – Сорбонна повинна поступитися.

Буквально навздогін першому, 25 квітня 1518 р. Франциск I видав «Указ, який несе заборону ректору, деканам і прокурорам Паризького університету збирати асамблеї і втручатися в державні справи»². Цей документ цікавий тим, що ілюструє деякі думки короля про роль університету як освітнього закладу і його місце у сфері державного управління. В джерелі відмічається, що «...численні університети були засновані у різних місцях задля здобуття знань, необхідних людям різних націй, як для викладання, так і для навчання, котрі [люди] мають повністю присвятити себе навчанню, не користуючись можливістю направляти свій розум на щось інше, окрім як на навчання»³. Єдиним напрямом діяльності університетів визнавалось лише право надання освітніх послуг. Також в указі підкреслюється, що вони не можуть «втручатися чи бути втягненими у справи держави, управління та державної політики, адже

¹ *Ordonnances des rois de France ...* – Т. II: 1517 – 1520. – Р. 216 – 217. На вулицях Парижу були розклеєні плакарди із закликом ректора не друкувати Болонський конкордат. Див.: Heubi W. *François Ier et le mouvement intellectuel en France (1515 – 1547)*. – Lausanne, 1913. – Р. 6.

² *Ordonnances des rois de France ...* – Т. II: 1517 – 1520. – Р. 222 – 224.

³ *Ibidem.* – Р. 222.

вони можуть спричинити до великого безладу та плутанини»¹. Як бачимо, вже на початку документа король провів чітку межу сфери діяльності університету – надання освітніх послуг.

Далі Франциск I розвиваючи думку надає власне пояснення діяльності університету, в якому майже відкрито звинувачує університет у заданні шкоди державі та іміджу короля: «Все ж, незважаючи на це, деякі з нашого Паризького університету протягом певного часу, не дивлячись на їх фах та становище, збираються в асамблеї, де втручаються у Конкордат та угоди, котрі існують між Святим апостольським Престолом та нами, і котрі стосуються блага, вигоди та користі для нашого королівства...»². Франциск стверджував, що дії університету були направлені проти його авторитету, оскільки «за цими асамблеями послідували численні скандали та незручності»³. Більшою мірою монарха стурбувала діяльність університету не через те, що вона виходила за рамки науково-освітнього процесу. Франциска стривожила протидія Паризького університету королівській волі, що підривало його авторитет, як серед підданих, так і перед Папою Римським, який слідкував за розвитком конфлікту.

У зв'язку з цим, Франциск I цим указом заборонив ректору, деканам факультетів, прокурорам націй і випускникам університету під загрозою позбавлення їх привілеїв та конфіскації майна, як сказано в документі, втручатися у справи «котрі стосуються нашої держави, поліції, управління та державної політики, едиктів, ордонансів та декретів, нами вироблених та схвалених»⁴. Саме ці радикальні та доволі жорсткі дії Франциска дозволили йому взяти гору у вирішенні конфлікту з університетом. Також з метою ратифікації франко-римської угоди король використав своє виключне право –

¹ Ibidem. – P. 222.

² Ordonnances des rois de France ... – T. II: 1517 – 1520. – P. 223.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

«ложе правосуддя», що примусило Паризький парламент зареєструвати документ 22 травня 1518 р., всупереч своєму небажанню¹. У відповідь на це папською булою Франциск I був проголошений покровителем та захисником Конкордату².

Надалі, попри всі заборони Франциска I, Паризький університет все ж намагався втручатися у державні справи, особливо в ті, що стосувалися освітньої сфери та релігійної політики. Університет, а найбільше його теологічний факультет, був не тільки традиційно орієнтований на схоластику, але й пручався Реформації з її нововведеннями, що активно проникали до королівства³. У певній коаліції з Паризьким парламентом він не сприймав лояльного ставлення Франциска I та його сестри Маргарити Ангулемської до поширення у Франції протестантизму⁴. У 1523 р. Сорбонна почала судовий процес проти Луї де Беркена⁵, дворянина-інтелектуала, прихильника євангелічних ідей Лютера і Меланхтона⁶. У той час він активно займався перекладами та поширенням робіт Еразма Роттердамського. З волі короля

¹ Heubi W. François Ier et le mouvement intellectuel en France (1515 – 1547). – Lausanne, 1913. – P. 6 – 7.

² Плешкова С. Л. Французская монархия и церковь ... – С. 46.

³ Knecht R. J. Renaissance Warrior and Patron: The Reign of Francis I. – Cambridge, 2003. – P. 159.

⁴ Маргарита Ангулемська (1492 – 1549), згодом Наваррська, яка мала значний вплив на короля, відіграла важливу роль у розвитку гуманістичних та реформаційних ідей у Франції. Див.: MacCulloch D. Reformation Europe's house divide 1490 – 1700. – London, 2004. – P. 193; Cholakian P. F., Cholakian R. C. Marguerite de Navarre: Mother of the Renaissance. – New York, 2006. – 417 p.

⁵ Луї де Беркен (Berquin) походив із знатної пікардійської сім'ї. По праву дворянина приїхав близько 1520 р. до двору Франциска I, який його згодом дуже поважав.

⁶ Jouanna A. La France du XVI siècle. 1483 – 1598. – Paris, 2006. – P. 300.

судовий процес завершився з позитивним для гуманіста результатом. Чималу роль зіграла і протекція Маргарити Ангулемської, яка особисто займалася долею інтелектуала, проте університетське співтовариство не відступило.

Через три роки, в 1526 р., скориставшись відсутністю короля, був проведений другий процес проти Беркена. Однак арешт завершився заборонаю поширення переведених ним чотирьох творів Еразма Роттердамського. У 1529 р. Паризький парламент, цілком усвідомлюючи, що Беркен знаходиться під протекцією короля, все ж, свідомо йде на конфронтацію і розпочинає новий процес проти французького інтелектуала. Маргарита Ангулемська, не зволікаючи, написала в квітні 1529 р. два листа поспіль до свого брата короля із проханням заступитися за Беркена¹. Проте парламент, під час перебування Франциска I та його матері в Блуа, поспішив наказати таємно спалити гуманіста, що й було зроблено².

Згодом, на початку 1533 р., Франциск I знову проявив свою позицію короля-гуманіста, на цей раз у протистоянні з Паризьким парламентом, якого підтримувала Сорбонна. Монарх став на захист колишнього ректора університету Ніколя Копа, який озвучив у Парижі досить еретичну проповідь³. Це показує, що протистояння між королем, його оточенням та Університетом, то ставало явним, то переходило в приховану форму, але нікуди не зникало.

Незважаючи на подібні інциденти король-гуманіст Франциск I, усвідомлюючи важливе значення Сорбонни як освітнього центру

¹ Nouvelles lettres de la reine de Navarre adressées au Roi François Ier, son frère / Publ. par F. Génin. – Paris, 1842. – P. 96 – 99.

² Jouanna A. La France du XVI siècle. 1483 – 1598. – Paris, 2006. – P. 300; Heubi W. François Ier et le mouvement intellectuel en France (1515 – 1547). – Lausanne, 1913. – P. 41.

³ Chaunu P. Eglise, culture et cociété. Essais sur réforme et contre-reforme (1517 – 1620). – Paris, 1981. – P. 267; Gilmont J.-F. Le livre réformé au XVIe siècle. – Gand: Snoeck-Ducaju & Zoon, 2005. – P. 25.

загальноєвропейського рівня з декількасотрічною традицією, все ж турбувався про Паризький університет. Без сумніву, покровительство Сорбонні, в свою чергу, теж сприяло посиленню авторитету та формуванню позитивного іміджу короля серед консервативно налаштованих підданих. Тому ренесансний монарх, Франциск I, не дивлячись на свої гуманістичні устремління та прагнення побудови нової системи освіти, активно підтримував схоластичний та опозиційний по відношенню до нього навчальний заклад, об'єднуючи, таким чином, суспільство і стверджуючи авторитет короля.

У контексті зазначеного стає зрозумілим королівський документ «Підтвердження статутів братств книгодрукарів Паризького університету, письменників, мінітюаристів, майстрів по прикрашанню книг, пергаменщиків і палітурників книг»¹, що був оприлюднений у грудні 1518 р. У ньому Франциск I проголошував, що на прохання «...наших дорогих і добрих друзів книгодрукарів, нашої дуже дорогої і люблячої доньки Паризького університету...» своїм указом підтверджує всі права братств, надані Людовіком XI ще в липні 1467 р. і тим самим сприяє подальшому розвитку книгодрукування в університеті². Відмітимо, що цей указ, виданий у тому ж 1518 р., тобто в період протистояння «дуже дорогої і люблячої доньки» Болонському конкордату.

Подібні привілеї, даровані книгодрукарям, перекладачам текстів з давніх мов, свідчать, з одного боку, про далекоглядну політику короля в справі формування суспільного консенсусу, з іншого – про глибоку зацікавленість Франциска в освіченості своїх підданих³. Жалуючи 16 жовтня 1527 р. своєму

¹ Ordonnances des rois de France ... – Т. III: 1521 – 1523. – Р. 367.

² Ordonnances des rois de France ... – Т. III: 1521 – 1523. – Р. 367. Донька, тому що слово «університет» у фр. мові жіночого роду.

³ Проте деякі вчені вказують, що сам Франциск I мав певні прогалини в освіті. Зокрема, припускають, що він не знав латини, хоча й добре володів італійською. Див.: Meyer J. France moderne des 1515 à 1579 ... – Р. 35;

секретарю привілей на видання і продаж французьких перекладів давньогрецьких і латинських авторів, виконаних Клодом де Сейсселем, король наголосив на його єдиному бажанні вивчити і виховати всіх своїх добрих підданих, особливо тих, хто є представниками благородних станів¹.

Тобто конфлікти з Сорбонною, що виникли на ґрунті поділу сфер впливу в державі та різниці поглядів щодо подальшого розвитку системи управління державою, ніяк не погіршили відношення короля до університету, як до навчального закладу. Навпаки, він активно підтримував університет. Для прикладу, 24 червня 1523 р. Франциск видав декларацію, якою «звільнив Паризький університет від внесків, встановлених духовенству королівства по причині продовження протистояння королю Англії та імператору»². Згідно документа привілеями наділялися ректор, доктори та інші члени університетського співтовариства «...нашої дуже дорогої і дуже люблячої першої доньки, Паризького університету...»³.

Звернення до університету з такими зворотами як «дуже дорога і дуже любляча донька», що повторюється в декількох документах, створених у різні роки, також підкреслює особливе відношення Франциска I до Сорбонни. Він позиціонує себе як батько, а не як впливова зовнішня влада. Проте цілком зрозуміло, що сили монарха і університету не були рівними. «Доньку» необхідно було привчати до «батьківської» і державної волі, що неодноразово робив король.

Knecht R. J. *Un prince de la Renaissance. François^{er} et son royaume ...* – P. 285.;

Герц В. К. *Иконография фресок галереи Франциска I во дворце Фонтенбло ...* – P. 105.

¹ Мандру Р. *Франция раннего нового времени, 1500 – 1640. Эссе по исторической психологии.* – М., 2010. – С. 219.

² *Ordonnances des rois de France ...* – Т. III: 1521 – 1523. – P. 281.

³ *Ibidem.*

Таким чином, Франциск I провів чітку межу між діяльністю Паризького університету і сферою державного управління. Король впевнено визначив єдиним напрямком роботи університету навчання і демонстрував підтримку Сорбонні, як потужному науково-освітньому закладу. В той же час він категорично заборонив університету «брати участь в справах держави, уряду і поліції». Такі заходи монарха по відношенню до університету були спрямовані на здобуття контролю над всіма впливовими у французькому суспільстві інституціями, що було необхідно для формування абсолютизму, а також задля формування іміджу короля як сильного та авторитетного правителя.

Крім того, навмисне ослаблення ролі Паризького університету, шляхом обмеження його впливу на державні справи, створення альтернативних освітніх центрів, демонструє волю монарха вивести освіту з під контролю Сорбонни, в якій домінувала схоластика. В цілому, процес трансформації освітньої системи Франції не був державно спланованою і поетапно проведеною королівською владою реформою. Франциск I Валуа не мав безпосереднього відношення до створення нових навчальних закладів, за винятком Колегії лекторів. Але з іншого боку, його королівське сприяння розвитку гуманізму, його активне сприйняття античної спадщини однозначно вплинули на прискорення цього процесу.

Заходи, до яких вдався Франциск I з метою посилення його королівської влади, свідчили про початок процесу секуляризації освіти у Франції. Водночас, цілком очевидно, що Паризький університет ще не був готовий прийняти ні новий тип правління короля, ні його новий імідж та активно протистояв позиції Франциска I. Проте в цій боротьбі старого з новим, французький король здобув впевнену перемогу, примусивши університет коритися волі монарха.

РОЗДІЛ III Образ французького монарха Франциска I за наративами сучасників

3.1 Імідж «тріумфуючого Цезаря», «славетного» Франциска I у мемуарах Луїзи Савойської та листуванні Маргарити Наваррської

Франциск I був праправнуком короля Франції Карла V Мудрого (1338 – 1380) та сином Карла Ангулемського (1459 – 1496). Маючи в своєму генеалогічному дереві таких знаменитих предків, Франциск, однак, не був прямим спадкоємцем французького престолу.¹ Тому на шляху до трону, йому довелося здолати немало перешкод. Свідками і людьми, які разом з ним долали ці труднощі та підтримували амбіції юного потенційного престолонаслідника були його мати, графиня Ангулемська Луїза Савойська, а також сестра Франциска – Маргарита. Існування такого родинного «тріо» з ранніх років допомогло Франциску усвідомити себе реальним претендентом на королівський трон². Згодом мати та соратниця в державних справах, Луїза Савойська, активно підтримувала заходи короля, спрямовані на формування французького абсолютизму в його ранніх формах.

¹ Представники династії Валуа займали французький престол починаючи з 1328 р., проте з 1498 р. правлячою була Орлеанська гілка роду. Іншою гілкою династії були Валуа-Ангулемські, єдиним представником чоловічої статі яких і був Франциск. Тому у разі відсутності спадкоємця Людовіка XII молодий граф Ангулемський ставав наступним престолонаслідником Франції.

² Knecht R. «Our Trinity!»: Francis I, Louise of Savoy and Marguerite d'Angoulême // *Gender, Power and Privilege in Early Modern Europe* / J. Munns, P. Richards. – New York, 2014. – P. 72. Дослідник Дж. Рід вживає також щодо короля та його рідних поняття «Королівська Трійця» або «Трійця Валуа». Див.: Reid J. *King's Sister – Queen of Dissent: Marguerite of Navarre (1492 – 1549) and her evangelical network* / Jonathan Reid. – Leiden – New York: Brill, 2009. – P. 85, 88.

Для дослідження іміджу Франциска I та процесу формування його як монарха надзвичайно цінним є «Щоденник Луїзи Савойської», який по суті є не скільки мемуарами графині, як хронікою першої половини правління її «Цезаря». Окрім історичних фактів, які несуть інформацію про внутрішню та зовнішньополітичну діяльність Франциска I, «Щоденник» транлює чіткі образи сучасників графині, в тому числі і її сина, які й були творцями історії Франції першої половини XVI ст.

Луїза Савойська завершує висвітлення подій у «Щоденнику» 1522 р. Саме цей період (1515 – 1522) у житті Франциска дослідник Жак Жаккар назвав «часом успіху»¹. Наступний етап (1522 – 1530) вчений визначив як «велика криза», на який припали зрада коннетабля Бурбона, поразка під Павією, мадридський полон французького короля та інші військові невдачі². Тому не дивно, що Луїза Савойська закінчила «Щоденник» саме на 1522 р., а звідси прослідковується і мета його написання – прославлення сина та його возвеличення на престолі Франції.

Проте це була не основна ціль написання цього джерела, адже «Щоденник Луїзи Савойської» створювався вже після того як Франциск став королем. У той же час графиня впевнено вимальовує образ «тріумфуючого і славетного Цезаря». Варто відзначити, що однією із найбільш знакових, але невдалих подій для Франциска I у його «час успіху», були вибори імператора Священної Римської імперії, які він програв Карлу I Іспанському. Це боляче вдарило як по інтересах французької корони, так і по особистих амбіціях молодого монарха. Тому не виключено, що Луїза Савойська своїм «Щоденником» відстоює думку достойності її сина ще й титулу імператора, що ми спробуємо прослідкувати.

Дослідження образу «тріумфуючого Цезаря» та «благородного короля Франциска» вимагає додаткового співставлення та аналізу тексту «Щоденника»

¹ Jacquart J. François I. – Paris, 1988. – P. 7.

² Jacquart J. François I. – Paris, 1988. – P. 131.

у більш широкому контексті, а також визначення завдань та мети, які ставила перед собою Луїза Савойська, створюючи цей образ.

Описані Луїзою Савойською, події з життя Франциска I, починаючи від його народження і до 1522 р. несуть в собі відбиток її прагнення написати історію правління сина, достойного спадкоємця французького престолу. Свідченням цього є підбір «вигідних» фактів, адже далеко не вся інформація про життя «короля-лицаря» знайшла відображення в «Щоденнику». Більше того, дійсно важливі факти, які мали для Франциска негативне значення, були повністю упущені. Також засобами формування образу величного монарха були імена та епітети, якими вона його наділяє.

Так, повідомляючи про народження сина, що сталося в м. Коньяк 12 вересня 1494 р., Луїза Савойська називає його «Франциск, Божою милістю, король Франції, і мій миролюбний Цезар»¹. Також графиня вживає фрази «мій король, мій сеньйор, мій Цезар і мій син», «мій Цезар», «Король мій син» (*«mon roi, mon seigneur, mon César et mon fils»*), *«mon César»*, *«Roi mon fils»*).² При цьому наділяє його означеннями «миролюбний», «славетний», «тріумфуючий» (*«pacifique»*, *«glorieux»*, *«triomphant»*)³.

Цілком очевидно, що частотність вживання у джерелі імені «Цезар», повинно було мимоволі викликати у читача асоціацію зі славою, тріумфом та військовими успіхами римського Цезаря. Адже так як Гай Юлій Цезар зумів розширити римську державу та зміцнити центральну владу, так і Франциск прагнув приєднати до Франції нові території та зробив великий крок у бік абсолютизму. Цікаве трактування такого порівняння зробила французька дослідниця А.-М. Лекок, з яким не можна не погодитися. Вчена стверджує, що аналогія з Цезарем була цілком продуманим співставленням, що відповідали історичним аналогіям. Відомо, що галльська війна розпочалася із

¹ Journal de Louise de Savoie ... – P. 88.

² Ibidem. – P. 88, 90, 91, 92.

³ Ibidem. – P. 88, 90.

перешкоджання переселенню гельветів (германських племен, що проживали на території нинішньої Швейцарії) в Галію. Тому перемога Франциска I над швейцарцями під Маріньяно була інтерпретована його сучасниками як символічний акт¹. І вочевидь, Луїза Савойська вживала ці характеристики Франциска I, що були вже усталені у придворних колах. Саме відтоді за молодим королем закріпилося ім'я Цезаря, а образ французького монарха у цій іпостасі активно пропагувався за допомогою літератури та мистецтва².

Проте Франциск, в образі войовничого «Цезаря» не виступає агресором. Навпаки, французький король – «миролюбний Цезар», а ведення тривалих воєн за відвоювання Міланського герцогства є цілком справедливими і не можуть розглядатися у якості агресії. Ці війни, в уявленні графині, були проявом законного права повернути Франції те, що їй належить. Власне, думка щодо миролюбності короля усталилася в уявленнях сучасників, при тому, що за 32 роки свого правління Франциск I провів чотири великих війни з імператором Священної Римської імперії³.

Проте, перш ніж Франциск посів французький престол, Луїзі Савойській довелося виборювати права свого сина. Слід зауважити, що становище графині Ангулемської та її сина було ускладнене відсутністю спадкоємця у королівській парі. У зв'язку з цим королева Анна Бретонська виявляла неприязнь до потенційного престолонаслідника Франциска та його матері Луїзи Савойської. Графиня, у свою чергу, теж хвилювалася, щоб королева не народила хлопчика. Свідченням цього є запис у «Щоденнику» між 1502 та 1507 рр., в якому графиня пише: «Анна, королева Франції, в Блуа, в день святої Агнеси, 21 січня, мала сина; але він не міг затримати возвеличення мого Цезаря, оскільки він позбавився життя. В цей час я була в Амбуазі, в моїй кімнаті, і бідний пан, який

¹ Lecoq A.-M. François Ier imaginaire. – Paris, 1987. – P. 216 – 253.

² Dandeleat T.J. The Renaissance of Empire in Early Modern Europe / Thomas James Dandeleat. – New-York: Cambridge University Press, 2014. – P. 205.

³ Ивонин Ю. Е. Франциск I Валуа // Вопросы истории. – 2014. – № 4. – С. 19.

служив моєму синові та мені, постійний в своєму смиренні та вірності, приніс мені перші новини»¹. Для графині ці новини були приємними. Як бачимо, ніякого співчуття королеві, а навпаки, прихована радість від смерті новонародженого престолонаслідника, який тепер вже не міг «затримати возвеличення її Цезаря».

Раптова смерть Людовіка XII 1 січня 1515 р.², який так і не дав прямого спадкоємця, відкрила Франциску прямий шлях до престолу. Таким чином, «першого дня січня 1515 року, Франциск став королем Франції»³. Повідомлення Луїзи про довгоочікувану коронацію сина закінчується тріумфуючою фразою: «За це, я безмірно зобов'язана Божественному милосердю, яке щедро винагородило мене за всі труднощі та неприємності, з якими я зіткнулася в перші свої роки, в цвіту моєї юності. Смирення завжди було зі мною, а терпіння ніколи мене не покидало»⁴. Це була довгоочікувана подія в житті жінки, яка рано залишившись вдовою⁵, присвятила всю себе вихованню дітей. Водночас, Луїза Савойська, віддалена від королівського двору через конфронтацією з королевою Анною, із зацікавленням слідкувала за державними справами, не полишаючи надії на королівський престол для її «Цезаря».

Першою визначною подією початку правління Франциска I, яка знайшла відображення в «Щоденнику», стала битва під Маріньяно (13 вересня 1515 р.)⁶

¹ Journal de Louise de Savoie ... – P. 88.

² Pardoe J. The court and reign of Francis the first, king of France. – Philadelphia, 1849. – Vol. 1. – P. 111.

³ Journal de Louise de Savoie ... – P. 89.

⁴ Journal de Louise de Savoie ... – P. 89.

⁵ Journal de Louise de Savoie ... – P. 87.

⁶ Dodu G. Les Valois. Histoire d'une maison royale. – Paris, 1934. – P. 262; Potter D. Renaissance France at War: Armies, Culture and Society, c. 1480 – 1560. – Woodbridge, 2008. – P. 7.

– найвдаліша військова кампанія короля. Армія Франциска озброєна мобільною та новітньою артилерією під керівництвом досвідченого обер-шталмейстера Галіо Женуйяка, отримала явну перевагу над противником¹. Як наслідок, у цій сутичці французи зуміли подолати швейцарських найманців, союзників міланського герцога Максиміліана Сфорца, які в той час вважалися непереможними². Луїза детально зупиняється на перебігу битви, додатково наголошуючи на її складність і відповідно підвищуючи значення перемоги. Графиня пише: «13 вересня 1515 року, в четвер, мій син переміг та розгромив швейцарців біля Мілану; битва розпочалась о п'ятій годині по полудні і тривала всю ніч і закінчилась тільки в одинадцятій годині ранку; цього ж дня, я покинула Амбуаз, і направились пішки до Нотр-Даму де Фонтен, щоб доручити їй [Богоматері – Л. В.] того, кого я люблю більше себе, це мій син, славетний і тріумфуючий Цезар, підкорювач швейцарців»³. Це дійсно був тріумф «короля-рицаря» – «благородного короля Франциска», як про нього співали в народі⁴.

Мариньянська битва надихнула сучасників монарха на створення багатьох хвалебних віршів. Про увічнення слави героїв цієї битви потурбувався і сам король, замовивши видання «Коментарів про Галльську війну», яке є яскравим прикладом інтеграції образу Цезаря, як у французьку літературу, так

¹ Journal de Louise de Savoie ... – P. 84.; Jouanna A. La France du XVI siècle. 1483 – 1598. – Paris, 2006. – P. 178.

² Швейцарці, будучи впевнені у своїй військовій перевазі, виступили в атаку на табір Франциска I, проте зустріли потужний опір. Вирішальну роль у перемозі армії Франциска відіграло те, що артилерія та французькі аркебузи змогли протистояти швейцарським пікінерам. Oman Ch. A history of the art of war in sixteenth century. – London, 1937. – P. 172, 185; Knecht R. J. The Valois: Kings of France 1328 – 1589. – London, 2007. – P. 134.

³ Journal de Louise de Savoie ... – P. 90.

⁴ Jacquart J. François I. – Paris, 1988. – P. 85.

і в образотворче мистецтво. Портрети найхоробріших учасників битви, виконані королівським художником Жаном Клуе та Годфруа ле Батавом, були поміщені в збірці¹. Митці провели чітку аналогію між Цезарем та ренесансним правителем – портрет Франциска I, виконаний Жаном Клуе, був розміщений у парі із зображенням Цезаря².

Варто звернути увагу на те, що сам твір (його текстова складова), створений в 1519 – 1520 рр. Франциском дю Муленом та Альбертом Піжжем, теж проводить паралель між Франциском I та Гаєм Юлієм Цезарем³. Навіть назва даного твору співзвучна з латиномовними «*Commentarii de Bello Gallico*» Цезаря. Саме в передмові до першого тому французьких «Коментарів» є фраза «славетний та тріумфуючий *другий* Цезар, завойовник швейцарців», яка також має місце в «Щоденнику»⁴. Цілком очевидно, що цей твір був популярний в придворних колах, а «славетний та тріумфуючий» Франциск в образі Цезаря став доволі звичним для його сучасників. Луїза Савойська своїм «Щоденником» додатково обґрунтовувала право Франциска на це славетне ім'я.

Франциск I зумів досить вдало використати результат своїх успіхів на міжнародній арені у внутрішньополітичній сфері, зокрема, в питанні збільшення свого впливу на галіканську церкву. Король розпочав переговори з Папою Римським, Левом X, наслідком яких було вищезгадане підписання Болонського конкордату. Луїза Савойська не могла оминати увагою таку знакову

¹ Blum A., Lauer P. *La Miniature française aux XV et XVI siècles*. – Paris et Bruxelles, 1930. – P. 48 – 49.

² Dandeleit T. J. *The Renaissance of Empire in Early Modern Europe*. – New York, 2014. – P. 205.

³ Dandeleit T. J. *The Renaissance of Empire in Early Modern Europe*. – New York, 2014. – P. 205.

⁴ Dirkman Orth, M. Francis Du Moulin and the Journal of Louise of Savoy // *The Sixteenth Century Journal*. – Vol. XIII. – 1982. – № 1. – P. 60.

акцію політики монарха. Так, 11 грудня 1515 р. Франциск прибув до пікардійського містечка Булонь-ля-Грасс. Луїза повідомляє: «В четвер, 13 грудня 1515 року, Папа Лев, відслужив месу в присутності мого сина; наступної п'ятниці була зібрана консисторія, де угода була підтверджена та схвалена вищезгаданим Левом, добрим намісником і апостолом Ісуса Христа»¹.

Зовсім інше емоційне навантаження несе повідомлення графині за липень 1519 р.: «У липні 1519 року, Карл V, син Філіпа, ерцгерцога Австрійського, був вибраний королем Римлян [імператором Священної Римської імперії – Л. В.] у місті Франкфурті, після того, як Імперія протягом п'яти місяців залишалась без правителя. Мабуть, на те була воля Божа, що Імперія так довго була без правителя, і ми залишили її в руках Ісуса Христа, якому вона і належить, і нікому іншому!»².

Луїза повідомляє про вибори імператора Священної Римської імперії. Питання обрання нового правителя Імперії постало ще в січні 1519 р. після смерті імператора Максиміліана. Титул імператора Священної Римської імперії не був спадковим. Згідно з Золотою булою 1356 р. імператора вибирала колегія з семи курфюрстів: три духовних (архієпископи Майнцу, Триру та Кьольну) та чотири світських (король Богемії, пфальцграф Рейнської області, герцог Саксонський та маркграф Бранденбургський)³. На той момент Карл вже успадкував значну частину територій Священної Римської імперії. Йому належали Нідерланди, Франш-Конте, Кастилія з її американськими колоніями, Арагон, Неаполітанське королівство та інші землі, які до того ж оточували територію Франції майже з усіх боків⁴. Тому вибори, в яких брав участь і Франциск I, мали для Франції стратегічне значення. Зауважимо, що ніякої

¹ Journal de Louise de Savoie ... – P. 90.

² Journal de Louise de Savoie ... – P. 91.

³ Jouanna A. La France du XVI siècle. 1483 – 1598. – Paris, 2006. – P. 179.

⁴ Bourquin L. La France au XVI siècle 1483 – 1594. – Paris, 1996. – P. 203.

згадки про участь Франциска в них та його невдачу в «Щоденнику Луїзи Савойської» немає.

Хоча свої кандидатури на здобуття титулу імператора висунули король Англії Генріх VIII Тюдор, курфюрст Саксонії Фрідріх III Мудрий та курфюрст Бранденбурзький Іоахім I, проте основними претендентами на імператорський трон залишалися Карл I та французький король¹. Франциск, не зважаючи на сильні позиції іспанського короля, намагався залучитися підтримкою виборців. З березня місяця він активізував переговорний процес, який розпочався задовго до смерті Максиміліана. 12 травня він одночасно надсилає листи архієпископу Триру² та маркграфу Бранденбурзькому³, проте Франциск, не маючи такої фінансової підтримки, як його конкурент, не пропонував конкретної суми. Ще ближче до виборів, 15 травня був відправлений лист до пфальцграфа Рейнської області. Незважаючи на згадку про попередні домовленості між ними, король не робить чітких пропозицій⁴.

Крім цього, французький король з метою ведення переговорів з польським королем Сигізмундом I Ягеллоном надіслав посольство до Кракова, що прибуло до міста 25 березня 1519 р. Очолювали місію Ян де Лангас та Антоні де Ламет⁵. Проте після тривалих переговорів з польським

¹ Grimshaw W. History of France: from the foundation of the monarchy. – Philadelphia, 1826. – P. 139; Звягіна О. М. Ягеллони та Габсбурги: боротьба за імператорську корону (1519) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. XXXIX. – С. 198.

² Ordonnances des rois de France ... – Т. II: 1517 – 1520. – P. 464 – 465.

³ Ordonnances des rois de France ... – Т. II: 1517 – 1520. – P. 466 – 467.

⁴ Ordonnances des rois de France ... – Т. II: 1517 – 1520. – P. 468 – 469.

⁵ Одним із електорів під час виборів імператора був неповнолітній король Чехії Людовік II Ягеллон, опікуном якого був його дядько Сигізмунд I. Див.: Звягіна О. М. Ягеллони та Габсбурги: боротьба за імператорську корону (1519) ... – С. 200.

королем, незважаючи на всі старання французьких дипломатів, польські делегати на виборах імператора Священної Римської імперії віддали голос за Карла Іспанського.

Виборчу кампанію Карла I Іспанського спонсорували Фуггери та інші впливові банкіри, тому його шанси на перемогу виявились більш реальними. Так, із суми 900 тис. гульденів, отриманих Карлом від різних банкірських родів для підкупу курфюрстів, Фуггери дали 543 585 гульденів¹. На голосуванні 28 червня 1519 р., після 10 днів переговорів, обіцянок та шантажів, більшість курфюрстів віддали свої голоси за Карла I, який відтоді став імператором Священної Римської імперії, Карлом V².

Отже, додаткові джерела показують, що Франциск I Валуа брав активну участь у боротьбі за імператорський престол. Очевидно, що обійшлося не без витрат з боку французької корони, проте ця акція для Франциска завершилась невдачею. Тому Луїза Савойська свідомо оминає даний факт життя свого «славетного та тріумфуючого Цезаря». Зазначимо, що в її коментарі немає прямої критики Карла V, проте вона все ж ставить під сумнів його право та гідність займати це місце. Графиня наголошує, що Імперія належить лише Богові, «і нікому іншому!». Її схвилювання виказує й інтонація цієї фрази, яка значно вирізняється на фоні емоційно стриманого тексту «Щоденника».

Слід додати, що стараннями своєї матері та близького оточення Франциск I став першим французьким королем, якого стали іменувати *Ваша Величність* – титулом, притаманним лише імператорам. Таким чином, підкреслювалася рівність французького короля Імператору Карлу V³.

Прикладами такого ж свідомого підбору фактів, що було спрямовано на створення образу «тріумфуючого Цезаря» можуть бути зустріч Франциска з Генріхом VIII в «Золотому таборі» або на «полі золотої парчі» (7 – 24 червня

¹ Ивонин Ю. Е. Карл V Габсбург // Вопросы истории. – М., 2007. – № 10 – С. 52.

² Jacquart J. François I. – Paris, 1988. – P. 119.

³ Метивье Ю. Франция в XVI – XVIII вв.: от Франциска I... – С. 59.

1520 р.) та битва під Ля-Бікокк (27 квітня 1522 р.). Так, Луїза відзначила в «Щоденнику» вагому на той час подію: Франциск, як «імператор у своєму королівстві»¹, організував пишній прийом англійському королю Генріху VIII, що ввійшов в історію як зустріч в «Золотому таборі»². Останнього дня травня 1520 р., як повідомляє графиня, Франциск прибув до Ардру, який на латині називався *Ardea*, а король Англії прибув до Кале – *Caletum* або *Portus Itius*. Описуючи цю подію, графиня знову ж проводить паралель між Франциском та Цезарем, посилаючись при цьому на «п'яту книгу його [Цезаря – Л. В.] Коментарів»³. Ця зустріч була надзвичайно важливою для Франциска, адже після поразки на виборах першочерговим завданням для нього стало залучення союзників для майбутньої боротьби проти Габсбургів. Проте не зважаючи на всі почесті, які Франциск організував англійському королю, той все ж вступив у союз з Карлом V.

Іншим фактом, який підтверджує це твердження, є відсутність будь-якої згадки про битву під Ля-Бікокк, під час якої французька армія, у складі якої було 16 тис. швейцарських найманців, намагаючись відновити контроль над Міланом, зазнала нищівної поразки⁴. Зазначимо, що битва відбулась 27 квітня 1522 р., а «Щоденник Луїзи Савойської» доведений до грудня 1522 р., тому ця подія цілком вписується в хронологію даного твору. Очевидно, що графиня

¹ Ле Руа Ладюри Э. Вказ. праця. – С. 143.

² Decrué F. Anne de Montmorency, grand maitre et connétable de France a la cour, aux armées et au conseil du roi François Ier ... – P. 14. Також цій події присвячене спеціальне дослідження К. Е. Каравасої, див.: Каравасова Е. Э. Встреча Генриха VIII и Франциска I на Поле Золотой Парчи: союз, соперничество и репрезентация власти // Средние века. – 2014. – Вып. 75 (1 – 2). – С. 58 – 91.

³ Journal de Louise de Savoye ... – P. 91.

⁴ Lemonnier H. Henri II, la lute contre la Maison d'Autriche 1519 – 1559. – Paris, 1983. – P. 38; Mignet M. Rivalité de François Ier et de Charles-Quint. – Paris, 1875. – P. 326 – 341.

навмисне уникає тих коментарів, які затьмарюють образ її «тріумфуючого Цезаря», та акцентує увагу на тих подіях, які прославили Франциска I, якими він відзначився в історії.

Луїза Савойська в своєму «Щоденнику» транслює образ монарха, який втілює в собі славу, тріумф та справедливість. Документ є наслідком свідомого наміру графині возвеличити свого сина. Джерело інформує про найбільш славні моменти життя Франциска I, в той час як багато знакових подій з негативними для французької корони наслідками залишились поза увагою. Підтвердженням цього є закінчення «Щоденника» на подіях 1522 р., який був рубіжним між «часом успіху» та «великою кризою» у правлінні Франциска.

Не менш важливим є сприйняття Франциска як монарха іншою персоною «трійці Валуа», його сестрою Маргаритою. Частково думку королеви Наваррської щодо Франциска I розкриває її листування з братом, а також із їх сучасниками.

Аналіз всього комплексу епістолярних джерел дає змогу зробити висновок, що Маргарита Наваррська, на відміну від Луїзи Савойської, уникає експресивно-оціночних суджень. Маргарита ні в листах до брата, ні до третіх осіб, не застосовує по відношенню до короля епітети «славетний» чи «тріумфуючий» та не величає його «Цезарем». У листах до сучасників вона називає Франциска «Король» («*Roy*»), не вживаючи будь-яких означень. Листи до самого короля мають або більш офіційне звернення «Мій Государ» («*Mon souverain seigneur*»)¹, або ж просто «Монсеньйор» («*Monseigneur*»).

Незважаючи на подібну емоційну скромність, а то й скупість, Маргарити у висловлюваннях, з її листів цілком очевидне позитивне ставлення до короля. Особливо на це вказує листування з Франциском I, а також з близьким оточенням, періоду мадридського полону короля: листи Маргарити сповненні

¹ Lettres de Marguerite d'Angoulême, soeur de François Ier, reine de Navarre ... – P. 188, 212, 280, 332, 381, 403.

хвилюванням про здоров'я та життя Франциска¹. Маргарита не скільки дбає про імідж короля та його авторитет, як виявляє турботу про меншого брата, що опинився в біді. При цьому вона проявляє повагу до нього, а всі листи завершує звичною фразою «Ваша покірنا і слухняна сестра/ люба Маргарита», якою підкреслює вищість Франциска перед нею, що обумовлено його статусом короля.

Епістолярна спадщина королеви Наваррської вказує на її подвійне сприйняття Франциска I та формування синкретичного образу – Франциска, як меншого брата та як короля Франції. Свідченням цього є лист Маргарити до Франциска I, датований 1531 р.² На початку листа Маргарита зауважує, що «все моє життя я говорила з вами не маючи ніякого страху ... приватно як із моїм братом, отримуючи ваші розпорядження і поради, як мого батька»³. Тобто Маргарита вказує на дуже близькі душевні стосунки, що передбачали абсолютну щирість із братом, і в той же час він виступав її «батьком», як монарх по відношенню до своїх підданих.

Проте в ході цього конфлікту Маргарита не скільки боїться королівської немилості Франциска, як переживає сильні емоції через непорозуміння з братом. У завершальній частині листа вона цілком ясно виражає свою позицію, зауваживши: «Я маю впевненість, Мій пане, що ви маєте відчуття подібне до мого. Проте ваше звернення, сказане вами перед відходом, що можливо, Господь бачив перевершеність мого життя над Вашим та Мадам [Луїзи Савойської – Л. В.], такою важкістю відбилися в моєму серці, що навіть не приклавши руки до цього листа, я маю надію отримати від вас відповідь,

¹ Nouvelles lettres de la reine de Navarre adressées au Roi François Ier... – P. 25 – 79.

² Лист розкриває конфліктну ситуацію, що виникла між ними. Вочевидь, в ході суперечки з братом Маргарита різко виразилася, за що шкодує і про що й пише в листі. Див.: Nouvelles lettres de la reine de Navarre adressées au Roi François Ier... – P. 112 – 113.

³ Nouvelles lettres de la reine de Navarre adressées au Roi François Ier... – P. 112.

якої я так прагну, і я впевнена, моє життя не витримає так довго цього вироку. Адже, з рештою, я маю намір лише жити і вмерти»¹.

Очевидно, що Маргарита Наваррська, яка не була наскільки владною та сконцентрованою на авторитеті короля серед підданих, як Луїза Савойська, не прагнула створювати відповідний імідж Франциска, що не свідчить про її погане ставлення до короля. Навпаки, для високоосвіченої Маргарити пріоритетом була духовна складова їх спілкування.

Натомість Королева-мати старанно попрацювала над формуванням образу «тріумфуючого Цезаря». Луїза провела аналогію між її «славетним» сином та видатним полководцем та політичним діячем римської держави. Порівняння Франциска I з Цезарем, в свою чергу, ставить в один ряд їх політику, спрямовану на територіальне об'єднання держави, в тому числі за рахунок завоювань сусідніх територій, та зміцнення особистої, для Франциска – абсолютної, влади. Також асоціація Франциска з Цезарем підсилює іншу ідею графині – гідності сина титулу імператора Священної Римської імперії. Луїза Савойська демонструє свою незгоду з результатами виборів. Окрім Франциска I, вона довіряє таку важливу посаду лише Богу, «і нікому іншому!». В цілому, образ, створений графинею з допомогою дрібних сюжетів-мазків, змальовує портрет цілеспрямованого та амбітного монарха XVI ст., в умовах постсередньовічної трансформації суспільного та політичного устрою.

3.2 Контroversійність образу короля в уявленні його сучасників

За період свого правління Франциск I Валуа, як король Франції, зажив досить неоднозначної слави. З одного боку, його називали «батьком французького Ренесансу», «королем-гуманістом», «королем-лицарем» та «Цезарем», а з іншого, він зазнавав критики, як від опонентів всередині країни,

¹ Nouvelles lettres de la reine de Navarre adressées au Roi François Ier... – P. 113.

так і від коронованих правителів західноєвропейського світу. Проте цілком очевидно, що формування іміджу короля не було незалежним процесом, а все ж контролювалося та направлялося в потрібне русло як самим королем, так і його оточенням.

Дослідниця І. Я. Ельфонд визначила цей процес як творення політичного міфу, найпростішими інструментами чого виступали провідні художники та поети того часу. І хоча свого значення політичні міфи досягли вже в другій половині XVI ст., передумови виникли ще за часів правління Людовіка XII та Франциска I¹. Вчена доводить, що у Франції пізнього середньовіччя відбулося формування політичної міфології, що включила в себе, так звані, династичний та королівський міфи, а останній став проявом становлення раннього французького абсолютизму².

Вирішальну роль у формуванні королівського міфу відіграв сам монарх, проте це не означає, що він намагався нав'язати суспільству штучно створений, абстрактний образ правителя. Швидше він пропонував прийняти ту версію королівського образу, яким він сам себе відчував та бачив. Саме завдяки поєднанню цього самовідчуття та конкретних дій короля, націлених на формування позитивного іміджу, Франциск I зумів досягти бажаного. Так, не дарма Франциск I сприймався сучасниками як король-гуманіст та ідеальний дворянин, адже він відчував себе таким – «першим дворянином» («*le premier gentilhomme*»). Його виховували дворянином, а його поведінка та мислення були сформовані цією культурою. У Франції, на відміну від інших європейських держав, від середньовіччя до раннього нового часу тягнулася

¹ Эльфонд И. Я. Методы конструирования имиджа власти во Франции второй половины XVI в. ... – С. 424 – 425.

² Эльфонд И. Я. Эволюция династического мифа в культуре Франции позднего Средневековья ... – С. 345.

міцна та розвинута традиція дворянської етики, центром якої і був сам король¹. Проте поряд із запропонованим офіційною пропагандою, формувався й інший образ короля, який часто був протилежним до того, що мав успіх при дворі.

Французький дослідник А. Лемоньєр висловив думку, що Франциск I не мав такої популярності, як це подають поети та художники, безпосередньо зацікавлені в цьому. На підтвердження своєї гіпотези історик наводить приклад, що королева Угорщини та Богемії, управителька Нідерландів Марія Австрійська (1505 – 1558) у своєму звіті до Карла V повідомила, що «багато добрих людей вгамовують це правління»², малося на увазі правління Франциска I. Проте це твердження не є суперечливим, адже цілком логічно, що політичні опоненти на міжнародному рівні критикували французького короля та його правління.

Крім цього, А. Лемоньєр стверджував, що Франциск I своїми діями викликав нерозуміння у підданих, як придворних, так і звичайних людей. Вчений зауважує, що байдужість, з якою розповідають про правління Франциска I літописці, вказує на різницю відношення, що існувала між представниками королівського двору та народом. З іншого боку, нерідко навіть придворну знать дратував нелогічний фаворитизм Франциска I та його непродумані політичні кроки. Парижани неодноразово засуджували короля через надмірні фінансові витрати та репресії проти членів Паризького парламенту, що висловлювали незгоду з діями Франциска. Також А. Лемоньєр прийшов до висновку, що чутка про смерть короля, який перебував у мадридському полоні, зовсім не викликала особливого обурення серед парижан³.

¹ Элиас Н. Придворное общество: Исследование по социологии короля и придворной аристократии. – М., 2002. – С. 184.

² Lemonnier H. Charles VIII, Louis XII et François Ier ... – P. 214.

³ Lemonnier H. Charles VIII, Louis XII et François Ier ... – P. 214.

Подібні сумніви щодо авторитету короля у суспільстві висловлює і французький історик А. Корльйо, який вважав подібне відношення низів до свого суверена наслідком розбещеного способу життя короля. Вчений, аналізуючи щоденник матері Франциска Луїзи Савойської стверджував, що Франциск I ще до одруження з донькою Людовіка XII принцесою Клод та його коронації хворів на сифіліс¹. А. Корльйо припускає, що король заразив свою дружину, через що вона так рано й померла, а також дав інфіковане потомство².

Не менш резонансне твердження щодо природи королівської влади Франциска I обґрунтував дослідник Д. Крузе. Історик розвинув думку, що на початку XVI ст. французька монархія репрезентувала себе як влада, базована на насиллі. Дослідник стверджує, що не зважаючи на ідеї гуманізму, привнесені Ренесансом, система монаршої влади пропагувала та спиралася на насилля, а також легітимізувала відносини панування і підкорення³. Крім цього, Д. Крузе припускав, що відстоювання Франциском I прав на Неаполітанське королівство та Міланське герцогство було лиш однією із причин Італійських воєн. Не менш важливою причиною була необхідність показати своєму народу, що він

¹ Як аргумент він наводить повідомлення Луїзи Савойської в щоденнику за 4 вересня 1514 р.: «*François avait mal en la part de secrete nature*», що вказує на хворобу Франциска невідомої природи. Див.: Corlieu A. La mort des rois de France depuis François Ier jusqu'à la Révolution Française. – Paris, 1873. – P. 5. Хоча цей аргумент не дає впевненості в тому, коли саме Франциск I захворів сифілісом, проте залишається фактом, що він дійсно мав це венеричне захворювання, що й стало однією із причин його смерті.

² Corlieu A. La mort des rois de France depuis François Ier jusqu'à la Révolution Française. – Paris, 1873. – P. 5 – 6.

³ Крузе Д. Король и насилие: из истории французского абсолютизма // Французский ежегодник: 2005 – М., 2005. – С. 150 – 173.

являється сувереном, та практикує насилля і не боїться підставити своє тіло під удар ворога, що не раз і робив Франциск I¹.

Таким чином, в історіографічній традиції не склалося єдиної думки щодо персоналії Франциска. Поряд із позитивним іміджем ренесансного правителя формується образ монарха, якому не чуже насилля та жорстокість, розпуста у подружніх стосунках і нерозсудливість у політичних справах. Тому особливо важливо з'ясувати, чи відповідають сучасні оцінки істориків думці пересічного француза або ж члена королівського двору першої половини XVI ст. Також необхідно визначити, як же саме трактувалися дії Франциска I його сучасниками та який же образ правителя сформувався в їх уяві. Разом з тим, слід проаналізувати, які дії здійснював король, щоб переламати цей негативний імідж.

Для максимально об'єктивного відтворення образу правителя Франциска I Валуа, що цілком був спрямований на перетворення французької монархії в абсолютну, слід розглянути різні точки зору його сучасників, як прихильників, так і тих, що ставилися до короля лояльно, а то й опозиційно.

Однією із виграшних ролей Франциска є його образ як «батька французького Ренесансу». Меценат та покровитель художників, поетів, гуманістів і реформаторів, Франциск I, не міг не здобути добру славу серед мистецьких кіл Франції. Особливістю французького двору було й те, що король мав відкритий стиль життя і дуже часто був разом із своїми придворними, тому вони мали можливість спостерігати його не лише під час офіційних церемоній, а й у більш неформальних умовах. Так, гуманіст Г. Бюде відзначав толерантність Франциска I та його позитивне налаштування під час

¹ Crouzet D. Désir de mort et puissance absolue de Charles VIII à Henri IV // De l'Etat. Fondations juridiques. Outils symboliques. Revue de synthèse. – 1991. – T. 112. – Juil.-déc. – P. 423 – 442.

спілкування, а також, що він боявся зловживати цими якостями¹. Природня комунікабельність Франциска, а також його підтримка культурно-мистецької сфери, сприяли формуванню позитивного іміджу короля, тому слава про ренесансного монарха ширилася в гуманістичних колах далеко за межі Франції.

У листі від 13 серпня 1527 р. до Маргарити Наваррської нідерландський гуманіст Еразм Роттердамський зауважив: «...ви завжди захищали від гніту літературу і щирих друзів Христа, чим ви вже так зобов'язані вашому брату, найхристияннішому Королю, і пані, вашій дуже благочестивій і мудрій матері»². У цих словах Еразм дає оцінку не лише діяльності Маргарити, а й безпосередньо Франциску I, адже дуже часто вона протегувала реформаторам та гуманістам, звертаючись за допомогою до короля. І саме слово «найхристияннішого Короля» було останнім у вирішенні багатьох проблем переслідуваних.

Цікаво прослідкувати характеристики, якими наділяє Франциска I скульптор та ювелір, італієць Бенвенуто Челліні, що перебував на службі у французького короля. Надміру красномовний митець був схильним до експресивних висловлювань, проте все ж, врахувавши деяку суб'єктивність Челліні, можна виокремити основні блоки характеристик притаманних, на його думку, ренесансному правителю Франциску. З іншого боку думка Б. Челліні є певною мірою й колективною думкою, узагальненим враженням від побаченого ним при дворі Франциска, адже, очевидно, він неодноразово був свідком спілкування короля з його підданими та чув, як вони до нього звертаються чи величають.

Комплексний аналіз усіх звернень та епітетів, які вживає флорентієць щодо Франциска, вказують на сприйняття короля як уособлення величі та на

¹ Chatenet M. La cour de la France au XVIe siècle // Vie sociale et architecture. – Paris, 2002. – P. 120.

² Lettres de Marguerite d'Angoulême, soeur de François Ier, reine de Navarre. – Paris, 1841. – P. 230.

сакральну природу його влади, що було цілком звично для французького суспільства. Б. Челліні називає Франциска I так: «великий король», «великий король Франциск»¹; «великий найхристиянніший король», «його найхристиянніша величність»², «священний король»³, а при зверненні до короля (у діалогах) – «священна величність»⁴. Подібні звернення не були унікальним явищем, а швидше були нормою спілкування з королем. Тобто італієць транслює те відношення до короля, яке було звичним у мистецьких придворних колах.

Проте, описуючи буденні справи, пов'язані із виконанням його обов'язків при дворі Франциска I, Челліні вдається до більш ширшого діапазону характеристик, якими наділяє монарха. Скульптор підкреслює доброту та мудрість Франциска, називаючи його «великодушний король», «добрий король», «мудрий король»⁵, «настільки великий і дивовижний государ», «найдивовижніший государ» та «дивовижний король»⁶. Проте серед великої кількості різних улесливих слів митець лише один раз у творі вживає щодо короля епітет «найщедріший»⁷ і більш нічого про щедрість Франциска він не згадує. Можна припустити, що Челліні, покинувши рідну країну та приїхавши на службу до відомого покровителя мистецтв, розраховував на більш щедрю оплату його праці, ніж ту, якою його наділив Франциск I.

Крім цього, італієць робить декілька акцентів і на рисах владності, притаманній французькому королю. Описуючи інцидент з'ясування стосунків

¹ Челліні Б. Жизнь Бенвенуто Челліні ... – С. 214, 218, 272, 329, 340, 341, 353, 356, 364.

² Там само. – С. 219, 220, 304, 338, 373.

³ Там само. – С. 354.

⁴ Там само. – С. 220, 226, 227, 299, 301, 323, 329, 351, 353, 361, 363, 530.

⁵ Там само. – С. 220, 299, 357, 361, 369, 385.

⁶ Там само. – С. 307, 327, 363, 387, 398, 400, 412.

⁷ Там само. – С. 318.

із Франциском, він вкладає в його уста фразу: «...я вам покажу, як я маю звичку вчиняти, коли бажаю, щоб робилося по-моєму»¹. Таке формулювання не відчувається надуманим, адже перегукується із часто вживаною в королівських ордонансах фразою «*car tel est nostre plaisir*» – «бо така наша воля» або в інших варіаціях «бо так нам до вподоби, щоб це було зроблено». Також у діалогах Б. Челліні Франциск говорить: «я вам на те даю повну волю»². Італієць зображує короля не лише як дивовижного, великодушного та доброго короля, а й як сильного та владного монарха, у словах якого криється примус до покори.

Про цю якість яскраво свідчить ще одна фраза Челліні – «він [Франциск – В. Л.] наказав мені гучним страхітливим голосом»³. Тобто, не зважаючи на велику кількість позитивних характеристик, скульптор не ідеалізує короля. Франциск I постає як мудрий та добрий, але водночас владолюбивий правитель, що не потерпить непокори, а у випадку такої здатний на прояв агресії та примусу.

Не варто оминати увагою й нечисленні згадки про французького короля у «Життєписах...» Дж. Вазарі. Вони цілком позбавлені захоплення, як у випадку Б. Челліні. Автор повідомляє про розписи Рафаелем папських кімнат і зал, одна із яких містила композиції, пов'язані із правлінням Франциска I Валуа. Вазарі описуючи їх, повідомляє: «Там же дві інших композиції, одна з яких представляє папу Льва X, який помазує на царство християннішого короля Франції Франциска I; в одязі первосвященика він служить месу, благословляючи миро і королівську корону...»⁴. Проте для нас цей епізод являє певну цінність, адже створений Рафаелем образ французького короля, про

¹ Челліні Б. Жизнь Бенвенуто Челліні ... – С. 362.

² Там само. – С. 306.

³ Там само. – С. 364.

⁴ Вазарі Дж. Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев ... – С. 195 – 196.

що оповідає Вазарі, має витоки від часів «тріумфу» Франциска після перемоги при Маріньяно в 1515 р., якій слідувало підписання між королем та Левом X Болонського конкордату.

Це твердження підкріплює й опис іншої композиції: «Нарешті, остання, четверта, композиція зображує вінчання на царство цього государя, причому і папа, і сам Франциск написані з натури, один в своєму озброєнні, інший – в одязі первосвященника»¹. Дж. Вазарі описав цілком характерний для Франциска I у той період образ «короля-рицаря» в гармонійному союзі з папським престолом. У той же час італієць робить акцент на освяченні папою влади короля, який «благословляє миро й королівську корону» та «вінчає на царство цього государя». Художник зовсім не випадково обрав цей сюжет. Він наче робить акцент на те, що саме завдяки благословенню Льва X правління Франциска стає більш легітимним. З іншого боку, Рафаель працюючи при дворі папи добре знав, яку роль відігравала Франція у зовнішній політиці папства. Свідченням цього є одруження дофіна Франциска з племінницею Климента VII, Катериною Медичі. Тому, видається, що Франциск I не випадково став персонажем розписів Рафаеля і це є свідченням впливовості Франциска у європейських колах.

Подальший аналіз свідчень сучасників Франциска I розкриває складність та неоднозначність образу французького правителя, адже він не є єдиним. Французький монарх серед підданих королівства, у придворному культурному середовищі та в загальноєвропейському політикумі постає в зовсім різних іпостасях, які зачасту є протилежними. Якщо в культурній сфері король відзначився з якнайкращої сторони, то в політичній площині творення його іміджу було не простим процесом. Негативні грані образу Франциска I, що не бажали висвітлити ні мати короля, ні його сестра Маргарита чи то інші особи з найближчого оточення, розкривають щоденники сучасників, які не належали до двору Франциска. Найцікавішими та найінформативнішими з них є «Книга

¹ Вазари Дж. Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев ... – С. 196.

рахунків пана Ніколя Версорі, юриста Паризького парламенту (1519 – 1530)»¹ та «Щоденник одного парижанина періоду правління Франциска I (1515 – 1536)»².

Юрист Паризького парламенту Н. Версорі, будучи членом політичної сили ворожої до королівської влади, не проявляє явного незадоволення діями Франциска I та не критикує його як монарха. Розповідаючи про справи в королівстві він називає Франциска «Король Франції» («*Roy de France*») або «Король» («*Roy*»), не вживаючи ні негативних, ні позитивних епітетів. Водночас, відомо, що Н. Версорі був активним діячем періоду правління Франциска I та, як член парламенту, очевидно брав участь у протистоянні королю.

З огляду на це, про ставлення юриста до Франциска I та сприйняття його як правителя можна судити не з того, що він написав про короля, а з того, що він замовчав. Комплексний аналіз джерела дає право вважати, що Версорі свідомо уникає розповідей про конфлікти Паризького парламенту з королем, про які свідчать інші численні джерела. Лише зрідка він згадує, що виникали непорозуміння парламенту з людьми Франциска під час реєстрації королівських актів³.

Також Н. Версорі повністю оминає події 1527 р., коли після повернення Франциска I з мадридського полону, король розпочав ряд політичних акцій проти парламенту. В тому числі, автор «забув» про засідання «*Lit de justice*» 24 липня 1527 р., на якому Франциск I своїм «Едиктом, оприлюдненим Малою радою, присутнім президентам Паризького парламенту, що забороняє цьому

¹ Livre de Raison de M. Nicolas Versoris, avocat au Parlement de Paris (1519 – 1530) // Mémoires de la société de l'histoire de Paris et de l'Ile-de-France. – Paris, 1885. – Т. XII. – 128 р.

² Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier (1515 – 1536). – Paris, 1854. – 494 р.

³ Livre de Raison de M. Nicolas Versoris, avocat au Parlement de Paris ... – Р. 12.

суду займатися іншими справами, крім правосуддя»¹ значно обмежив повноваження традиційно впливової судової установи. Хоча ці події цілком вписуються у хронологію твору. Можна припустити, що юрист мав внутрішній протест до таких вчинків короля, проте відчуваючи силу та авторитет ренесансного монарха, або ж через страх за свою кар'єру або й навіть життя, свідомо відмовляється від критики Франциска I. Проте мотивацію подібного приховування фактів, свідком яких був Версорі, джерело прямо не вказує.

Більш інформативним є твір невідомого парижанина часів правління Франциска I, який виявляє цілком лояльне ставлення до короля, називаючи його «король Франциск, перший з цим ім'ям» («*roy François, premier de cet nom*») чи просто «король Франциск» («*le roy François*») і навіть «сильний Король» («*Roy très fort*»)².

У своєму творі парижанин не оминає усіх значущих подій цього періоду, що, очевидно, отримали певний резонанс у суспільстві. Значну увагу він приділяє протистоянню Франциска I з Паризьким парламентом та університетом у 1518 р., у зв'язку з підписанням Болонського конкордату. Парижанин інформує, що відміна Прагматичної санкції та укладання Конкордату між королем та Левом X зачепили майнові інтереси Паризького університету³.

Свідок поетапно описує ескалацію цього конфлікту. Зауважує, що парламент відразу не хотів публікувати та реєструвати Конкордат і разом з Паризьким університетом протистояв волі короля. Проте Франциск силою королівської слова змусив його підкоритися: «... в понеділок двадцять другого березня [1518 р. – В. Л.], перед Пасхою, за наказом та розпорядженням Короля, у Парламенті було опубліковано про відміну Прагматичної санкції.

¹ Див.: *Ordonnances des rois de France...* – Т. V. Première partie (1527 – 1528). – Р. 81 – 83.

² *Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier ...* – Р. 106.

³ *Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier ...* – Р. 30 – 31.

І зареєстровано конкордат, укладений між папою та королем...»¹. Очевидно, що пересічні парижани слідкували за розвитком конфлікту, а згодом стали очевидцями політичного тріумфу їх короля, що сприяло творенню позитивного іміджу Франциска I серед підданих, і водночас стало проявом свідомої демонстрації сили та примусу, які король вільно може застосовувати.

Крім цього, парижанин повідомляє, що в четвер, другого вересня 1518 р., відбулося спільне засідання членів Великої ради короля з представниками парламенту та університету для обговорення відміни Прагматичної санкції та затвердження Конкордату. Серед учасників цих зборів він назвав і вищезгаданого юриста Версорі, який представляв інтереси Паризького університету². Ці обговорення свідчать, що парламент, як і Паризький університет, був незадоволений ситуацією, проте сила слова ренесансного правителя взяла гору.

Не дивно чому парижанин з такою увагою поставився до описання інциденту, пов'язаного з укладанням Болонського конкордату. Підписання і ратифікація Конкордату стала тріумфом королівської влади у Франції, чи не найважливішим політичним рішенням за усе правління Франциска I. Крок, що зробив церкву залежною від короля, зміцнив зв'язки зі Святим Престолом та багаторазово посилив вплив правителя, заявив про претензії королівської влади на абсолютну. Тому ця подія була знаковою для формування іміджу молодого монарха в ранній період правління.

Варто зазначити, що невідомий парижанин не оминає у своєму щоденнику діянь Франциска I, які характеризують його як авторитарну особистість. Перші прояви репресивної політики французького короля

¹ Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier ... – P. 63 – 64.

² Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier ... – P. 69. Сам Н. Версорі не пише про це засідання, оскільки хроніка його «Книги рахунків...» розпочинається лише з 1519 р. Проте цей факт є підтвердженням нашої гіпотези про безпосередню участь Н. Версорі у протистоянні з Франциском I.

спостерігаються ще до мадридського полону, але вони були помірними та епізодичними. Так, напередодні Павійської битви розпочався процес над доктором Жоссом, «який був ув'язнений більш ніж рік, тому що він говорив погано про Короля у його проповідях у Парижі та інших місцях»¹, а згодом за наказом короля арештували сеньйорів Фюме та де Пресі.

Це повідомлення певною мірою підтверджує думку дослідника А. Лемоньєра щодо двояких оцінок сучасниками Франциска, як правителя. Підписання Болонського конкордату відіграло тут не останню роль. Також парижанин в щоденнику інформує, що в 1525 р., під час перебування короля в полоні, у Парижі поширилася чутка про тривалу хворобу та смерть короля, яка згодом була спростована². Тому не варто виключати й твердження А. Лемоньєра, що певні групи осіб радо сприйняли таку звістку.

Значну мотивацію до посилення авторитарної політики король отримав після повернення з полону, адже лише тоді він побачив реальний опір та загрозу своїй владі, особливо з боку Паризького парламенту. Проте не завжди його вчинки були справедливими і могли бути сприйняті суспільством. Прикладом суперечливих дій Франциска I є судовий процес над Жаком де Боном, що отримав надзвичайний резонанс у королівстві. Парижанин повідомляє, що в серпні 1527 р. за наказом короля був арештований та ув'язнений його головний фінансист Жак де Бон (*Jacques de Beaune*), лицар та сеньйор де Сан-Блансе, принагідно додає, що все його майно конфісковано³. Крім цього, автор робить акцент, що Ж. де Бон був на службі у якості фінансиста у трьох королів поспіль – Карла VIII, Людовіка XII та Франциска I⁴.

¹ Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier ... – P. 234.

² Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier ... – P. 262, 268.

³ Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier ... – P. 304 – 305.

⁴ Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier ... – P. 306.

Таким чином, він наголосив на статусі підсудного в суспільстві, його заслугах перед державою та висловив здивування сміливим та різким діям Франциска.

Офіційною причиною арешту було звинувачення сеньйора де Сан-Блансе у фінансових махінаціях під час мадридського полону Франциска I¹. Проте варто розглянути й інші мотиви, які також активно обговорювалися сучасниками короля. На початку 20-х років XVI ст. Ж. де Бон позичив молодому монарху 10 тис. ліврів². Для утримання королівського двору (1 млн. 500 тис. екю на рік³) та на ведення Італійських воєн Франциск витрачав колосальні кошти, що дисбалансувало фінансову систему та економічне життя держави.

Цілком вірогідно, що одним із заходів, які вживались правителем для покращення фінансової ситуації королівства, могли стати судові процеси над «винними», що позбавляло короля повертати, позичені ним гроші. До того ж ці судові процеси над впливовими та заможними людьми зазвичай супроводжувалися конфіскацією всього майна підсудних на користь французької корони⁴. Тому не виключено, що судовий процес над фінансистом сеньйором де Сан-Блансе був звичайною інсинуацією.

¹ Études sur François premier, roi de France: sur la vie privée et son règne. – Paris, 1885. – Т. 1. – Р. 234.

² Stocker Ch. Public and private enterprise in the administration of a renaissance monarchy: the first sales of office in the Parliament of Paris (1512 – 1524) // The Sixteenth Century Journal. – 1978. – Vol. IX. – № 2. – Р. 8.

³ Lemonnier H. Charles VIII, Louis XII et François Ier ... – Р. 229.

⁴ Слід відзначити, що парижанин у щоденнику наголошує, що «де Бон мав свого часу багато честі та придбане велике багатство». Див.: Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier ... – Р. 308. Король вдавався і до інших способів поповнення бюджету. Саме період так званої «ренесансної монархії» Валуа-Ангулемів став початком значного росту державного апарату, що пов'язано із практикою продажу королем посад задля наповнення казни.

Очевидно сам сеньйор де Сан-Блансе, вважаючи на свій статус у суспільстві та похилий вік, не розраховував на такий розвиток подій. Перебуваючи у в'язниці, Ж. де Бон написав до короля листа та намагався пояснити ситуацію і виправдати себе. Також він просив милості для своєї дружини та дітей і звернувся до короля зі словами: «в честь Святих Страстей Господа Нашого, пробачте мене, якщо я не так добре служив вам, як зобов'язаний»¹.

Проте Франциск I залишився незворушним та не зупинив судовий процес. Авторитетний королівський фінансист Ж. де Бон був страчений 9 жовтня 1527 р. у віці 82 років². Не виключено, що він поніс кару за розтрата Франциска, адже король був винен йому гроші³. Справа сеньйора де Сан-Блансе отримала настільки великий резонанс у французькому суспільстві, що наблизений до королівського двору поет Клеман Маро висвітлив ці події в своїй поезії⁴. Також про резонансність цієї події свідчить і те, що парижанин

Див.: Уваров П. Ю. Французский король, его суды и его подследственный (дело Филиппа Кавелье, 1546 – 1553) ... – С. 236 – 237.

¹ Lettres de Marguerite d'Angoulême, soeur de François Ier, reine de Navarre. – Paris, 1841. – P. 463.

² Coignet C. François Ier: portraits et récits du seizième siècle. – Paris, 1885. – P. 85.

³ Ле Руа Ладюри Э. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460 – 1610. – М.: Междунар. отношения, 2004. – С. 164.

⁴ И я глазам своих детей, с рожденья

К высокому привыкших положенью,

Предстал, увы, и перед смертью в нем,

На виселицу вздернут палачом.

Лишился я столь дорогой мне чести,

Которая со мной погибла вместе. Див.: Маро К. Элегия о злосчастном богаче Жаке де Боне, сеньоре Санблансе // Европейские поэты Возрождения. – М., 1974. – С. 296.

дуже детально описує всі події процесу, від арешту фінансиста і до протестних акцій через його страту.

Очевидно, що дії короля сприймалися сучасниками, як надміру жорстокі та зустріли опір серед підданих. Проте Франциск I не пішов на поступки, а навпаки, проявив немилість проти незадоволених. Парижанин у своєму щоденнику з цього приводу повідомляє, що «також була ув'язнена вдова названого Жака де Бона, тому що вона робила апеляції через смерть чоловіка»¹, а згодом заарештовано в Парижі ще два нотаріуси, які подавали листи з апеляціями щодо справи Сан-Блансе². Слідом за справою сеньйора де Сан-Блансе відбувся ряд інших судових процесів проти незгідних з політикою короля. Цими діями Франциск I продемонстрував, що ніщо не може протистояти його королівській волі, ні родовитість та статус у суспільстві, ні гроші та маєтки. Це ще раз пояснює обережну позицію Н. Версори.

В грудні 1527 р. за рішенням Франциска I було відсторонено від роботи ще чотирьох членів парламенту та заарештовано чимало урядовців, жителів Парижу. Невідомий парижанин називає кількість осіб, що зазнали репресій з боку короля в цей період – більше 60 осіб³. Подібні процеси продовжувались до 1535 р. З впливових придворних, окрім Жака де Бона був засуджений також генеральний скарбник Жан де Понше⁴.

Франциск I, відчуваючи загрозу своєму авторитету, а також задля ефективного перетворення французької монархії в абсолютну, під час здійснення адміністративних та фінансових реформ, неодноразово вдавався до

¹ Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier ... – P. 310.

² Ibidem. – P. 311.

³ Ibidem. – P. 315, 317, 318.

⁴ Ле Руа Ладюри Э. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460 – 1610. – М., 2004. – С. 164.

деспотичних методів, показовим прикладом чого був процес над сеньйором де Сан-Блансе¹.

Таким чином, Франциск I поставав перед своїми підданими в різних іпостасях. З одного боку, він здобув імідж «батька французького ренесансу» та користувався у митців повагою та авторитетом, що безпосередньо пов'язано з тим, що король протегував поетам та художникам. В той же час, у творах сучасників короля постає «інший» Франциск, відмінний від того, що малює його мати Луїза Савойська. Цей образ окреслює риси, не висвітлені ні в мемуарах чи листуванні матері та сестри, ні в свідченнях придворних, що були наближені до короля. Стержнем цього образу є вольовитість у діях та прагнення беззаперечного втілення в життя його королівської волі. Благо держави, могутність і авторитет королівства були для Франциска I пріоритетом. Тому монарх сміливо йде на жорстокі вчинки та насилля, про що красномовно свідчать наративи сучасників. Подібна поведінка французького короля була цілком логічною, адже нові умови ренесансної епохи вимагали й нової моделі управління, що й стали основною детермінативою у формуванні образу Франциска I.

3.3 Нові напрями міжнародних відносин у дипломатичній грі ренесансного правителя Франциска I Валуа

З кінця XV – XVI ст. у Франції, так як і в інших країнах ранньомодерної Європи, відбулися значні зміни у суспільно-політичному устрої, що проявилось у зміцненні королівської влади та інтенсифікації процесу формування національної держави. Поряд із державотворчими процесами, та як їх органічна складова, активізувалися міжнародні відносини і дипломатія, що потягло за

¹ Doucet R. Étude sur le gouvernement de François Ier dans ses rapports avec le Parlement de Paris (1525 – 1527). – Alger-Paris, 1926. – P. 15.

собою встановлення нових принципів міждержавних відносин¹. Від спорадичних та несистемних місій європейські країни розпочали поступовий перехід до постійних дипломатичних представництв. Український вчений В. Г. Ціватий визначив цей процес як «інституалізацію» дипломатичних служб та дипломатії загалом².

Трансформація різних сфер життя соціуму ранньомодерної Європи, в тому числі і в становленні нового формату (нових норм) міжнародних відносин, сталися під впливом гуманістичних ідей Ренесансу та Реформації, що дали могутній імпульс для розвитку всіх вимірів суспільного буття – соціально-політичного, економічного та культурного. Головним «актором» на цій сцені перетворень стає індивід. Тому нами зроблена спроба дослідити не стільки міжнародні відносини Франції раннього нового часу, скільки підходи, принципи ренесансного правителя, Франциска I Валуа, який своїми переконаннями, рішеннями та діями визначав поступ французької дипломатії XVI ст.

Незважаючи на значну кількість праць, присвячених даній проблематиці, залишається багато спірних питань щодо зовнішньополітичного курсу Франциска I. Адже в документальних свідченнях присутній чіткий слід від резонансності дій короля та критики його політичних противників, що породжує неоднозначні суперечливі висновки дослідників. Найбільше це стосується оцінок значення союзу Франції з мусульманською Портою: чи були дії французького короля сумісними із усталеною моделлю християнських стосунків щодо мусульманського світу, чи не були зрадницькими по відношенню до християнської Європи. Не менш важливим у цьому контексті

¹ Нестеренко Л. О. Міжнародні аспекти формування французької державності... – С. 225.

² Ціватий В. Г. Теорія і практика дипломатії європейських держав раннього нового часу... – С. 187; Ціватий В. Г. Європейська зовнішня політика, інституційні дипломатії... – С. 187.

є і питання – наскільки цей союз був необхідним для підтримання авторитету Франції та монаршої влади.

Період правління Франциска I відзначився гострим протистоянням Франції зі Священною Римською імперією, що тривало з кінця XV по середину XVI ст.¹ Британський дослідник Дж. Елтон резюмував позицію більшості істориків щодо італійських воєн, назвавши їх деструктивною та малозрозумілою дуеллю між двома висококультурними ренесансними правителями – Карлом V Габсбургом та Франциском I Валуа². Незважаючи на різні оцінки дослідників щодо цього протистояння, залишається фактом, що там, де зіткнулися зовнішньополітичні інтереси двох амбітних правителів, французький король намагався використати як традиційні засоби – залучитися підтримкою впливових правителів (наприклад, англійського монарха Генріха VIII та пап римських), так і приклав зусиль для встановлення контактів з некатолицькими володарями (османами, протестантськими князями Шмалькальденського союзу), що було значним порушенням традиційного порядку середньовічного світу³.

Особливим стратегічним напрямком нової французької дипломатії стала співпраця Франциска I з Сулейманом Пишним, правителем Османської імперії. Дослідник Ж. Де Ламар вдало підмітив, що французький король першим відмовитися від традиційного ставлення християнського світу до турків і зробив їх активним партнером у зовнішній політиці Франції⁴. Вибір

¹ Сказкин С. Д. Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в Средние века. – М., 1981. – С. 141.

² Elton, G. R. The New Cambridge Modern History. – New York, 2004. – Vol. 2: The Reformation, 1520 – 1559. – P. 377.

³ Плешкова С. Л. Искусство возможного: религиозные мирные соглашения французских монархов ... – С. 258 – 259.

⁴ De Lamar J. The ottoman Turks in sixteenth century French diplomacy // The Sixteenth Century Journal. – 1985. – Vol. XVI – № 4. – P. 451.

союзником ісламської держави був досить сміливим рішенням Франциска I в умовах гострого антагонізму між європейським християнським та мусульманським світами.

Нагадаємо, що саме в цей час Карл V, який позиціонував себе захисником християнського світу, був постійно зайнятий побудовою різних антитурецьких союзів та витрачав шалені кошти на боротьбу з ісламом. Зауважимо, що Франциск I також свідомо позиціонував себе як релігійний та відданий християнській вірі монарх, про що свідчить часте вживання Франциском в ордонансах та листах титулу «найхристиянніший король». Проте Франциск I, не злякавшись осуду і звинувачень у зраді по відношенню до католицької Європи, все ж таки, вдався до спроби секуляризації зовнішньої політики, що стало яскравим проявом ментальних зрушень у його свідомості.

Безпосередньо на встановлення взаємовідносин між країнами вплинув полон Франциска I після поразки французької армії в битві під Павією 24 лютого 1525 р.¹ Мати Франциска Луїза Савойська, регент Франції під час полону короля, в 1525 р з його ініціативи направила до Порти посольство, яке, однак, так і не досягло Константинополя². Король, що перебував у Мадриді, також відрядив до султана свого агента Ж. Франкіпані з листом та усним повідомленням, які мали чіткі пропозиції – почати похід на володіння імператора, а Франція, в свою чергу, зобов'язувалась продовжувати військові дії проти Карла V. Власне, це був прецедент, що порушував середньовічну світоглядну парадигму, коли змістилися акценти уявлень щодо визначення «ворога». Одночасно це був прецедент нової ренесансної політики, який створив саме Франциск. Французький король в інтересах своєї держави та зміцнення авторитету «короля-лицаря», запросив одвічних ворогів

¹ Ивонина Л. И., Ивонин Ю. Е. Властители судеб Европы: императоры, короли, министры XVI – XVIII вв. – Смоленск, 2004. – С. 87.

² Марьежоль Ж. История средних веков и нового времени 1270 – 1610. – СПб, 1893. – С. 229.

християнського світу мусульман для боротьби з особистим противником, католицьким володарем.

У контексті вищевикладених подій дуже цікавим є лист-відповідь султана, написаний на початку 1526 р. до Франциска I, який свідчить не тільки про те, що французький король звертався до Константинополя з проханням допомогти звільнитися з полону, але й, попри завуальований дипломатичний стиль, дозволяє зробити припущення в зацікавленості самої Порту в подібному союзі. Так, султан пише: «Ви Франциск, король країни Франції, через вашого вірного агента Франкіпані, звернулися з листом в мою Порту, притулок правителів; також ви передали через нього деякі усні доручення, поінформували нас, що ворог заволодів вашою країною, і що ви самі в цей момент знаходитеся в полоні, і ви звернулися сюди за допомогою та засобами для вашого звільнення»¹.

На перший погляд незрозуміло, чому султан називає Карла V ворогом, який «заволодів вашою країною». Адже відомо, що суттєвих територіальних втрат, окрім герцогства Бургундії, Франція на той момент не понесла. Але саме це і був прозорий натяк/посил Карлу V і, одночасно, політичне виправдання майбутньої турецької агресії. Адже хоча документ не містить відомостей про конкретну допомогу, Сулейман I у дипломатичній формі дав зрозуміти свою безпосередню зацікавленість у військовій підтримці Франції: «Наші славні предки і наші відомі попередники (нехай Господь освятить їхні могили) ніколи не переставали воювати, для того щоб відбити ворога і підкорити нові території. Ми також йдемо їхніми слідами. Ми постійно завойовували провінції і сильні неприступні фортеці. І вдень, і вночі наші коні осідлані, наші шаблі наготові»².

¹ *Négociations de la France dans le Levant. Correspondances, mémoires et actes diplomatiques.* – Paris, 1848. – Т. I. – P. 117.

² *Négociations de la France dans le Levant...* – P. 117 – 118.

Дійсно, обіцянка, як показали наступні події, наповнилася грізним змістом. У 1526 р. султан почав похід на Угорщину, розбив під Мохачем чесько-угорські війська, а в 1529 р. навіть погрожував Відню, оплоту династії Габсбургів¹. Не залишався у боргу і Франциск I, який запустив на зимівлю мусульманських піратів у гавань Тулон, що дозволило їм грабувати іспанські судна – католицький флот².

Подальший розвиток французько-османських відносин викликає певні розбіжності у думках дослідників. Так, вчений Ж. Де Ламар доводить, що у 1528 чи 1529 рр. Франциск I направив до Сулеймана свого основного агента Східної Європи Антоніо Рінкона, який, досягнувши дипломатичного успіху, повернувся до Франції в 1530 р. Дослідник називає місію Рінкона успішною, адже її наслідком стали турецькі облоги Відня.³ Натомість британський історик Р. Кнехт вважає, що візит королівського посланця до Османської імперії відбувся у липні 1530 р., тобто після штурму Відня⁴. Проте обидва історики погоджуються, що ця дипломатична місія у Константинополі значно зміцнила цей союз.

Новим поштовхом до поглиблення співробітництва Франції з Портою було чергове загострення відносин з імперією Карла V в 30-х рр. Зовнішня політика французького короля цього періоду мала яскраво виражений світський характер. Зрілий монарх і політик, Франциск I, в протистоянні з Карлом V вкотре відсунув на другий план релігійний фактор та вступив у переговори з ворогами імператора протестантськими князями.

¹ Aubry O. Histoire de France. Des origines au présent. – Paris, 1947. – P. 140 – 141; Jouanna A. La France du XVI siècle. 1483 – 1598. – Paris, 2006. – P. 183.

² История Франции: в 3 т. – М., 1972. – Т. 1. – С. 176; Делюмо Ж. Цивилизация Возрождения. – Екатеринбург, 2006. – С. 352.

³ De Lamar J. The ottoman Turks ... – P. 453 – 454.

⁴ Knecht R. J. Francis I. – Cambridge, 2005. – P. 224.

Невдоволені політикою Карла V, курфюрст Іоанн Саксонський, ландграф Гессенський Філіп, Ернст Люнебургський, Вольфганг Ангальтський, граф Мансфельдський та уповноважені від багатьох німецьких міст, створили 25 грудня 1530 р. в гессенському містечку Шмалькальден оборонний релігійно-політичний союз проти католицьких князів та імператора, до якого приєдналось шість князів, два графа та одинадцять міст, у тому числі Бремен та Магдебург¹. Сформована доволі потужна воєнно-політична опозиція крім релігійних питань розглядала й проблему захисту територіального суверенітету. В травні 1532 р. Франциск I підписав договір з герцогами Баварськими, курфюрстом Саксонським, Філіппом Гессенським та ін., який передбачав військову взаємодопомогу². Згодом, задля досягнення успіху у протистоянні з Карлом V, французький король уклав у 1534 р., безвідповідальний, з католицької точки зору, альянс з князями Шмалькальденського союзу, що знову містив умови щодо взаємної військової допомоги³.

Одночасно Франциск I вів переговори з англійським королем Генріхом VIII. Не виключено, що Франциск з метою налагодження стосунків з Англією використав момент, коли Генріх розірвав відносини з Ватиканом та оголосив себе главою англіканської церкви. Саме восени 1532 р. між Францією та Англією був укладений Лондонський договір, згідно з яким монархи зобов'язувалися надавати один одному допомогу в разі війни однієї зі сторін з імператором⁴. Також у жовтні цього ж року в Булоні пройшла зустріч правителів, ключовою темою якої були вже не відносини з Карлом V, а питання

¹ Огер О. Всемирная история: в 4 т. – СПб., 1999. – Т. 3: Новая история. – С. 89.

² Lemonnier H. Henri II, la lute contre la Maison d'Autriche 1519 – 1559. – Paris, 1983. – P. 83.

³ Суховерхов В. В. Карл V и Франциск I. Итальянские войны // Вопросы истории. – 2011. – № 4. – С. 118.

⁴ Ordonnances des rois de France ... – Т. VI (1530 – 1532). – P. 258 – 259.

турецької загрози та спільне протистояння їй¹. Необхідно відзначити, що Франциск не планував починати військові дії проти Сулеймана, проте це не завадило йому залучитися підтримкою Англії. До того ж, відзначимо, що Франциск у виборі англійського короля союзником зовсім не керувався релігійною приналежністю.

Іншим напрямком дипломатичної роботи Франциска I були стосунки з папством. У 1533 р Катерина Медічі вийшла заміж за молодшого сина Франциска I, дофіна та майбутнього французького короля Генріха II Валуа (1547 – 1559)². Цей шлюб сина короля Франції з племінницею Юлія Медічі, відомого з 1523 р. як папа Климент VII, дав поштовх зближенню між двором Фонтенбло і Ватиканом³.

Тонка дипломатична гра французького короля та Папи Римського в ході протистояння з імператором знайшла своє відображення у вірші «Пасквіно», написаного придворним поетом Франциска I Мелленом де Сан-Желе. Назва вірша доволі символічна. Римський чоботар на ім'я Пасквіно, що проживав у місті на початку XVI ст., писав сатиричні антипапські памфлети та приклеював їх вночі до напівзруйнованої давньогрецької статуї. З часом статую, що стала символом свободи слова, назвали Пасквіно. Очевидно, М. де Сан-Желе продумано обирає таку назву для свого твору, наперед готуючи

¹ Lemonnier H. Henri II, la lute contre la Maison d'Autriche 1519 – 1559. – Paris, 1983. – P. 86.

² У жовтні 1533 р. у Марселі відбулась зустріч Франциска I та Климента VII, де й було обговорено умови укладання цього шлюбу. Одним із наслідків цієї зустрічі стало погіршення віротерпимого відношення короля до протестантів, що досягло свого апогею в 1534 р. Див.: Elton G. R. Reformation Europe 1517 – 1559. – Glasgow, 1973. – P. 214; Félice, G. de. Histoire des protestants de France. – Paris, 1851. – P. 44.

³ Ле Руа Ладюри Э. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460 – 1610. – М., 2004. – С. 146.

читача до сатиричної оповіді. Троє гравців Король (Франциск I), «романський пастор» або ж «святий отець» (Климент VII) та «Государ германський» (Карл V) змагаються між собою. Описуючи їх дії поет вживає терміни, що використовувалися у грі в карти, прирівнюючи політику та дипломатію до картярства, де кожен робить свою ставку «змагаючись за Італію» та очікує ходу суперника¹. У той час як Папу Римського поет зображує більш розважливим і не піддає різкій критиці, імператора він саркастично називає «Цезарем», який «очікує з блідим обличчям» і, дивлячись на свою карту, «боїться» ходу противника².

Після смерті папи, в 1534 р., Франциск почав розглядати нові комбінації політичних союзів, які б могли зміцнити його становище. Не дивно, що погляд монарха знову впав на Османську імперію, яка вже не один раз проявляла бажання співпрацювати з Францією. Маючи намір отримати підтримку найнебезпечнішого ворога імператора, в 1535 р. король відправив до султана свого посла Ж. де Ля Форє (*Jean de La Forêt, de la Forest*)³. Французький посол, відвідавши Туніс, у травні 1535 р. прибув у супроводі Шарля де Маріяка, який служив при ньому секретарем, та Гюйома Постеля до Константинополя.

¹ Oeuvres complètes de Melin de Saint-Gelays. – Paris, 1873. – Tome premier. – P. 251.

² Oeuvres complètes de Melin de Saint-Gelays. – Paris, 1873. – Tome premier. – P. 252.

³ Ж. де Ля Форє, окрім своєї дипломатичної діяльності, був відомий сучасникам як знавець давніх мов, а також мав контакти з багатьма європейськими гуманістами того часу. Див.: Charton-Le Clech, S. Chancellerie et culture au XVIe siècle: les notaires et secrétaires du roi de 1515 à 1547 / Sylvie Charton-Le Clech. – Toulouse: Press Universitaires du Mirail, 1993. – P. 25; Lemonnier H. Henri II, la lute contre la Maison d'Autriche 1519 – 1559.– Paris, 1983. – P. 90.

Принагідно відзначимо, що де Ля Форє став першим постійним послом Франції при дворі султана, а після смерті в 1537 р. його місце зайняв А. Рінкон¹.

У посланні, врученому де Ля Форє султану, Франциск I знову підтвердив своє бажання встановити мир, однак, тут же поскаржився на те, що його намірам перешкоджають дії Карла V. І тому король просив у Сулеймана надати Франції субсидії на 1 млн. золотих екю і допомоги турецького флоту. При цьому наголошувалося, що спільні дії проти імператора краще вести в Італії, де він найбільш вразливий². Вибір Франциска I цілком логічний, адже саме Італія стала каменем спотикання між французькою та імператорською коронами та ареною бойових дій протягом не одного десятка років.

Переговори, в яких брав активну участь особистий радник Сулеймана, перший візир Ібрагім-паша, тривали більше півроку. Наслідком став перший офіційний договір між християнською Францією та мусульманською Портою. Слід звернути увагу, що в самому тексті документа вказана дата 1535 р. Проте згодом французьким дослідником М. де Аммером було уточнено шляхом перехресної перевірки з іншими джерелами, що договір підписано трохи пізніше – в лютому 1536 р.³

Зміст та умови договору, на перший погляд, не були націлені проти третіх держав. Згадуючи попередні усні домовленості, що виникли в 1526 р, сторони відзначили давність їх співпраці. Хоча в документі обумовлюється політична і військова взаємодопомога, але ніде не вказано, що союз спрямований проти Карла V. Тобто основні домовленості, про які свідчать дії учасників

¹ De Lamar J. The ottoman Turks ... – P. 455 – 457. Саме за посередництва А. Рінкона велися переговори між Портою та Францією у 1539 р., під час чергової активізації відносин між державами. Див.: Histoire de François premier, Roi de France, dit le grand Roi et le père des lettres. – Paris, 1766. – P. 22 – 25.

² Ле Руа Ладюри Э. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460 – 1610. – М., 2004. – С. 90.

³ Négociations de la France dans le Levant... – P. 283 – 285.

переговорів, залишилися усними. І хоч основним офіційним досягненням для Франції були вигідні умови торгівлі з Османською імперією (торговим і економічним відносинам у документі приділяється найбільша увага), але, все ж, не це питання було метою укладення договору. Як показали подальші події, в ході чергової війни Франциска I з імператором, Порта активно підтримувала Францію у морських військових кампаніях.

Отже, можемо говорити, що нові принципи та напрями французької зовнішньої політики стали наслідком світоглядної трансформації короля. Проте необхідно з'ясувати ще одне питання: як став можливим процес секуляризації свідомості самого Франциска I. Для кращого розуміння заявленої проблеми необхідно здійснити аналіз свідчень сучасників короля. Про дипломатичну місію де Ля Форє згадує у своїх мемуарах невідомий парижанин, що жив у часи правління Франциска I¹. Автор не був наближеним до двору короля, про що свідчить саме джерело, проте він уважно слідкував за політичним життям країни і старанно описав все, що бачив на власні очі або ж чув від таких самих простих людей. Згадка в щоденнику про стосунки короля з османами, в першу чергу, вказує на те, що ці відносини набрали широкого розголосу серед французів, а отже не приховувалися королем.

Сучасник Франциска I повідомляє, що в кінці грудня 1534 р. до Франції прибуло турецьке посольство та поїхало в Шательро, де на той час перебували король і королева. Згодом разом з королем вони приїхали до Парижу. Зрозуміло, що проста і мало поінформована людина, не надто розуміючись у тонкощах дипломатичної гри, сприйняла цю подію в міру свого світосприйняття. Парижанин інформує: «Галас був, коли вони прибули від Турка для того, щоб укласти союз із Королем через шлюб, і щоб охрестити себе та свого сина, на що Король відправив до Туреччини месьє де Ля Форє з

¹ Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier (1515 – 1536). – Paris, 1854. – P. 440.

вищеназваним послом, всього їх було близько дванадцяти чоловік»¹. Хоча автор відмічає, що ця подія викликала значний резонанс у суспільстві, проте він відтворює звичну середньовічну модель міжнародних відносин: союзи між державами зміцнюються династичними шлюбами; співпраця з мусульманським володарем можлива лише у разі прийняття ним християнства, а хрещення його сина мало стати запорукою «чистого» потомства від майбутнього шлюбу. В такому трактуванні Франциск, направляючи до Константинополя посольство, виступає ще й християнським місіонером.

Таким чином, парижанин або навіть не уявляв якоїсь іншої форми співпраці з мусульманським правителем, або ж прикривав дії монарха, розуміючи, що відправка посольства до Порти з метою укладення союзу, певною мірою дискредитує Франциска як «найхристияннішого короля». Невідомий автор визнав, що такий формат співпраці є не прийнятним ні для християнської Європи, ні для пересічного паризького обивателя. Незважаючи на те, яке із цих двох припущень більш вірогідне, явною є різниця між світоглядними парадигмами пересічного містянина, такого як цей невідомий парижанин, та ренесансного правителя Франциска I, відкритого до всього нового, нехай неприйняттого для більшості.

Співпраця Франциска I, короля великої християнської держави, з мусульманською Портою не залишилася непоміченою і в європейському суспільстві. 17 квітня 1536 р. Карл V виступив у Ватикані перед новим Папою Римським Павлом III (1534 – 1549) та колегією кардиналів з доповіддю, яка була спрямована проти Франциска I² і яка є яскравою ілюстрацією сприйняття подібної політики елітарною частиною суспільства. Імператор, як лідер християнсько-католицького світу, викрив «зрадницькі» відносини французького короля з Османською імперією. Даний «союз лілії і півмісяця»

¹ Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier ... – P. 440.

² Суховерхов В. В. Карл V и Франциск I. Итальянские войны // Вопросы истории. – 2011. – № 4. – С. 118.

викликав негативний резонанс у суспільстві, але ніхто з впливових суб'єктів міжнародних відносин XVI ст. не приймав ніяких санкцій щодо Франції. Крім того, в 40-х роках, в останній період свого правління, король продовжував використовувати контакт з протестантськими князями задля зміцнення своїх зовнішньополітичних позицій¹.

Цілком очевидно, що співпраця Франції як з османами, так і німецькими князями була прямим наслідком боротьби двох могутніх європейських династій, Габсбургів і Валуа, за гегемонію в Європі, в ході якої Франциск I керувався не стільки традиційними підходами, скільки діяв з розрахунку на користь французькому королівству. Офіційний титул Франциска I – «Божою милістю король Франції» доповнився принципом: «Король є імператором у своєму королівстві», а тому не залежить від зовнішніх сил (папи чи імператора)².

Отже, Франциск I Валуа вступає у дипломатичну, військово-політичну та економічну взаємодію з правителями різного віросповідання. Король ставить державні справи на перше місце, посуваючи на другорядні позиції релігійний фактор. У зовнішній політиці монарха чітко відчуваються віяння нового часу, відхід від середньовічних норм взаємодії суб'єктів міжнародних відносин. Ігноруючи антагонізм між християнським заходом і мусульманським сходом, Франциск I демонструє власну зовнішньополітичну позицію, очищену від релігійних середньовічних переконань.

¹ Див.: Henry VIII and Francis I: the final conflict, 1540 – 47. – Leiden, 2011. – P. 48 – 54.

² Нестеренко Л. А. Европейская Реформация и формирование французского государства в XVI веке... – С. 95.

РОЗДІЛ IV Конструювання іміджу Франциска I як ренесансного правителя засобами звичаїв і мистецтва

4.1 Звичай «радісного в'їзду» як засіб зміцнення та сакралізації влади Франциска I

В умовах постсередньовічної трансформації суспільного та політичного устрою головним завданням для правлячої династії Валуа було зміцнення та централізація влади будь-якими засобами. До них можна віднести різноманітні дії або дійства, візуальну пропаганду та друковане слово, яке саме в той час набуло значного поширення на теренах Європи.

Яскравий представник династії, Франциск I, з метою зміцнення авторитету королівської влади зумів досить вдало поєднати як традиційні, так і нові для його епохи засоби. Особлива увага була звернена на середньовічні звичаї та церемонії, які ефективно сприяли формуванню культу правителя. Серед них варто відзначити традицію урочистого вступу в окремі міста, так званий королівський або «радісний в'їзд» (*«la joyeuse entrée»*), який здійснювався під час об'їздів королем його володінь¹. Слід зазначити, що ця традиція була відома ще з античності та існувала не лише у Франції, проте саме в період формування французького абсолютизму її актуальність значно посилилась.

Надзвичайно цікавим та інформативним для дослідження даної теми є твір, опублікований під назвою «В'їзд Франциска I, короля Франції, в місто Ліон 12 липня 1515 р.»². Головними героями твору, окрім самого Франциска, виступають король Хлодвіг, Бог, ангели, святі, а також Зефір, Правосуддя, Слава, Милосердя, Мудрість. У виборі автором таких персонажів

¹ Детальніше про королівський в'їзд див.: Strong R. Art and Power: Renaissance Festivals 1450 – 1650. – Berkeley - Los Angeles, 1984. – P. 7.

² L'entrée de François Premier, roy de France, en la cité de Lyon ... – 177 p.

прослідковується синтез християнської та античної культури. Слід зазначити, що серед учасників дійства є й узагальнений образ жителів Ліону. Він виступає однією із дійових осіб, візуально не відображеною на мініатюрах.

Найбільш інформативною в дослідженні звичаю королівського в'їзду серед мініатюр манускрипту є мініатюра із зображенням «радісного в'їзду» Франциска I до Ліону¹. Французький історик Ж. Жаккар проанотував зображення як «Радісний в'їзд до Ліону в 1515: Франциск керує кораблем-Францією»². Цінність та інформативність мініатюри для дослідження сакралізації та зміцнення королівської влади досить велика, адже вона сповнена алегоричних образів. Навіть на перший погляд стає цілком очевидно, що автор мініатюри розповідає нам не лише про знакову для Ліону подію – «радісний в'їзд» у 1515 р. молодого Франциска I. Він розглядає цю подію в значно ширшому контексті, який стає зрозумілим після з'ясування значимості звичаю «радісного в'їзду» в якості ефективного засобу пропаганди монархії та зміцнення і сакралізації влади Франциска I. Крім цього, важливо дослідити як сприймали монарха піддані, який образ формувався в городян, яким пощастило хоча б раз у житті побачити свого короля. Також необхідно визначити, які були результати цієї пропаганди.

Відголоски про традицію королівських в'їздів у міста ми знаходимо в «Трагічних поемах», написаних активним учасником релігійних воєн Франції другої половини XVI ст. Агріппи д'Обін'є. Засуджуючи сучасних йому «деспотів», поет робить невеликий екскурс в минуле. Д'Обін'є з ностальгією згадує часи, коли «королі, воістину батьки і діти Франції, в усі її кінці з тріумфом їздили», де в різних містах їх радісно вітали, вигукуючи «славу королю»³. Здійснення «радісного в'їзду» в міста, описаного д'Обін'є, зазвичай

¹ Див. рис. А.1.

² Jacquart J. François Ier. – Paris, 1981. Див. ілюстрації.

³ Д'Обинье Г.-А. Трагические поэмы. Мемуары. – М., 1996. – С. 84.

супроводжувалося покладання королем рук на хворих золотухою¹. У Франції, ще з раннього середньовіччя, хворі на золотуху шукали допомогу у королів. Піддані свято вірили, що у великі свята монархи отримували чудодійну силу². Даний ритуал, ґрунтовно досліджений французьким істориком Марком Блоком, базувався на вірі в надприродній дар зцілення, яким монарх наділяється Богом. Правитель, торкаючись хворого промовляв: «Король торкається тебе, Бог тебе зцілює»³.

Слід зазначити, що за Франциска I, певною мірою, відбувається ренесанс цього ритуалу, адже його попередники звертались до подібних практик набагато рідше. При цьому французький король зумів скористатися цим, як вважалося Божим даром, для підсилення свого авторитету не лише в межах своєї держави, але й на міжнародній арені. Так, у грудні 1515 р., перебуваючи в Болоньї на зустрічі з папою Левом X, Франциск I проводив «зцілення» у капелі папського палацу⁴. Ще більш показовим є той факт, що на зцілення до французького короля приходили навіть під час його перебування у мадридському полоні після поразки в битві під Павією 1525 р⁵.

З метою комплексного дослідження подібних середньовічних звичаїв як засобів сакралізації та зміцнення королівської влади, а зрештою формування абсолютизму, нами звернена особлива увага на мініатюру збірки «В'їзд

¹ Див.: Блок М. Короли-чудотворцы. Очерк представленый о сверхъестественном характере королевской власти распространенных преимущественно во Франции и в Англии. – М., 1998. – 709 с.; Канторович Э. Х. Два тела короля. Исследование по средневековой политической теологии. – М., 2005. – 520 с.

² Мандру Р. Франция раннего нового времени, 1500 – 1640. Эссе по исторической психологии. – М., 2010. – С. 73.

³ Метивье Ю. Франция в XVI – XVIII вв.: от Франциска I ... – С. 58.

⁴ Блок М. Короли-чудотворцы ... – С. 435.

⁵ Блок М. Короли-чудотворцы... – С. 436.

Франциска I, короля Франції, в місто Ліон 12 липня 1515 р.»¹, де автор відійшов від іконографічної традиції в тому, що зовсім не зобразив на передньому плані, як варто було чекати, переповнених щастям жителів, які б із захватом вітали свого короля. Саме місто Ліон також зображено на задньому плані у вигляді схематичного укріпленого замку на підвищенні з баштами, бастіонами та ровом з водою. Натомість в центрі малюнку розміщена доволі складна композиція, головним героєм якої виступає Франциск I.

Перш ніж перейти до детального аналізу мініатюри, звернемося до нарративу – щоденника матері короля. Так, в описі Луїзи Савойської подій цього часу знаходимо: «В понеділок 30 червня 1515, мій син прибув до Ліону, щоб виступити проти швейцарців та інших загарбників Міланського герцогства»². Дата прибуття короля до Ліону дещо відрізняється від тієї, що значиться у манускрипті бібліотеки м. Вольфенбюттеля (12 липня), проте хронологічно вони близькі. Цілком ймовірно, що Луїза Савойська, компілюючи щоденник близько 1522 року³, могла зробити похибку. В цьому повідомленні йдеться мова про події, які безпосередньо передували славнозвісній перемозі французького короля в битві під Маріньяно. Адже наступним повідомленням графині про Франциска є опис самої битви, в якому Луїза Савойська вказує на короля – «...це мій син, славетний і тріумфуючий Цезар, підкорювач швейцарців»⁴. Очевидно, що збірка, в якій міститься дана мініатюра, з'явилася вже після Маріньянської перемоги, що теж могло вплинути на створення такого насиченого образу.

Для комплексного розуміння цієї композиції необхідно проаналізувати всі зображені на мініатюрі персонажі та деталі. Головним героєм цього дійства

¹ Див. рис. А.1.

² *Journal de Louise de Savoie ...* – P. 89.

³ Dirkman Orth, M. Francis Du Moulin and the Journal of Louise of Savoy // *The Sixteenth Century Journal*. – 1982. – Vol. XIII. – № 1. – P. 56.

⁴ *Journal de Louise de Savoie ...* – P. 90.

виступає король – Франциск I Валуа. Верхи на міфічному білому крилатому олені Франциск керує кораблем-Францією. Правою рукою король тримається за роги оленя, а в лівій – палаючий меч. На кораблі автор зобразив чотирьох людей: два чоловіка і дві дами, а на щоглі розташувалися янголятко та Зефір, який надуває вітрила корабля. Втручання хоч і маленької, але божественної сили, допомагає Франциску здійснювати важливу місію.

Чоловік, що стоїть на палубі корабля, дивиться на короновану даму і показує рукою на місто. Жорж Гіг у коментарі до публікації висуває твердження, що цим персонажем може бути конетабль Франції Карл де Бурбон¹. Його присутність на малюнку, як військовокомандувача французької армії вищого рівня, додатково підтверджує, що автор хотів зобразити не лише в'їзд в Ліон. Він швидше вказав на подальший розвиток подій, не оминувши таким чином і роль міста. Про значення дому Бурбонів свідчить також і присутність білого оленя. Адже білий літаючий олень не просто міфічне створіння, а емблема дому Бурбонів. Тобто перед нами цікавий алегоричний сюжет – король Франції керує кораблем-Францією, спираючись на силу та авторитет дому Бурбонів.

Другого чоловіка, що стоїть позаду, публікатор збірки ідентифікує як маршала Франції Жан-Джакомо Тривульціо (Jean-Jacques Trivulce)². Він тримає кермо корабля, тобто також допомагає молодому королю в його складній місії. На шії у маршала зображено кільце ордену короля Св. Михаїла (*l'ordre du Saint Michel*)³.

¹ Див. коментарі до мініатюри манускрипту: *L'entrée de François Premier, roy de France, en la cité de Lyon le 12 juillet 1515.* – Lyon, 1899. – 177 p.

² Див. коментарі до мініатюри манускрипту: *L'entrée de François Premier, roy de France, en la cité de Lyon le 12 juillet 1515.* – Lyon, 1899. – 177 p.

³ Орден Св. Михаїла існував з 1469 р., проте згодом його значення нівелював створений Генріхом III у 1578/79 р. орден Св. Духа. Див.: Всеволодов И. В. Беседы о фалеристике. Из истории наградных систем. – М., 2009. – С. 44;

Також особливий інтерес викликають присутні на кораблі дами. Одна, з короною на голові, дивиться на конетабля Бурбона, інша смиренно тримає руку біля серця. Не виникає сумніву, що ці дві жінки – члени королівської родини. Ймовірно, що перша особа – це королева Клод, адже королева-мати, Луїза Савойська, ніколи не зображувалась з короною, а зазвичай її голова покрита чорним головним убором.

Для ідентифікації цих персон слід знову звернутися до тексту. В «Щоденнику Луїзи Савойської» є чимало повідомлень про «в'їзди» короля до різних міст. Розглянемо один із найінформативніших записів. Так, графиня пише: «17 січня 1517 року, Король, мій син, Королева, моя дочка Маргарита і я прибули в Сан-Месмен (*Saint-Mesmin*), близько Орлеану; і наступного дня Король зробив свій в'їзд в це місто¹. Відмітимо, що в'їзд Франциск зробив не відразу після прибуття, а лише наступного дня. Очевидно так було вчинено з метою надання ще більшої урочистості протокольному дійству. Крім того, звернемо увагу, що під час цієї церемонії його супроводжували королева Клод, сестра Маргарита та Луїза Савойська. В інших повідомленнях Луїза неодноразово зазначає, що вона та її донька Маргарита Ангулемська (згодом Наваррська) супроводжували Франциска під час його візитів до різних міст. Тому цілком вірогідно, що другою персоною на кораблі може або мати короля, Луїза Савойська, або його сестра Маргарита. Зазначимо, що остання також зазвичай зображувалась сучасниками у скромному одязі, що й бачимо на розглядуваній мініатюрі.

На цю проблему проливає світло інше нарративне джерело – «Щоденник одного парижанина часів правління Франциска I (1515 – 1536)». Автор повідомляє, що 11 липня (дата вказана більш точніше, ніж у щоденнику Луїзи)

Жабрева А.Э. Из истории орденового костюма (По материалам статутів отечеств, и иностр. орденов) // Вече: Альманах русской философии и культуры. – СПб., 1997. – Вып. 8 – 9. – С. 105.

¹ Journal de Louise de Savoie ... – P. 90.

1515 р. король «зробив свій неперевершений в'їзд» до Ліону, де був прийнятий жителями міста з великими почестями¹. Проте вище парижанин розповідає, що Франциск I виїхав з Парижу 24 квітня з Королевою та Пані (Луїзою Савойською) та, відвідавши ряд міст, зупинилися в Амбуазі. Франциск залишив Королеву там, оскільки вона мала народити². Також в Амбуазі залишилася Пані Регент Франції разом з Етьєном де Понше та іншими³. Тобто за твердженням парижанина ні Луїза Савойська, ні Королева Клод не супроводжували Франциска I під час його в'їзду до Ліону в липні 1515 р. Очевидно, це була задумка автора мініатюри.

Особливу увагу потрібно приділити королівському прапору. У верхній його частині розміщені три лілії – символ династії Валуа⁴. Нижче ми бачимо саламандру, палаючу у вогні, який розходить по всьому полотнищі. Франциск I, як і його батько Карл Ангулемський, вибрав своєю емблемою саламандру – амфібію, яка є втіленням сталості та цілісності⁵. Зображеннями саламандри щедро прикрашенні стіни королівського палацу Фонтенбло⁶. Поряд

¹ Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier (1515 – 1536). – Paris, 1854. – P. 15.

² Королева Клод дійсно народила в 1515 р. доньку Луїзу, яка прожила всього три роки та померла в 1518 р.

³ Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier (1515 – 1536). – Paris, 1854. – P. 15.

⁴ Лілії символізують цнотливість та чистоту. Див.: Impelluso L. Nature and Its Symbols. – Los Angeles, 2004. – P. 98.

⁵ Ле Руа Ладюри Э. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460 – 1610. – М., 2004. – С. 143.

⁶ В ренесансному мистецтві символ саламандри, що уособлював стихію вогню, був частим елементом у світському інтер'єрі. Див.: Taking Shape: Finding Sculpture in the Decorative Arts // Ed. by Martina Droth. – Los Angeles, 2009. –

із зображеннями амфібії інколи розміщений напис «*FRANCISCUS FRANCORUM REX*» – «Франциск король франків».

Найчастіше саламандра зображувалась у вигляді ящірки або безкрилого дракона. В середньовіччі вона ототожнювалась із субстанцією вогню. Вважалось, що тіло саламандри настільки холодне, що амфібія може знаходитись у вогні і не згоряти, а також тушити його. Віра в надприродні властивості саламандри жила у сучасників короля. Свідчення цього містяться в автобіографічному творі Бенвенуто Челліні. В описі свого дитинства, митець розповідає, як його батько «побачив посеред найбільш яскравих пламенів маленького звірка, схожого на ящірку, який грався в найбільш сильному вогні»¹. Для того, щоб Бенвенуто запам'ятав це, батько дав малому стусана і пояснив: «ось ця ящірка, яку ти бачиш у вогні, це – саламандра...»².

У геральдиці зображення саламандри у вогні символізує хоробрість та мужність, а в християнській символіці – благочестя і відданість вірі. Зазначимо, що Франциск I неодноразово в своїх ордонансах та листах називає себе «*Christianissimus Rex*» – «найхристиянніший король». Ця формула використовувалась французькими королями після хрещення Хлодвіга³. Часте її вживання Франциском свідчить про демонстрацію королем його релігійності та відданості християнству. Це додатково пояснює, чому саме коронована саламандра була обрана емблемою Франциска I.

Зазвичай, разом із зображенням саламандри зустрічається й девіз Франциска в деякій варіаціях – «*Nutrisco et extinguo*» або «*Nutrisco al fuono*,

P. 54; Zerner H. L'art de la Renaissance en France. L'invention du classicisme. – Paris, 2002. – P. 72.

¹ Челліні Б. Жизнь Бенвенуто Челліні. – СПб., 1998. – С. 15.

² Челліні Б. Жизнь Бенвенуто Челліні. – СПб., 1998. – С. 15.

³ Метивье Ю. Франция в XVI – XVIII вв.: от Франциска I ... – С. 57.

*stingo el reo*¹. З латини перекладається – «Живлю і гашу», в значенні я живлю вогонь і гашу його. Французький історик Е. Ле Руа Ладюрі трактував вибір Франциска як прояв готовності «підтримати добрий вогонь і загасити шкідливий, підтримати праведників і покарати зло»².

Слід наголосити на явний зв'язок між саламандрою у вогні та палаючим мечем у руках Франциска I. Король як і його саламандра підтримує та живить вогонь, але не обпікається ним, що вказує на його надприродну, божественну силу. Автор наче вказує на те, що король своєю сакральною силою у будь-який момент готовий відбити удар ворога. Монарх стоїть на сторожі спокою держави-корабля, і сам, водночас, готовий виступити в бій за її інтереси.

За визначенням італійської дослідниці Паоли Рапеллі меч може уособлювати силу та свободу. Меч може виступати і символом слова Божого, а також правосуддя³. Крім цього, він символізував силу королівської влади⁴. Тобто палаючий меч у руках французького короля напередодні війни за Неаполітанське королівство ставав потужним засобом візуальної риторики. Таким чином, ця війна трактувалася вже не як акт агресії чи демонстрацією військової сили, а навпаки, засобом відновлення справедливості.

У цьому сюжеті яскраво проявляється ще один важливий аспект – віра автора у святість персони короля і його так званого «політичного тіла». В уявленні художника, який був частиною суспільства і який візуальними засобами артикулював колективні уявлення, Франциск, як помазаник Божий,

¹ Rethinking France: Les Lieux de Mémoire. – Chicago: The University of Chicago Press, 2001. – Vol. 1: The State. – P. 224; Петрункевич А. М. Маргарита Ангулемская и ее время. – М., 2010. – С. 58.

² Ле Руа Ладюри Э. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460 – 1610. – М., 2004. – С. 143.

³ Рапелли П. Символы власти и великие династии. – М., 2008. – С. 64.

⁴ Баешко Л. С., Гордиенко А. Н., Гордиенко А. Н. Энциклопедия символов. – М., 2007. – С. 214.

наділяється здатністю творити чудо. Зазначимо, що у всіх офіційних документах короля (ордонансах, указах, листуванні), текст традиційно розпочинається з фрази «Франциск, Божою милістю король Франції». Віра в сакральність «політичного тіла» усталилась також у зверненні до Франциска I «Священна величність», що ми зустрічаємо у вищеназваній автобіографії Бенвенуто Челліні¹.

Враховуючи складність такої композиції, героями якої є не лише історичні особи, а й міфічні істоти, стає очевидно, автор, який створив такий багатий образ, черпав їх значну частину із давньогрецької міфології. Це цілком логічно, адже звернення до античної історії та міфології є типовим для ренесансної культури. У цьому контексті також стає зрозумілим практика сучасників порівнювати Франциска не тільки з Цезарем, а ще й з Геркулесом². І тут можна провести цікаву паралель між давньогрецьким героєм, наділеним надприродною божественною силою, напівбогом, Боголюдиною та французьким королем, влада якого теж сприймалась як сакральна.

З цього приводу американський вчений Майкл Вінтроуб у спеціальному дослідженні, присвяченому королівському в'їзду Генріха II в Руан 1550 р., звертається до витоків цього звичаю та його особливостей у Франції. У якості прикладу дослідник наводить в'їзд Франциска I до Парижу в 1517 р. в образі Галльського Геркулеса. Вінтроуб демонструє гравюру 1529 р. із зображенням цієї події. Король-Геркулес зображений у хутрянному одязі. В одній руці тримає булаву, в іншій – лук, а за спиною – стріли³. Також у 1932 р. під час

¹ Челліні Б. Жизнь Бенвенуто Челліні. – СПб., 1998. – С. 301, 323, 329, 351, 363.

² Ле Руа Ладюри Э. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460 – 1610. – М., 2004. – С. 143.

³ Wintroub M. Civilizing the savage and making a king: the royal entry festival of Henry II (Rouen, 1550) // *The Sixteenth Century Journal*. – 1998. – Vol. XXIX. – № 2. – P. 481.

декорування театрального входу в Руан, святкову арку було прикрашено статуєю Франциска I в образі Геркулеса¹.

Подібний образ Франциска був відтворений пізніше у театральному дійстві під час в'їзду Генріха II в Париж у 1549 р. Одним із персонажів був Галльський Геркулес – Франциск I, що уособлював батька літератури, покровителя мистецтва та наук. Він був зображений у вигляді статуї, із його вуст виходили ланцюги, що прикріплювалися до вух чотирьох алегоричних фігур, які символізували духовенство, аристократію, парламент та простий народ². Зображення Франциска на гравюрі 1529 р. в образі Геркулеса емоційно тотожне образу «тріумфуючого Цезаря», який ми спостерігаємо на мініатюрі, присвяченій в'їзду короля в Ліон у 1515 р. Перед нами постає владний правитель, імператор у своєму королівстві, якому, водночас, не чуже честолюбство.

Таким чином, ця мініатюра, насичена яскравими алегоричними образами, є показовим зразком пропаганди французької монархії. Майстер зовсім не намагався зобразити хід церемонії «радісного в'їзду» Франциска I в Ліон. Натомість він створив образ абсолютного монарха, *Dei gratia Francorum rex*, наділеного могутньою та сакральною владою, монарха, який впевнено задав курс своєму Кораблю-державі. Очевидно, подібні твори є не лише результатом

¹ Макарова Н. И. Геркулес как образ идеального человека // Мир науки, культуры, образования. – 2010. – № 4 (23). – С. 243.

² Див.: Bryant L. M. Parlementaire Political Theory in the Parisian Royal Entry Ceremony // The Sixteenth Century Journal. – 1976 – Vol. VII – № 1 – P. 18-20; Breen M. P. Addressing la Ville des Dieux: Entry Ceremonies and Urban Audiences in Seventeenth-Century Dijon // Journal of Social History. – 2004. – Vol. 38, № 2. – P. 251; Макарова Н. И. Символика королевского входа в город в эпоху Возрождения // Вестник Новосибирского государственного университета экономики и управления. – 2013. – №. 3. – С. 198.

старання короля та його близького оточення, а певною мірою – свідченням існування усталених стереотипів по відношенню до персони монарха.

Таке трактування та подача образу короля пояснюється декількома причинами. По-перше, мова йде про 1515 р., тобто про рік, коли Франциск I зійшов на трон. Вся країна радісно вітала нового короля, і в таких умовах перший в'їзд монарха в місто був особливо важливою подією. В подальшому, як свідчить «Щоденник Луїзи Савойської», Франциск неодноразово відвідуватиме Ліон.

По-друге, в'їзд Франциска в Ліон супроводжувався загальнонаціональним піднесенням патріотизму. Саме звідти король повів армію відвойовувати Міланське герцогство, яке, на його думку, законно має належати Франції. Тобто події загальнодержавного значення підсилили важливість церемонії «радісного в'їзду». Це підтверджує й повідомлення Луїзи Савойської. Адже, коли графиня інформує про вступ короля до Ліону, вона не вживає фразу «зробив свій в'їзд», яку використовує в інших повідомленнях. Натомість вона зазначає, що Франциск прибув до Ліону, щоб «виступити проти швейцарців та інших загарбників Міланського герцогства». Події, які послідували в'їзду в Ліон, а саме перемога під Маріньяно, дали реальні підстави для посилення пропаганди французької монархії.

«Радісний в'їзд» у період правління Франциска I ще більше починає демонструвати силу влади монарха. Король шляхом здійснення подібних церемоній, спрямованих на формування культу правителя, а також пропаганди його могутності в літературі та мистецтві зумів досягти зміцнення авторитету та сакралізації його влади.

4.2 Сюжети і символіка образів у розписах галереї Франциска I

Початок ранньомодерної доби у Франції, що відзначився такими явищами як Реформація та Ренесанс, поставив перед французьким суспільством нові вимоги, але й водночас дав нові прогресивні можливості. З абсолютною

користю для посилення своїх владних позицій ці можливості були використані Франциском I Валуа. Король майстерно залучив до інструментарію творення власного іміджу такий потужний засіб, як ренесансне мистецтво, виражене у гармонійному поєднанні живопису, скульптури та архітектури.

Посилюючи свої власні позиції Франциск I, одночасно, всебічно сприяв розвитку французької національної школи живопису, а також відкривав для Франції здобутки італійського Ренесансу. З цього приводу вдало висловився дослідник французького мистецтва Андре Шастель, зауваживши, що Ренесанс у Франції – це королівський акт, прямий результат дії королівської влади. Адже оскільки він був інструментом пропагандистської діяльності короля, то останній був безпосередньо зацікавлений у його розвитку¹. Саме завдяки подібному синергетичному зв'язку ренесансного мистецтва та французької корони Франциск I втілював у життя концепцію сильної монаршої влади.

Увійшовши в історію світового мистецтва як «батько французького Ренесансу» Франциск I ще довго залишався об'єктом творчих пошуків багатьох художників. З іншого боку, часте зображення сцен життя «короля-рицаря» в епоху розвинутого абсолютизму є відзначенням його як правителя, що заклав початок докорінної трансформації політичної системи Франції. Рецепція політичних інновацій Франциска I у XVII – XVIII ст. та їх відголоски в живописі можуть стати предметом окремого дослідження. Наша ж увага привернена до пам'яток ренесансного мистецтва, що пояснюється хронологічними межами дисертаційного дослідження. Живописні твори, створенні в період правління Франциска I, стали додатковими джерелами, що доповнюють актові документи та наративи сучасників і допомагають синтезувати образ французького короля. Важливо з'ясувати, яким чином Франциск I зумів зробити мистецтво епохи Відродження рупором інтересів

¹ Chastel A. French renaissance art in a European context // The Sixteenth Century Journal. – 1981. – Vol. XII. – № 4. – P. 85.

французької корони та яке значення мав, зокрема, живопис на процес конструювання його образу як ренесансного правителя.

Слід зазначити, що окрім розвитку французької національної школи живопису Франциск I намагався сконцентрувати при дворі провідних митців, що вже встигли заслужити славу на європейських теренах. Ініціативи короля не завжди увінчувалися успіхом, проте масштабність цієї кампанії все ж дала значні результати. Про прагнення Франциска I здобути прихильність або ж запросити на службу італійських та нідерландських живописців красномовно свідчать наративні джерела.

Так, у «Книзі про художників» Карел ван Мандер інформує про спробу французького короля запросити до свого двору нідерландського художника Яна ван Скорела. Біограф повідомляє: «Невдовзі після свого повернення з Італії Скорел отримав від імені французького короля Франциска I письмове запрошення поступити до нього на службу з дуже великим річним окладом; але він шанобливо відхилив цю пропозицію, не бажаючи йти на придворну службу»¹. Звісно, що відмова ван Скорела не була поодиноким випадком, проте багато митців все ж таки приймали запрошення або пропозиції Франциска I. Як свідчить Дж. Вазарі у його «Життєписах найбільш знаменитих живописців, скульпторів і зодчих» на престиж французької корони у різний спосіб працювали такі знамениті італійські художники як Леонардо да Вінчі та Рафаель Санті.

Окрім запрошення митців на придворну службу король із великим захопленням колекціонував твори видатних художників свого часу. Він усіма зусиллями намагався за участі своїх агентів привести до Франції як найбільше шедеврів. Про це ж свідчить Дж. Вазарі у життєписі Леонардо да Вінчі: «Леонардо приступив до написання для Франческо дель Джокондо портрету його дружини Мони Лізи, і попрацювавши над ним чотири роки, так і залишив його незакінченим. Цей витвір знаходиться нині у короля Франції Франциска,

¹ Мандер К. ван. Книга о художниках. – СПб., 2007. – С. 235.

в Фонтенбло»¹. Сам Леонардо да Вінчі останні роки свого життя провів у Франції в м. Клу, під покровительством Франциска I, де й помер².

Таку ж зацікавленість у Франциска I викликала творчість італійського живописця та скульптора Рафаеля Санті. У життєписі митця Вазарі інформує, що «багато картин написав він для Франції і серед них одну особливу для короля, яка зображувала поєдинок Св. Михаїла з дияволом»³. Також художник створив для французького короля «Святе сімейство Франциска I» (1518; Лувр), яка названа так за іменем власника. На картині зображені Діва Марія з немовлям Христом, святий Йосип, свята Єлизавета з сином – Іоанном Хрестителем.

Завдяки колекціонуванню картин талановитих митців та запрошенню їх на придворну службу Франциск I мав змогу лише частково пропагувати за посередництва мистецтва ідею сильної королівської влади. Проте з початком перебудови палацу Фонтенбло відбулося формування нової мистецької парадигми, сформованої за сприяння Франциска I та наслідуваної його придворними. Саме це дало змогу ренесансному мистецтву виступити потужним рупором інтересів французької корони та популяризувати концепцію абсолютистської влади.

Поштовхом до розбудови нової королівської резиденції у Фонтенбло постали події зовнішньополітичного значення – поразка Франциска I у битві під Павією та мадрридський полон⁴. Прагнучи підняти свій авторитет серед підданих та іноземців, що перебували при дворі короля, Франциск I ініціював у 1528 р. повномасштабну перебудову замку Фонтенбло, до якої він намагався залучити найталановитіших митців того часу. Перші роботи у Фонтенбло

¹ Вазари Дж. Житнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зотчих. – М., 1933. – Т. 2. – С. 106.

² Там само. – С. 111.

³ Там само. – С. 198.

⁴ Smith, J. C. The Northern Renaissance. – New York, 2010. – P. 387.

розпочав архітектор Себастьяно Серліо (1475 – 1554) із Болоньї¹. Саме з цього часу має початок систематичне заселення Франції італійськими художниками. З цієї причини у середині XVI ст. спостерігається найвищий розвиток французької ренесансної культури.

У період правління Франциска I та безпосередньо під час проведення робіт у Фонтенбло правителем була запрошена ціла плеяда італійських митців. Франциск запросив до королівського двору Андреа дель Сарто (1486 – 1530), Домініко Кортоне (бл. 1470 – 1549), Антоніо Джусті (1479 – 1519) та Джованні Джусті (1485 – 1549)². У 1528 р. на його запрошення до Франції прибув флорентієць Жан Франческо Рустічі (1475 – 1554), у 1530 р. – Россо Фьйорентіно (1494 – 1540), 1532 р. – Франческо Приматіччо (1504 – 1570), а під кінець правління монарха, в 1540 і 1545 роках при королівському дворі перебував Бенвенуто Челліні.

На смак короля у живописі значним чином вплинув флорентійський живопис. Його знайомство з Леонардо да Вінчі та Андреа дель Сарто розвинули в ньому розуміння флорентійського мистецтва. Тому спочатку школа Фонтенбло притримувалася флорентійської традиції. У 30-х рр. XVI ст. відбулося проникнення з Італії до Франції маньєризму. Значною мірою це пов'язано з прибуттям до Фонтенбло в 1531 р., на запрошення сестри короля Маргарити Наваррської, Россо Фьйорентіно³. Він відразу став керувати всіма художніми проектами при дворі Франциска I. Мистецтво Россо знаходилось під подвійним впливом – Мікеланджело і Андреа дель Сарто. Наслідуючи їх манеру, він виробив надзвичайно експресивний стиль: видовжені фігури, різкі контрасти і гострі кути, що суперечили гармонійній ренесансній врівноваженості. Для його творчості притаманна підвищена спірітуалізація образів та певний прояв середньовічних живописних традицій. Оскільки

¹ Nauréau V. François Ier et sa cour. – Paris, 1855. – P. 30.

² Smith, J. C. The Northern Renaissance. – New York, 2010. – P. 386.

³ Bourquin L. La France au XVI siècle 1483 – 1594. – Paris, 1996. – P. 196.

живопис Франції довгий час зберігав готичні тенденції, то творчість Россо цілком відповідала французькому смаку.

У 1532 р. до Франції прибув ще один італієць, якого цілком заслужено разом з Россо вважають засновником школи Фонтенбло – Франческо Приматіччо із Болоньї¹. У 1531 р. Франциск I запросив до свого двору Джуліо Романо, вчителя Ф. Приматіччо, але той прислав свого учня. На пару років Ф. Приматіччо повертався до Риму, щоб придбати для Франциска I твори мистецтва, а повернувшись, він прожив у Франції до смерті, в 1570 р.² Приматіччо був всесторонньо обдарованим художником, який вирізнявся індивідуальним творчим характером.

Після смерті Россо саме Франческо Приматіччо стає законодавцем мистецьких смаків при дворі Франциска I. Його художній канон панував у школі Фонтенбло на другому етапі її розвитку. Без сумніву, успіх італійських митців у Франції безпосередньо залежав від сприяння їх творчості короля. Прямим результатом старань Франциска I стала не лише розбудова палацу Фонтенбло, що відтепер вирізнявся своєю пишністю³. Важливим досягненням можна вважати й те, що в другій половині XVI ст. Фонтенбло став центром і потужним джерелом поширення багатьох італіанізуючих напрямків у мистецтві Північної Європи⁴.

Проте найголовніше досягнення Франциска I полягало у здобутті ефективного засобу впливу на свідомість своїх сучасників. Велич та багатство королівського палацу позитивно впливали на формування відповідного іміджу

¹ Ильина Т. В. История искусств. Западно-Европейское искусство. – М., 1983. – С. 133.

² 1750 шедевров мировой живописи. 500 великих мастеров / Сост. М. В. Адамчик. – Минск, 2007. – С. 359.

³ Pardoe J. The court and reign of Francis the first, king of France. – Cambridge, 2014. – Vol. 2. – P. 222.

⁴ Бенеш О. Искусство Северного Возрождения. – М., 1973. – С. 159.

правлячої династії Валуа та устійнення Франциска I в образі ренесансного правителя. Відвідавши палац Фонтенбло піддані та іноземні гості не могли залишатися байдужими до його величі, а відповідно і до можливостей монарха. З іншого боку, до королівського палацу мали доступ не всі громадяни королівства, а лише знатні особи, тому цей спосіб пропаганди був найбільш ефективним в елітарних кругах. Шляхом безпосереднього контакту з митцями та впливу на їх творчість король міг коригувати ті ідеї, що доносилися до суспільства через візуальні образи.

Франциск I уважно ставився до всіх митців, запрошених ним на службу. Проекти їх робіт обговорювалися ще на стадії ескізів, а сам король вільно відвідував майстерні та спостерігав за роботою над замовленнями. Про це неодноразово свідчив у своєму автобіографічному життєписі Б. Челліні, до того ж інформуючи, що такі візити зазвичай король здійснював у супроводі придворних та близьких осіб. Для прикладу флорентієць розповідає: «Відразу ж йому прийшло велике бажання піти; і після обіду він зібрався з пані д'Етамп, з кардиналом лотарингським і деякими іншими із цих панів, як королем наваррським, шурином короля Франциска, і королевою, сестрою названого короля Франциска, з'явилися дофін і дофіна; так що в цей день з'явилася вся придворна знать»¹. Подібні візити, судячи із джерел, були усталеною практикою, що давала королю не лише можливість особисто слідкувати за виконанням його замовлень, але й виконувала важливу функцію: засобами візуальної риторики формувала специфічні художні смаки при дворі, центром яких ставав культ короля та його абсолютистська програма.

Яскравим проявом зазначених устремлінь французького короля стала так звана галерея Франциска I, над розписом якої у 1534 – 1539 рр. активно працювали італійці Россо та Приматіччо². Ця галерея, що являє собою довгий

¹ Челліні Б. Жизнь Бенвенуто Челліні. – СПб., 1998. – С. 309 – 310.

² Останні 10 років життя, що відзначилися абсолютною зрілістю таланту, Россо провів при дворі Франциска I та в основному працював над фресками галереї.

коридор, прикрашений багатими декораціями з дерева та різьбою, стала першою роботою, яку Россо розпочав у палаці. Мотиви образів, створених Россо, були явно нав'язані Сікстинським розписом Мікеланджело і його алегоричними фігурами з гробниць Медічі¹. Гармонійно поєднані художні композиції, що розкривали цілу систему алегоричних образів, пропагували новий міф про давнє коріння могутньої королівської династії Валуа, а то й божественне начало влади французького суверена.

Галерея Франциска I включає шістнадцять панно, виконаних у різних техніках – у вигляді фресок, барельєфів або ж імітації мозаїки. Із них дванадцять є центральними та ключовими, а решта менших за розмірами, розміщені на бічних панелях і є своєрідними обрамленнями для основного сюжету². Декор галереї Франциска I в палаці Фонтенбло без сумніву в середині XVI ст. вважався інновацією крайньої сміливості³.

Пишність оздоблення галереї красномовно демонструвала велич монаршого трону та не могла залишати байдужими сучасників короля. Опис галереї Франциска I залишив на сторінках своєї автобіографії флорентієць Бенвенуто Челліні. Хоча Челліні не брав безпосередньої участі в оздоблювальних роботах галереї, і до того ж він негативно ставився до Приматіччо, що був задіяний там, проте скульптор відзначив високий рівень виконаних робіт, скромно назвавши її «красивою галереєю»⁴. Нижче Челліні

Див: Caron L. The Use of Color by Rosso Fiorentino // *The Sixteenth Century Journal*. – 1988. – Vol. 19. – № 3 – P. 375

¹ Лившиц Н. А. Французское искусство XV – XVIII веков. Очерки. – Л., 1967. – С. 31.

² *L'image du roi de François Ier à Louis XIV / Sous la direct. T. W. Gaehtgens, N. Hochner.* – Paris, 2006. – P. 131.

³ Falguières P. *Le maniérisme. Une avant-garde au XVIe siècle.* – Paris, 2004. – P. 63.

⁴ Челліні Б. *Жизнь Бенвенуто Челліні.* – СПб., 1998. – С. 355.

подав опис галереї Франциска I: «Кімната ця була довжиною більше ста кроків, і була прикрашена і багата на живопис руки цього дивовижного Россо, нашого флорентійця, а між картинами було розміщено велику кількість виліплених робіт, частково круглих, частково барельєфних; була вона шириною приблизно кроків дванадцять. Вищеназваний Болонья¹ розмістив у цій галереї всі вищезазначені античні витвори, зроблені з бронзи і чудово виконані, які підвищувалися на своїх підніжжях, і розставив їх у прекрасному порядку; і як я вище сказав, це були всі найпрекрасніші речі, повторені з античних римських»². Скульптор реалістично описав пропорції кімнати та зробив акцент на статуях, виконаних в дусі стародавньої Римської імперії³.

Зіставлення правлячої династії з імператорами стародавнього Риму, а Франциска I з Юлієм Цезарем явно прослідковується у розписах королівської галереї⁴. Проте це не було нововведенням 30-х років XVI ст., а вже звичною аналогією, що усталилася в придворних колах після тріумфуючої перемоги молодого правителя при Маріньяно. Також це порівняння короля з імператором у перші роки його правління було пов'язане з потребою обґрунтування правних підстав французької династії на трон імператора Священної Римської імперії. Тому напередодні виборів, що відбулися у 1519 р. була особлива потреба в

¹ Так Б. Челліні називає Ф. Приматіччо, оскільки той був родом із італійського міста Болонья. Неприязнь Челліні до земляка, за його ж словами, пояснюється конкуренцією на замовлення Франциска I для палацу Фонтенбло.

² Челліні Б. Жизнь Бенвенуто Челліні. – СПб., 1998. – С. 355 – 356. Галерея Франциска I до сьогоднішнього дня зберегла свій первісний вигляд. Див. рис. А.2.

³ Оригінальних пам'яток античності у палаці Фонтенбло не було. Див.: Демидова М. А. Идеальная резиденция ренессансного правителя. Дворец Фонтенбло эпохи Франциска I. – М., 2010. – С. 136.

⁴ Демидова М. Неожиданная форма политической сатиры во французской живописи XVI века // Искусствознание. – М., 2014. – №№ 1 – 2. – С. 392.

існуванні цього міфу, який активно поширювався у придворних колах. Прикладом цього є вищезгадана ілюстрація у «Записках про гальську війну» Франсуа де Батава, де Франциск I зображений на прогулянці з Цезарем. Проте в королівській галереї думка про правонаступництво імператорського престолу французьким королем все ж не є домінуючою. Адже в період її створення, що відбулося після павійської поразки та полону порівняння Франциска I з Цезарем поступово зникає. Натомість французького монарха сучасники починають порівнювати з Геркулесом Гальським¹.

В цілому комплекс фресок галереї Франциска I у палаці Фонтенбло, що несе в собі нову мистецьку програму французького живопису, виражену в алегоричній формі, цілком присвячений життю короля та його правлінню. Також він є свідченням не лише становлення ренесансного мистецтва у Франції, а й становлення нової системи влади – абсолютизму.

Художня композиція галереї Франциска I, що складається із фресок на античні сюжети, становить значний інтерес для фахівців і сьогодні. Всі фрески умовно можна поділити на дві категорії. У першій проглядається нова гуманістична програма Відродження, що найяскравіше виражена у фресках «Битва лапіфів з кентаврами», «Виховання Ахілла», «Венера, що повчає Амура» та ін.

Друга група фресок, яка заслуговує особливої уваги при дослідженні образу ренесансного правителя Франциска I, зачіпає політичні теми та розкриває ідею сильної державної влади. Найбільш репрезентативними роботами є фрески «Єднання держави», «Королівський слон», «Вигнання невігластва». У представлених роботах, незважаючи на завуальованість прямого сенсу під античними образами, звучить тема мужності і доблесті Франциска I, вихваляння його як мецената і покровителя мистецтв. В цілому ж основні ідеї фресок Россо, притаманні для головної лінії французького

¹ Демидова М. А. Идеальная резиденция ренессансного правителя. Дворец Фонтенбло эпохи Франциска I. – М., 2010. – С. 41.

Ренесансу – прославлення єдності держави, доблесть і громадянська доброчинність¹.

Концепція, закладена у настінних розписах галереї Франциска I, знайшла вираження, як в центральних фресках, так і в оздобленні бічних панелів, декорованих рам та численних барельєфів. Окрім використання сюжетів на міфологічні та історичні теми Россо вдався до зображення в якості декору деяких екзотичних тварин, що можуть також вказувати на особу короля.

Серед репрезентованої фауни знаходяться деякі напрочуд рідкісні види, завезені до Європи в наслідок великих географічних відкриттів. Так, на бічних панелях галереї Россо зображує індиків, що були привезені на європейський континент з Мексики. Ці птахи вирізняються своїм запальним характером і навіть агресивністю, але також символізують родючість, достаток, багатство та мужність. Не виключено, що їх поява в галереї пов'язана не лише з любов'ю Россо до екзотичних тварин, але й як натяк на неоднозначний характер Франциска I².

Досить поширеним і повторюваним у різних варіаціях зображенням у королівській галереї є міфічна саламандра, що палає у вогні – емблема Франциска I³. Покрита золотом саламандра прикрашає зверху центральні фрески, а також її образ вирізьблено на численних дерев'яних панелях. Нерідко її зображення у палаці Фонтенбло супроводжувалося девізом Франциска I: «Живлю і гашу» («*Nutrisco et extinguo*»). Саламандра може трактуватися як запал у любовній сфері, проте найвірогідніше, що її зображення у галереї символізує політичну силу короля.

Не менш експресивними є зооморфні скульптурні витвори галереї, серед яких часто зображуються голови кіз. Ці декорації асоціюються з античними

¹ Bourquin L. La France au XVI siècle 1483 – 1594. – Paris, 1996. – P. 196.

² Beaux Arts: François Ier, le choc de la Renaissance. – Paris: Aubin Imprimeur. – avril 2015. – P. 76.

³ Див. рис. А.3.

персонажами Паном та сатирами, які також часто зображуються в ренесансному декорі. Пов'язані з культом Бахуса, вони викликають як асоціації родючості, так і похоті. Прикрашають галерею й барельєфи мисливських собак. Їх зображення були близькими придворним колам, адже полювання було одним із улюблених занять короля.

Проте найбільш красномовними в галереї палацу Фонтенбло все ж таки є центральні дванадцять фресок, розміщені по обидва боки кімнати, одна напроти одної. Серед них вирізняється робота Россо «Єднання держави»¹, головним персонажем якої є сам король Франциск I². Тут художник відійшов від використання алегорії та помістив короля в центр зображеного простору, акцентуючи на ньому максимальну увагу. На цій фресці Франциск I зображений в одязі схожому на шати римського імператора, що асоціює його з Юлієм Цезарем. Король тримає в протягнутих вперед руках гранати, що атрибутуються як алегорія згоди³. Правитель наче пропонує мир та згоду своїм підданам. Разом з тим, нагадаємо, що в традиційній іконографії гранати це символ плодючості, це натяк на зростання, багаточисельність сім'ї, а в цьому випадку – держави. Навколо правителя зібралися його піддані: солдати, радники та громадяни також зображенні в одязі стародавніх римлян. Художник наче переніс французький королівський двір у часи розквіту Римської імперії. Композиція транслює думку, що під мудрим керівництвом Франциска I держава має мир, гармонію та зростання⁴. Французький король зображений як ідеальний правитель своєї «імперії». Центральна сцена оточена імітованими ліпними фігурами, а над нею традиційно розташована емблема Франциска I – саламандра. Без сумніву ця робота виражає думку, що сильна королівська влада

¹ Див. рис. А.4.

² Usher Ph. J. *Epic Arts in Renaissance France*. – New York, 2014. – P. 97.

³ Impelluso L. *Nature and Its Symbols*. – Los Angeles: The J. Paul Getty Museum, 2004. – P. 145.

⁴ Smith, J. C. *The Northern Renaissance*. – New York, 2010. – P. 389.

та мудра політика ренесансного правителя забезпечує Франції єдність, державну міць та прогресуючий розвиток.

Фреска «Єднання держави», на якій зображено реальний портрет Франциска I на повний зріст, є нетиповою для галереї, адже більшість її робіт виражають основні ідеї за допомогою алегоричних образів. Зовсім не випадково напроти сцени «Єднання держави», на протилежній стіні, Россо розмістив фреску «Королівський слон»¹, що видно з плану галереї. Ця фреска в алегоричній формі виражає ідею могутності французької монархії та правлячого суверена Франциска I².

Зупинимося більш детально на цій фресці. У центрі композиції «Королівський слон», написаної на основі давньоримської міфології, художник зобразив могутнього слона. Образ слона був обраний Россо не випадково, адже традиційно він вважався втіленням сили, мудрості, але водночас і стриманості. Слід зазначити, що у стародавньому Римі слони брали участь у тріумфальних процесіях та святкуваннях військових перемог. Тема тріумфу стародавніх героїв була досить популярна у ренесансній іконографії³. Проте у цьому алегоричному сюжеті вона набрала особливого значення. Звучить прямий натяк на французького короля Франциска I, який на момент створення галереї утвердився серед сучасників в образі «славетного» та «тріумфуючого Цезаря».

Цю думку підтверджує і саме зображення слона. На голові у нього знаходиться велика прикраса із зображенням саламандри у полум'ї. Вже неодноразово зазначалося, що ця міфічна істота була емблемою короля Франциска. Її розміщення безпосередньо на голові цієї екзотичної тварини вказує на алегоричне зображення самого монарха. Крім цього, спину та тулуб слона вкриває розкішна попона. Ближче до низу її декорує велика літера «F»,

¹ Див. рис. А.5.

² Lagerlöf, M. R. Fate, glory, and love in early modern gallery decoration: visualizing supreme power. – Farnham, 2013. – P. 22, 36.

³ Impelluso L. Nature and Its Symbols. – Los Angeles, 2004. – P. 202.

яка також зображена скрізь на панелях галереї, та вказує на ім'я монарха – «Franciscus». Саме ж полотнище попони всіяне золотими королівськими ліліями на синьому фоні.

Зображення на цій фресці золотих лілій на синьому фоні теж не є випадковим, а вказує на королівський герб Франції¹. Аналізуючи цей факт напрошується аж два висновки, що не заперечують один одного. Перший полягає в наступному: триумфальний слон – центральний герой цього сюжету на давньоримський мотив, що також уособлює самого Франциска I, є носієм королівського герба. Це прозоро вказує на стародавні витоки французької правлячої династії Валуа та тяглість її коріння з часів Римської імперії.

Другий висновок пов'язаний із самим королівським гербом, важливим елементом якого є геральдична лілія – квітка Богородиці². Французький історик-медієвіст Мішель Пастуро стверджує, що лілії на королівському гербі є символічним космічним візерунком, а також частиною королівської пропаганди. Золоті лілії, кількість яких не фіксована, розсіяні на усій площині синього фону в певному порядку. Це і є, переконує Мішель Пастуро, космічний візерунок, що спрямовує думку глядача на аналогію із зоряним небом та засвідчує божественну природу королівської влади. Королівський герб вказує на міцний зв'язок між Небесним Царем та королем Франції, місія якого полягає у спасінні своїх підданих³.

Також слід зауважити, що у Франції під час церемонії коронації монарха покривали мантиєю, усіяною тими ж королівськими ліліями. Таким способом він здобував покровительство небесної цариці. Аналогічно й королівський слон, прикрашений королівськими ліліями, знаходиться під покровительством

¹ Пастуро М. Символическая история европейского Средневековья. – СПб., 2012. – С. 10.

² Там само. – С. 103.

³ Там само. – С. 108 – 109.

небесних сил. Таким чином, художник, вдавшись до алегоричного образу Франциска I, прозоро вказує і на божественну природу його влади.

Звернемо увагу ще на один цікавий момент. Образ слона, створений Россо, уособлює на цій фресці королівську велич. Слон/ Франциск домінує над двома богами Нептуном і Юпітером, які кинули свої блискавки та тризуб під ноги. Безпосередньо перед слоном стоїть беззбройний Юпітер, а з боку – Нептун. Безсмертні боги стоять, опустивши голови перед могутністю французької корони.

Позаду королівського слона зображений бог підземного царства Аїд, біля ніг якого біжить триголова собака, сторож пекла – Цербер. Їх розміщення саме там не можна трактувати як випадковість. Вони стоять насторожі позаду королівського слона/ короля, оберігаючи його від усього злого, а можливо і від самої смерті¹.

Ще однією алегорією є зображення біля ніг слона, на передньому плані, лелеки. Ця біла птаха символізує любов і синівське благочестя та вказує на міцний емоційний зв'язок Франциска I з його матір'ю, Луїзою Савойською, яка померла декілька років до того, в 1531 р.² Водночас Россо зобразив реальну ситуацію з життя короля: Луїза завжди супроводжувала та підтримувала сина, як у найуспішніші та тріумфуючі миті його життя, так під час поразок і політичних труднощів.

Доволі складна та насичена багатьма образами фреска «Королівський слон» поміщена в золоту раму і прикрашена боковими панелями. Так, зверху рами на білому мармурі знаходиться барельєф – палаюча саламандра, виконана у кольорі золота. По боках Россо розмістив ще дві фрески, значно менші за розмірами, на давньоримські сюжети. Одна розповідає про викрадення богом

¹ Beaux Arts: François Ier, le choc de la Renaissance. – Paris: Aubin Imprimeur. – avril 2015. – P. 77.

² Beaux Arts: François Ier, le choc de la Renaissance. – Paris: Aubin Imprimeur. – avril 2015. – P. 77.

Сатурном, у подоби білого жеребця, німфи Філіри¹. На іншій бічній панелі постає ще один міфологічний епізод – сцена викрадення Європи Юпітером у подоби бика. Всі ці елементи доповнюють основний змістовий посил художника, натякаючи на тяглість коріння королівського роду від Римської імперії, та складають єдину композицію.

Дослідниця Н. О. Веденеєва, здійснюючи іконографічний аналіз фресок, вказала на головну особливість побудови композицій галереї Франциска I, яка полягає у гармонійній цілісності усього комплексу фрескового розпису, коли різні сюжети взаємно роз'яснюють та доповнюють один одного, несучи головний меседж – возвеличення короля. Досліджуючи алегорію та емблематику у французькій гравюрі XVI ст. вона також звернула увагу на певний взаємозв'язок між емблемами гравюр та фресками галереї Франциска². Подібне судження щодо цього висловив і сучасний французький дослідник Г. Цернер. Він, аналізуючи іконографію фресок цієї галереї, зауважив, що емблема, або ж, більш широко, емблематичне мислення інспірувало семантичний лад галереї палацу Фонтенбло³. В цілому ж кожна із композиційних частин галереї Франциска I є ключем для прочитання загального змісту, що розкриває божественну сутність, силу та авторитет королівської влади.

Комплекс настінних розписів палацу Фонтенбло та безпосередньо галерея Франциска I стали живописним пам'ятником на честь цього ренесансного

¹ Від цього божественного союзу народився кентавр Хірон, мудрий і благородний майбутній вчитель Ахілла. Їм також присвячена одна із фресок галереї – «Виховання Ахілла».

² Веденеєва Н. О. Аллегория и эмблематика во французской гравюре XVI века: вопросы взаимодействия // Западная Европа. XVI век: цивилизация, культура, искусство. – М., 2009. – С. 299 – 300.

³ Zerner H. L'art de la Renaissance en France. L'invention du classicisme. – Paris, 2002. – P. 89.

правителя. Займаючись протягом всього правління меценатською діяльністю Франциск I цілком заслужено був наділений ім'ям «батька французького Ренесансу». У свою чергу, король Франції здобув надзвичайно ефективний інструмент конструювання власного позитивного іміджу серед підданих, за допомогою якого зумів сформувати образ сильного правителя, родом із давніх римлян і до того ж наділений Божим благословенням.

Завершуючи дане дослідження, варто звернути увагу ще на одну художню трансляцію образу монарха, який відрізняється від тих мистецьких творів, яким призначалися нести функцію політичної риторики. Мова йдеться про приватні портрети. Портрети, які створювалися не технікою і засобами монументального живопису і які малювали не для широкого огляду. Мова йде про станкові живописні портрети та портрети олівцем. Звернення до цих портретів пояснюється тим, що вони несли елементи приватності, були більш індивідуальними й, отже, можуть показати «іншого» короля, з відмінними від офіційного образу рисами.

Свідченням плідності взаємної підтримки французького престолу та провідних митців того часу є численні портрети членів королівської родини, придворних та безпосередньо Франциска I. Серед них – парадні портрети короля, виконані талановитими європейськими живописцями: італійцем Вічелліо Тиціаном, створений у 1539 р. (Лувр)¹, або ж нідерландським художником Йос ван Клеве, написаний бл. 1532/33 р. (Художній музей Філадельфії)². Проте не менш цінним є творчий доробок представників французької національної школи живопису, художників сім'ї Клуе – Жана та Франсуа³.

¹ Див. рис. А.6.

² Див. рис. А.7.

³ Див.: Germain A. Les Clouet. – Paris. – 124 p; Renaissance and Reformation 1500 – 1620: a biographical dictionary. – Westport, 2001. – P. 87, 88.

Королівський художник Жан Клуе працював в основному олівцем, хоча є деякі роботи виконані у живописному жанрі. Втім таких праць залишилось значно менше, ніж «олівців»¹. Яскравим прикладом майстерності Клуе в цьому жанрі є рисунок-портрет Франциска I, створений бл. 1540 р.² У цій роботі Ж. Клуе намагався створити погрудний портрет короля цілком офіційного характеру. Проте саме техніка виконання портрету дає ефект інтимності зображення. Тонкі штрихи олівця промальовують детально риси обличчя, зробивши його центром уваги. Традиційним на цьому малюнку Клуе, як і на інших його портретах короля, стає погляд Франциска I, що вирізняється рівноваженістю та душевним спокоєм. До того ж слід відмітити, що художник задав такий ракурс, що глядач дивиться на короля наче знизу, Франциск I візуально підвищується над усіма. Абсолютна відсутність фонових зображень та яскравих кольорів не відволікають від основного – постаті монарха та його внутрішнього світу.

Творчість Ж. Клуе цікава тим, що будучи придворним художником, він особисто знав всю знать та визначних історичних постатей Франції того часу. З 20-х рр. XVI ст. у творчості Ж. Клуе спостерігається свідомий відбір тих рис людини (зовнішнього вигляду та внутрішнього світу), які сприяють більш повному розкриттю її індивідуальності³.

Жан Клуе створив найбільш відомий живописний портрет Франциска I Валуа, який досить тонко передає характер французького правителя⁴. Франциск I постає на картині у всьому блиску своєї слави. У портреті поєднуються устремління художника до об'єктивної точності та індивідуальної

¹ Клуе виконували свої малюнки сангіною і так званими італійськими олівцями. Тому в мистецтвознавстві їх твори називають «олівцями».

² Див. рис. А.8.

³ Мальцева Н. Л. Французский карандашный портрет XVI века. – М., 1987. – С. 62.

⁴ Див. рис. А.9.

характеристики, що являється особливістю творчості Клуе. Ми бачимо розумного та могутнього монарха, якому не чуже честолюбство, пихатість, але водночас і хоробрість. Тут передане й нове, привнесене Відродженням, відчуття людини в світі – незалежність. Варто звернути увагу на положення руки монарха, яка «мирно» лежить на мечі¹, та на його погляд. Це погляд людини, яка пройшла зі своїми військами Італію та відчуває себе переможцем, яка хоча й мала великі поразки, але вважає себе повноправним володарем у своїй державі.

Є версія, що Жану Клуе у виконанні цієї картини допомагав його син Франсуа Клуе². Це виглядає цілком реально: працюючи в майстерні батька молодий художник робив свої перші мистецькі спроби. Цю думку підтримує й французький дослідник Ж.-Л. Прадель, який вважає, що в цьому портреті йому належить зображення рук, фактура яких є більш модерною³.

Така ж проблема виникає при атрибуції живописного кінного портрету Франциска I⁴. Деякі дослідники відносять його до пізнього етапу творчості Жана Клуе, але на сьогодні більшість науковців зійшлися на думці, що твір належить пензлю Франсуа Клуе⁵. На цій мініатюрі Франциск I зображений

¹ На портретах Франциска I, виконаних Тиціаном та Йос ван Клеве, король також тримає руку на мечі. Таке зображення Франциска I пояснюється його прижиттєвою славою «короля-лицаря».

² Jouanna A. La France du XVI siècle. 1483 – 1598. – Paris, 2006. – P. 273

³ La peinture française / Sous la direction de Jean-Louis Pradel. – Paris., 1983. – P. 247.

⁴ Див. рис. А.10.

⁵ Особливий внесок у справу ідентифікації творів художників сім'ї Клуе зробив французький дослідник М. де Лаборд. А вже до середини XIX ст. творчість Жана та Франсуа Клуе не розрізнялась: всі портрети виконані між 1500 та 1620 роках приписувались Франсуа Клуе. Лише в 1852 р. М. де Лаборд видав працю «Ренесанс при дворі Франції» («La Renaissance à la Cour de France»), яка

в обладунках та озброєний мечем і булавою. Художник акцентує увагу на його якість талановитого полководця. Перебуваючи на офіційній службі у короля митець, як і його батько, своїми творами пропагував ідею сильної королівської влади в особі ренесансного правителя Франциска I.

Згодом Франсуа Клуе, як один із найталановитіших учнів Жана Клуе, офіційно успадкував статус *«peintre du roi»*. У 40-60-х рр. XVI ст. він стає провідним майстром, який високо шанувався придворним оточенням Франциска I¹.

Таким чином, завдяки безпосередньому сприянню Франциска I починає формуватися французька національна школа живопису. Не одне покоління королівських художників, *«peintre du roi»*, спрямовували свій творчий потенціал на прославлення правлячої династії Валуа та її оточення.

Свідченням значного впливу монарха на розвиток мистецтв у Франції є й безпосередня згадка про це у надмогильному написі. Ця епітафія лаконічно, але водночас і красномовно засвідчила: «Тут спочиває Франциск, перший король Франції, що носив це ім'я. Ви можете дізнатись більше з народних переказів. Цей мармур, вся ця земля, якби вони були наділені почуттями, були б рясно окроплені сльозами. Всі мистецтва поховані разом із королем будуть негайно відновлені за великодушною підтримки Генріха»². Показовим є те, що не військові звитяги, не мудре керівництво державою чи вдала зовнішня політика відзначені як підсумок життя Франциска I, а саме «всі мистецтва», якими він турботливо опікувався.

дала початок диференціації творчості двох художників. Див: French painters and paintings from the fourteenth century to post-impressionism. – New York, 1970. – P. 38.

¹ Талант Ф. Клуе оспівав поет «Плеяди» Ронсар, присвятивши йому «Елегію до Жане», якою дає досить високу оцінку таланту митця.

² Цит. за: Thevet A. Portraits from the French Renaissance and the Wars of Religion. – Kirksville, 2009. – P. 22.

Таким чином, меценатська діяльність Франциска I як наслідок мала декілька вагомих результатів. Всебічна підтримка королем ренесансного мистецтва посприяла формуванню французької національної школи живопису та відкриттю Франції здобутків світового Відродження, зокрема, італійського. Займаючись меценатською діяльністю та сприяючи розвитку мистецтва Франциск I працював у той же час на інтереси французької корони.

З доброї волі французького суверена образотворче мистецтво виступило потужним інструментом пропаганди сильної королівської влади у Франції, коріння якої начебто сягало часів стародавньої Римської імперії. Настінні розписи галереї Франциска I, сюжети яких запозичені з міфології та історії, транслиували образ ренесансного правителя, гідного нащадка імператора Юлія Цезаря. Система фресок галереї вдало розкрила ідею не лише давності королівської династії, а й священної природи її походження, що надало ще більше правних підстав Франциску I до посилення своєї влади та її трансформацію в абсолютну.

ВИСНОВКИ

Джерельна база з цієї проблеми репрезентована різними видами латиномовних але, в основній кількості, франкомовних документів. Значну частину з них представляють актові документи (ордонанси, едикти, декларації, розпорядження), епістолярна спадщина та наративи сучасників (щоденники, журнали, розрахункові книги тощо). Процес формування сильної абсолютистської влади опосередковано вплинув на збільшення розпорядчих документів, що виходили з королівської канцелярії, кількість яких значно перевищила задокументовані законотворчі ініціативи попередніх правителів. Ордонанси Франциска I не лише висвітлюють весь період правління монарха, а й охоплюють різноманітні сфери суспільно-політичного життя королівства, а відповідно розкривають участь короля у трансформаційних процесах політичної системи ранньомодерної Франції.

Особливо цінними для дослідження постаті Франциска I є щоденникові записи його сучасників, що також набули більшого поширення саме з початку XVI ст. Значною мірою цьому посприяло підвищення освітнього рівня пересічного француза, що стало наслідком проникнення у Францію гуманістичних та реформаційних ідей, збільшення кількості освітніх закладів, так званих колежів, а також становлення французької мови. Ці наративні джерела розкривають політико-соціокультурний фон, в якому жив Франциск, а також окреслюють риси постаті самого монарха. Не менш важливими є візуальні джерела, представлені творами видатних італійських, французьких митців, мініатюри та гравюри, що прикрасили тексти рукописів і манускриптів. Комплексне залучення різних документальних та візуальних джерел дало змогу відтворити образ ренесансного правителя, що уособлювався в персоні Франциска I Валуа.

Неординарна особистість Франциска I притягувала увагу дослідників різних наукових шкіл, результатом чого є ряд загальних, спеціальних праць та монографій біографічного характеру. Серед них варто виділити наукові

доброби таких європейських дослідників ХХ ст., як Ж. Жаккар, А.-М. Лекок, Р. Кнехт, Е. Ле Руа Ладюри, Л. Буркен, Ж. Бордонов та ін. Проте незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених постаті Франциска I, зацікавленість персоною короля не спадає і до сьогоднішніх днів. Відійшовши від дослідження особи монарха через призму його зовнішньої та внутрішньої політики, сучасні історики продовжують вивчати постать Франциска I. Слід відзначити роботи таких французьких істориків, як А. Жуана, Ф. Ферран, Н. Ле Ру. Дослідженням іміджевих технологій королівської влади та творення політичних міфів Франції XVI ст. нині займається російська дослідниця І. Я. Ельфанд. В українській історіографії до цієї теми частково зверталися В. Г. Циватий та Л. О. Нестеренко. Проведений аналіз наукової літератури дозволив зробити висновок, що в сучасній історичній науці ще залишилось багато проблемних та дискусійних питань, які потребують додаткового вивчення.

Дослідження королівських актів Франциска I дало змогу з'ясувати, як себе позиціонував сам монарх та як це проявилось не лише в його словах, виражених в ордонансах, а й у реальних політичних справах. Окрім сталих і традиційних звернень Франциска I, як «найхристияннішого Короля» та «Божою милістю короля Франції», що наголошують на сакральній природі влади монарха, в його ордонансах та едиктах зовсім по новому прозвучала фраза «бо така наша воля». Вона не була новою, адже вживалася у розпорядчих документах попередніх королів. Проте саме в ордонансах Франциска I це формулювання стало більш вживаним та завершувало ті акти, рішення яких були важливими та обов'язковими для виконання. В цій формулі Франциск I заклав не просто його волевиявлення, а й примус до виконання королівських рішень.

Було встановлено, що одним із проявів абсолютистських устремлінь французького короля було прагнення підкорити впливову на той час політичну інституцію – Паризький парламент. Остаточним приводом для обмеження повноважень цього органу виключно судовими функціями, стали владні

претензії парламенту під час мадридського полону Франциска I у 1525 – 1526 рр. Засобами до приборкання Паризького парламенту, що перманентно проявляв непокору королю, були як розпорядчі акти (ордонанси, едикти та декларації), так і особливі засідання парламенту за присутності короля – «*lit de justice*», що зобов'язували реєструвати всі королівські акти, подані на розгляд. Апогеєм цього протистояння стало засідання Паризького парламенту 24 липня 1527 р., на якому король змусив зареєструвати парламент документ під промовистою назвою: «Едикт, оприлюднений Малою радою, присутнім президентам Паризького парламенту, що забороняє цьому суду займатися іншими справами, крім правосуддя». Прийнятий документ чітко визначив незалежний від парламенту статус регента Луїзи Савойської, канцлера Франції, а також полегшив процедуру реєстрації королівських актів. В цьому протистоянні Франциск I репрезентує себе владним та рішучим монархом, що не терпить непослуху та кривди його авторитету.

Ще краще викристалізовується образ Франциска I при аналізі його взаємостосунків із Паризьким університетом, що традиційно виступав союзником парламенту у всіх конфліктах з монархом. Проявом опозиційного налаштування схоластичного середньовічного навчального закладу до нового способу управління Франциска I був супротив підписанню та втіленню в життя Болонського конкордату, що безпосередньо торкався та шкодив майновим правам університету. Кульмінація конфлікту, що виражалася у критиці Конкордату та заклику ректора Паризького університету до видавців відмовитися від публікації угоди, припала на 1518 р. Реакцією короля стали едикти, які провели чітку межу між діяльністю Паризького університету і сферою державного управління. Цими розпорядженнями Франциск I безапеляційно визначив єдиним напрямком роботи університету навчання та категорично заборонив університету брати участь у справах держави, уряду і поліції.

Франциск I в черговий раз підкреслив силу королівського слова та продемонстрував його втілення на практиці. Водночас із проявом вольовитості,

притаманної абсолютному монарху, Франциск I позиціонує себе як король-гуманіст, покровитель науки та мистецтв. Про це свідчать і освітні інновації, що знайшли вираження у створенні навчального закладу нового зразка – Коллежу королівських лекторів. Не зважаючи на спротив схоластичного Паризького університету новому способу навчання *modus parisiensis* та новим прогресивним дисциплінам, Коллеж отримав значну популярність та, водночас, став іміджевим пам'ятником Франциску I на багато століть. Таким чином, модерні устремління французького короля, його відкритість новому гуманістичному знанню, що він неодноразово демонстрував, були проявом нової світоглядної парадигми Франциска I та саморепрезентації ренесансного правителя.

Не менш яскравим та багатограним є образ Франциска I, що проявляється у наративах його сучасників. Над створенням позитивного іміджу короля працювала вся придворна еліта та ціла плеяда талановитих митців, проте вершини пропагандистської діяльності над витворенням вигідного політичного портрету монарха досягла Королева-мати, Луїза Савойська. Репрезентацією думки графині є її щоденник, в якому вона впевнено вимальовувала образ «славетного» та «тріумфуючого Цезаря» короля Франциска I. Порівняння Франциска з Гаєм Юлієм Цезарем не було видумкою Луїзи Савойської. Аналіз різних джерел дає змогу зробити висновок, що ця аналогія прижилася в придворних колах після перемоги Франциска I у битві під Маріньяно в 1515 р. Проте графиня свідомо розвиває цю думку та намагається сформувати потрібний образ короля, підбираючи вигідні факти та повністю ігноруючи негативні події з життя Франциска I. Крім цього, в щоденнику прослідковується завуальоване твердження Королеви-матері щодо правних підстав її сина на імператорський трон Священної Римської імперії, який за підсумками виборів зайняв Карл V.

Інше забарвлення до образу Франциска I додає сестра монарха, Маргарита Наваррська. Вона не вживає емоційних оцінок по відношенню до нього та не прагне ідеалізувати Франциска, натомість її листування періоду

мадридського полону короля розкриває більш людську його сторону. Маргарита турбується про здоров'я та життя меншого брата, адже не зважаючи на концепцію священної природи королівської влади, ніхто не страхував монарха від фізичної смерті. Водночас її листи свідчать, що вона сприймає брата по крові, як «батька» – главу держави, до порад якого вона прислуховується і волю якого поважає та виконує. Його королівське слово має однакову силу як для звичайного підданого, так і для рідної сестри, незамінної частинки «трійці Валуа».

Більш контroversійним виступає образ Франциска I, вимальований у наративах сучасників, що не входили в найближче оточення короля. Все ж їх думки також варіюються залежно від міри наближеності до двору та становища у суспільстві. Цілковитим позитивним описується Франциск у мемуарах Бенвенуто Челліні, при тому що митець не ідеалізує надміру короля. Флорентієць відмічає позитивні риси характеру Франциска I, а водночас не оминає увагою і яскраві прояви владності та бажання незаперечного виконання його волі. В деяких випадках, французький король здатний на агресивні імпульси та застосування примусу.

Доповнюють цей образ свідчення члена Паризького парламенту Н. Версорі та невідомого парижанина, що були сучасниками короля. Адвокат парламенту робить досить обережні дописи щодо правління Франциска I, проте цілком очевидне його неоднозначне відношення до правителя. Він замовчує гучні конфліктні ситуації, до яких він, як член Паризького парламенту, мав безпосереднє відношення. Це, в свою чергу, може вказувати на обачність у виявах критики щодо монаршої персони, а то й на страх перед гнівом короля, який міг вилитися у конфіскацію майна та страту. Більш інформативним є щоденник невідомого парижанина, який багатослівно розповідає про успіхи Франциска I та красномовно свідчить про репресії, що здійснював король серед підданих, прикладом чого є судовий процес над сеньйором де Сан-Блансе. Автор вимальовує іншу сторону сильного правителя, який заради демонстрації свого авторитету, здатний не лише на примус, а й на насилля. При тому

в оповіді парижанина не прослідковуються осуд чи критика дій Франциска I, тобто король в його уявленні не виступає тираном. Проте, очевидно, що не всі дії Франциска могли бути зрозумілими його підданам.

Було досліджено, що свідчення сучасників короля демонструють світоглядну різницю між ними та їх правителем. Франциск I був відкритий до нових віянь епохи і це відобразалося на його внутрішньополітичних ініціативах, рішеннях та діях. Проявом його прогресивного мислення є також зовнішня політика французького короля, яка відзначилася тривалим протистоянням та чотирма війнами з імператором Священної Римської імперії Карлом V.

Результати аналізу зовнішньої політики Франциска I вказують на ігнорування королем традиційних норм, прийнятих у середньовічному суспільстві, та відкинення ним релігійного фактору при виборі союзників. На секуляризацію зовнішньої політики французького монарха вказують нові напрями міжнародних відносин Франції у першій половині XVI ст. Франциск I поетапно, а подекуди й одночасно вів переговори з протестантськими князями Шмалькальденського союзу, англійським королем Генріхом VIII та неодноразово заручався підтримкою папського престолу. Проте найбільш резонансними та радикальними були тривалі контакти та союз із османською Портою. Франциск I формує міжнародні відносини Франції, ставлячи на перше місце вигоду для держави та ігноруючи середньовічні стереотипи.

Без сумніву, на такі рішучі кроки він пішов не лише заради державних інтересів. Перемога Франції у війні зі Священною Римською імперією була б перемогою Франциска I над Карлом V. Тому король при виборі партнерів йшов на ризик, враховуючи як державні інтереси, так і задля зміцнення власного іміджу та самоствердження як успішного правителя. Саме сильна центральна влада могла гарантувати політичну міць та авторитет Франції на міжнародній арені.

Вдалося довести, що незамінними інструментами при творенні позитивного іміджу французького короля виступили традиційні церемонії та

звичаї, а також зображальне мистецтво, що в період правління Франциска I знаходилися у тісній взаємодії. Одним із найдієвіших засобів зміцнення та сакралізації влади Франциска I був звичай королівського «радісного в'їзду» («*la joyeuse entrée*») у міста під час об'їзду монархом території Франції. Традиційно церемонії «радісних в'їздів» супроводжувалися не лише урочистими заходами, але й декоруванням місця в'їзду арками, скульптурами та супроводжувалися музикою.

Наративи сучасників короля свідчать, що Франциск I здійснив велику кількість в'їздів у міста королівства, особливо під час першої половини його правління. Одній із таких церемоній було присвячено твір під назвою «В'їзд Франциска I, короля Франції, в місто Ліон 12 липня 1515 р.». Серед мініатюр манускрипту виділяється одна, що символічно зображує «радісний в'їзд» Франциска I до Ліону напередодні битви при Маріньяно. Автор мініатюри, вдаючись до алегоричних образів (корабля, міфічного коня, палаючого меча, саламандри), красномовно прославляє правлячу династію Валуа та безпосередньо Франциска I. Король постає в образі «тріумфуючого Цезаря», благословенного вищими силами, який впевнено веде корабель-державу до перемоги. Мініатюра, створена ліонцем під впливом пережитого та побаченого дійства, є свідченням важливого значення подібних традицій у формуванні іміджу носіїв верховної влади. Таким чином, звичай «радісного в'їзду» виступав потужним засобом сакралізації та зміцнення королівської влади, а зрештою й формування абсолютизму.

Було встановлено, що не менш потужним інструментом у процесі конструювання образу Франциска I, застосованим королівською пропагандою, було образотворче мистецтво. Запрошені до монаршого двору самим Франциском провідні художники та скульптори, які вже встигли здобути визнання в багатьох європейських країнах, активно розробляли та розвивали мистецьку програму, що несла в собі ідею сильної монаршої влади у Франції.

Ця програма знайшла яскраве вираження у фресках, так званої, галереї Франциска I у палаці Фонтенбло. У цих роботах, незважаючи на

завуальованість прямого сенсу, під античними образами звучить тема мужності та доблесті «короля-лицаря», вихваляння його як мецената і покровителя мистецтв. Фреска «Єднання держави» відрізняється від усіх інших ще й тим, що її головним персонажем є сам Франциск I. Тут автор твору, Россо Фьйорентіно, відходить від використання алегорії та поміщає короля в центр зображеного простору, акцентуючи на ньому максимальну увагу. Домінуючою ідеєю роботи є єдність держави, скріплюючим елементом чого і визнавалась монарша влада.

Не дивлячись на високий мистецький рівень талановитих та на той час відомих у Європі художників, роль королівської ініціативи при створенні цих фресок була вирішальною. Свідчення сучасників, а зокрема скульптора Б. Челліні, вказують, що будь-який витвір мистецтва, що призначався для привселюдної демонстрації у палаці Фонтенбло, у проекті попередньо погоджувався з королем. Тобто комплекс фрескових розписів, що прикрашали стіни галереї Франциска I був нічим іншим, як продуманою піар-програмою монаршої влади. Отже, розписи галереї Франциска I, будучи своєрідним інструментом пропаганди абсолютизму, транслюють думку про безпосередній взаємозв'язок сильної влади короля з інтенсифікацією процесу формування національної держави.

Цілком очевидно, що сучасники Франциска I не всі однаково могли зрозуміти і прийняти прагнення та конкретні дії короля, що обумовлювалося їх освітнім рівнем, політичними і релігійними орієнтаціями та приналежністю до тієї чи іншої країни. У зв'язку з цим, образ Франциска I Валуа не є цілісним та однозначним, а швидше вирізняється різними іпостасями. Перша є результатом саморепрезентації короля та цілеспрямованої акції, націленої на формування позитивного іміджу. Франциск I постає вольовим та прогресивним монархом – ренесансним правителем ранньомодерної Франції. Друга сторона образу французького короля синтезується на основі свідчень його підданих, які входили в його придворне оточення або ж навпаки були політичними опонентами. Наративи сучасників Франциска I транслюють образ «славетного»

та «тріумфуючого Цезаря», «найхристияннішого Короля», який разом з рисами притаманними величному монарху, наділений надмірною владністю, а подекуди безкомпромісністю і жорстокістю. Третьою іпостасю французького короля є його імідж незалежного актора на міжнародній арені, який зумів секуляризувати зовнішню політику Франції. Цим він викликав осудження з боку європейської католицької спільноти. Проте критика його дій не спинила Франциска I, що свідчить про високий рівень внутрішньої свободи короля, притаманної ренесансному правителю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА:

1. Вазари Дж. Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих / Джорджо Вазари. – Москва – Ленинград: Academia, 1933. – Т. 2. – 468 с.
2. Д’Обинье Т.-А. Трагические поэмы. Мемуары / Теодор-Агриппа д’Обинье ; пер. с фр. и коммент. А. Ревича. – М.: Присцельс совместно с Русслит, 1996. – 530 с. – ISBN 5-85324-028-5.
3. Мандер К. ван. Книга о художниках / Карел ван Мандер ; пер. с гол. В. М. Минорского, под ред. Г. И. Федоровой. – СПб.: Азбука-классика, 2007. – 544 с. – ISBN 978-5-352-02171-2.
4. Маро К. Элегия о злосчастном богаче Жаке де Боне, сеньоре Самблансе / Клеман Маро // Европейские поэты Возрождения. – М.: Художественная литература, 1974. – С. 296 – 298.
5. Рабле Ф. Гаргантюа и Пантагрюель / Франсуа Рабле ; пер. Н. М. Любимова. – М.: Художественная литература, 1973. – 784 с.
6. Челлини Б. Жизнь Бенвенуто Челлини / Бенвенуто Челлини. – СПб.: Кристалл, 1998. – 512 с. – ISBN 5-8191-0029-8.
7. Collection de documents inédits sur l’histoire de France. Captivité du roi François Ier [Электронный ресурс] / Par M. Aimé Campollion-Figeac. – Paris: Imprimerie royale, 1847. – 659 p. – Режим доступа до ресурсу: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k204021j.r=Un+roi+de+la+Renaissance%2C+Fran%C3%A7ois+I+er.langEN>
8. Commynes Ph. Memoires : 3 T / Philippe de Commynes. – Paris: Librairie ancienne Honore Champion, 1925. – Tome II (1474 – 1483). – 351 p.
9. Journal de Louise de Savoye // Nouvelle collection des mémoires pour servir à l’histoire de France, depuis le XIII-e siècle jusqu’à la fin du XVIII-e / Publ. par

J. F. Michaud, J. J-F. Poujoulat. – Paris: L'éditeur du commentaire analytique du code civile, 1838. – Tome V. – P. 87 – 93.

10. Journal d'un bourgeois de Paris sous le règne de François premier (1515 – 1536) / Publ. par Ludovic Lalanne. – Paris, 1854. – 494 p.

11. L'entrée de François Premier, roy de France, en la cité de Lyon le 12 juillet 1515 / Publ. par Georges Guigue. – Lyon, 1899. – 177 p.

12. Lettres de Marguerite d'Angoulême, soeur de François Ier, reine de Navarre [Электронный ресурс] / Publ. par F. Génin. – Paris: L'Imprimerie de Crapelet, 1841. – 485 p. – Режим доступа до ресурсу: <https://archive.org/details/lettresdemarguer00marguoft>

13. Livre de Raison de M. Nicolas Versoris, avocat au Parlement de Paris (1519 – 1530) // Mémoires de la société de l'histoire de Paris et de l'Ile-de-France / Publ. par G. Fagniez. – Paris, 1885. – T. XII. – 128 p.

14. Négociations de la France dans le Levant. Correspondances, mémoires et actes diplomatiques / Par Ernest Charrière. – Paris: Imprimerie nationale, 1848. – T. I. – 664 p.

15. Nouvelles lettres de la reine de Navarre adressées au Roi François Ier, son frère [Электронный ресурс] / Publ. par F. Génin. – Paris: Jules Renouard et C., 1842. – 304 p. – Режим доступа до ресурсу: <https://archive.org/stream/lettresdemarguer00marguoft#page/490/mode/2up>

16. Oeuvres complètes de Melin de Saint-Gelays / Publ. par Prosper Blanchemain; avec un commentaire inédit de B. de la Monnoye. – Paris: Bibliothèque elzévirienne, 1873. – Tome premier. – 320 p.

17. Ordonnances des rois de France de la troisième race, recueillies par ordre chronologique. – Paris: Imprimerie nationale, 1849. – Vol. XXI. – 707 p.

18. Ordonnances des rois de France. Règne de François Ier. – Paris: Imprimerie nationale, 1902. – T. I (1515 – 1516). – 576 p.

19. Ordonnances des rois de France. Règne de François Ier. – Paris: Imprimerie nationale, 1916. – T. II (1517 – 1520). – 737 p.

20. Ordonnances des rois de France. Règne de François Ier. – Paris: Editions S. Lapina en vente chez Georges Courville libraire à Paris, 1932. – T. III (1521 – 1523). – 365 p.
21. Ordonnances des rois de France. Règne de François Ier. – Paris: Editions S. Lapina en vente chez Georges Courville libraire à Paris, 1933. – T. IV (1524 – 1526). – 376 p.
22. Ordonnances des rois de France. Règne de François Ier. – Paris: Éditions S. Lapina en vente chez Georges Courville libraire à Paris, 1936. – T. V. Première partie (1527 – 1528). – 200 p.
23. Ordonnances des rois de France. Règne de François Ier. – Paris: Editions S. Lapina en vente chez Georges Courville libraire à Paris, 1936. – T. V. Seconde partie (1528 – 1529). – 386 p.
24. Ordonnances des rois de France. Règne de François Ier. – Paris: La librairie Lucien Dorbon, 1937 – 1940. – T. VI (1530 – 1532). – 360 p.
25. Répertoire analytique et chronologique de la correspondance de Guillaume Budé / Publ. par Louis Delaruelle. – Toulouse-Paris, 1907. – 253 p.
26. Thevet A. Portraits from the French Renaissance and the Wars of Religion / André Thevet. – Kirksville: Truman State University Press, 2009. – 248 p. – ISBN 978-1-931112-98-7.

ЛІТЕРАТУРА:

27. Ададуrow В., Дюпон-Мельниченко Ж.-Б. Французька історіографія ХХ століття / Вадим Ададуrow, Жан-Бернар Дюпон-Мельниченко. – Львів: Класика, 2001. – 170 с. – ISBN 966-7493-23-7.
28. Ададуrow В. Історія Франції: Королівська держава та створення нації (від початків до кінця ХVІІІ століття) / Вадим Ададуrow. – Львів: Вид-во УКУ, 2002. – 412 с. – ISBN 966-7034-29-1.

29. Баешко Л. С., Гордиенко А. Н., Гордиенко А. Н. Энциклопедия символов / Л. С. Баешко, А. Н. Гордиенко, А. Н. Гордиенко ; под. ред О. В. Перзашкевича. – М.: Эксмо, 2007. – 304 с. – ISBN 978-5-699-20217-1.
30. Бенеш О. Искусство Северного Возрождения. Его связь с современными духовными и интеллектуальными движениями / Отто Бенеш ; общ. ред., предисл. В. Н. Гращенков. – М.: Искусство, 1973. – 222 с.
31. Блок М. Короли-чудотворцы. Очерк представлений о сверхъестественном характере королевской власти распространенных преимущественно во Франции и в Англии / Марк Блок ; пер. и коммент. В. А. Мильчиной. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 709 с. – ISBN 5-7859-0057-2.
32. Бродель Ф. Грамматика цивилизаций / Фернан Бродель ; пер. с франц. Б. А. Ситников. – М.: Весь мир, 2008. – 552 с. – ISBN 978-5-7777-0403-0.
33. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII вв.: в 3 т. / Фернан Бродель ; пер. з фр. Г. Філіпчук – К.: Освіта. – Т. 1: Структура повсякденності: можливе і неможливе. – 1995. – 543 с. – ISBN 5-7707-7640-4.
34. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII вв.: в 3 т. / Фернан Бродель ; пер. з фр. Г. Філіпчук – К.: Освіта. – Т. 2: Ігри обміну. – 1997. – 585 с. – ISBN 966-500-215-5.
35. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII вв.: в 3 т. / Фернан Бродель ; пер. з фр. Г. Філіпчук – К.: Освіта. – Т. 3: Час світу. – 1998. – 631 с. – ISBN 966-500-045-4.
36. Варбург А. Великое переселение образов: Исследование по истории и психологии возрождения античности / Аби Варбург ; пер с нем. Е. Козиной. – СПб: Издательский Дом «Азбука-классика», 2008. – 384 с. – ISBN 978-5-395-00015-6.
37. Веденева Н. О. Аллегория во французской гравюре Возрождения: автореф. дис.: специальность 17.00.04 – «Изобразительное и декоративно-

прикладное искусство и архитектура» / Наталия Олеговна Веденеева. – М., 2007. – 22 с.

38. Веденеева Н. О. Аллегория и эмблематика во французской гравюре XVI века: вопросы взаимодействия / Наталия Олеговна Веденеева // Западная Европа. XVI век: цивилизация, культура, искусство. – М.: Издательство ЛКИ, 2009. – С. 296 – 307. – ISBN 978-5-382-00900-1.

39. Виллар Ж. Формирование французской нации (X – начало XIX в.) / Ж. Виллар. – М.: Изд. иностр. лит., 1957. – 355 с.

40. Властные институты и должности в Средние века и раннее Новое время / Отв. ред. Т. П. Гусарова. – М.: КДУ, 2011. – 600 с. – ISBN 978-5-98227-773-2.

41. Воронина Т. С., Мальцева Н. Л., Стародубова В. В. Искусство Возрождения в Нидерландах, Франции и Англии / Татьяна Степановна Воронина, Наталья Львовна Мальцева, Вероника Васильевна Стародубова. – М.: Искусство, 1994. – 144 с., ил. – ISBN 5-210-02198-X.

42. Всеволодов И. В. Беседы о фалеристике. Из истории наградных систем / Игорь Всеволодович Всеволодов. – М.: Вече, 2009. – 320 с. – ISBN 5-02-016670-7.

43. Всемирная история: в 24 т. / Ред. А. Н. Бадак, И. Е. Войнич, Н. М. Волчек и др. – Мн.: Харвест; М.: АСТ, 1998. – Т. 10: Возрождение и Реформация / Ред. И. А. Алябьева. – 2001. – 480 с. – ISBN 985-6274-59-1.

44. Герц В. К. Иконография фресок галереи Франциска I во дворце Фонтенбло и французский гуманизм XVI века / В. К. Герц // Классическое искусство Запада. – М.: Наука, 1973. – С. 100 – 122.

45. Гуревич А. Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников / Арон Яковлевич Гуревич. – М.: Книга по Требованию, 2013. – 366 с. – ISBN 978-5-458-36002-9.

46. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / Арон Яковлевич Гуревич. – М.: Искусство, 1990. – 396 с. – ISBN 5-210-00102-4.

47. Двор монарха в средневековой Европе: явление, модель, среда / Ред. Н. А. Хачатурян. – М. – СПб.: Алетея, 2001. – Вып. I – 352 с. – ISBN 5-89329-406-8.
48. Делюмо Ж. Цивилизация Возрождения / Жан Делюмо; пер. с франц. И. Я. Эльфонд. – Екатеринбург: У-Фактория, 2006. – 720 с. – ISBN 978-5-9757-0280-7.
49. Демидова М. А. Идеальная резиденция ренессансного правителя. Дворец Фонтенбло эпохи Франциска I / Мария Александровна Демидова. – М.: Прогресс-Традиция, 2010. – 352 с., ил. – ISBN 978-5-89826-330-0.
50. Демидова М. Неожиданная форма политической сатиры во французской живописи XVI века / Мария Демидова // Искусствознание. – М., 2014. – №№ 1 – 2. – С. 391 – 417.
51. Демидова М. Ренессансные образы дворца Фонтенбло. Их истоки и формирование / Мария Демидова. – Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2012. – 148 с.
52. Демидова М. «Своя» и «чужая» античность в искусстве французского Возрождения / Мария Демидова // Искусствознание. – М., 2012. – №№ 1 – 2. – С. 289 – 305.
53. Жабрева А. Э. Из истории орденового костюма (По материалам статутотв отечеств. и иностр. орденов) / А. Э. Жабрева // Вече: Альманах русской философии и культуры. – СПб., 1997. – Вып. 8 – 9. – С. 101 – 121.
54. Зайцева Т. И. Специфика государственно-территориального развития Франции и Германии в начале раннего нового времени (по материалам историографии) / Т. И. Зайцева // Вестник Томского государственного педагогического университета. – 2012. – № 2 (130). – С. 159 – 164.
55. Звягіна О. М. Ягеллони та Габсбурги: боротьба за імператорську корону (1519) / О. М. Звягіна // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2014. – Вип. XXXIX. – С. 197 – 203.

56. Зеленина Г. С. Образ монарха в художественной системе иберо – еврейской хроники XVI века / Г. С. Зеленина // Средние века. – 2003. – Вып. 64. – С. 89 – 104.
57. Ивонина Л. И., Ивонин Ю. Е. Властители судеб Европы: императоры, короли, министры XVI – XVIII вв. / Людмила Ивановна Ивонина, Юрий Евгеньевич Ивонин. – Смоленск: Русич, 2004. – 464 с., ил. – ISBN 5-8138-0573-7.
58. Ивонин Ю. Е. Имперская идея и проблема государственности в Западной Европе XVI в. / Юрий Евгеньевич Ивонин // Вопросы истории. – М., 1993. – № 6 – С. 31 – 44.
59. Ивонин Ю. Е. Карл V Габсбург / Юрий Евгеньевич Ивонин // Вопросы истории. – М., 2007. – № 10 – С. 46 – 65.
60. Ивонин Ю. Е. У истоков европейской дипломатии Нового времени / Юрий Евгеньевич Ивонин. – Минск: МГУ, 1984 – 160 с.
61. Ивонин Ю. Е. Франциск I Валуа / Юрий Евгеньевич Ивонин // Вопросы истории. – 2014. – № 4. – С. 19 – 42.
62. Ильина Т. В. История искусств. Западно-Европейское искусство. – М.: Высшая школа, 1983. – 317 с.
63. История Европы: в 8 т. С древнейших времен до наших дней / Редкол.: А. О. Чубарьян (пред.) и др. – М.: Наука, 1988. – Т. 3: От средневековья к новому времени (конец XV – первая половина XVII в.) / Отв. ред. Л. Т. Мильская, В. И. Рутенберг. – 1993. – 656 с.
64. История культуры стран Западной Европы в эпоху Возрождения / Под ред. Л. М Брагиной. – М.: Высшая школа, 1999. – 479 с.: ил. – ISBN 5-06-003216-7.
65. История Франции / Под ред. Ж. Карпантье, Ф. Лебрена ; пер. с фр. М. Некрасова. – СПб.: Евразия, 2008. – 607 с. – ISBN 978-5-8071-0293-5.
66. История Франции / Сост. А. Р. Андреев. – М.: Крафт+, 2009. – 464 с. – ISBN 978-5-93675-149-3.

67. История Франции: в 3 т. / Отв. ред. А. З. Манфред. – М.: Наука, 1972. – Т. 1. – 359 с.
68. Канторович Э. Х. Два тела короля. Исследование по средневековой политической теологии / Эрнст Хартвиг Канторович ; пер. с англ. А. Ю. Серегиной. – М.: Издательство Института Гайдара, 2005. – 520 с.
69. Караваева Екатерина Элисбаровна. Внешняя политика и репрезентация королевской власти в эпоху Генриха VIII (1509 – 1547 гг.): дис. ... канд. ист. наук: 07.00.03 / Екатерина Элисбаровна Караваева. – М., 2014. – 323 с. – Библиогр.: с. 281 – 304.
70. Караваева Е. Э. Встреча Генриха VIII и Франциска I на Поле Золотой Парчи: союз, соперничество и репрезентация власти / Е. Э. Караваева // Средние века. – 2014. – Вып. 75 (1 – 2). – С. 58 – 91.
71. Кенигсбергер Г. Европа раннего нового времени 1500 – 1789 / Гельмут Кенигсбергер ; пер. с англ. А. А. Столярова. – М.: Весь мир, 2006. – 320 с. – ISBN 5-7777-0199-X.
72. Коган-Бернштейн Ф. А. Пётр Рамус и его борьба со схоластикой (из истории развития научной мысли во Франции XVI века) / Ф. А. Коган-Бернштейн // Средние века. – 1956. – Вып. 08. – С. 238 – 256.
73. Козандей Ф. Церемониальная политика во Франции XVI – XVII вв. / Ф. Козандей // Французский ежегодник 2014: Жизнь двора во Франции от Карла Великого до Людовика XIV / Под ред. А. В. Чудинова, Ю. П. Крыловой. – М.: ИВИ РАН, 2014. – С. 239 – 251.
74. Колер А. Франциск I (1515 – 1547) / Альфред Колер // Французские короли и императоры / Пер. с нем. Д. Н. Вальяно, Т. П. Хаэт. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – С. 66 – 91.
75. Копосов Н. Е. Абсолютная монархия во Франции / Николай Евгеньевич Копосов // Вопросы истории. – 1989. – № 1. – С. 42 – 57.
76. Котляров П. М. Державна реформа освіти: проект Філіппа Меланхтона / Петро Миколайович Котляров // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Бердянськ; Запоріжжя,

1998. – Вип. III: Міжнародні відносини і проблеми державного будівництва в країнах Європи і Америки. – С. 86 – 93.

77. Котляров П. М. Німецький гуманізм і початок Реформації / Петро Миколайович Котляров // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. – 2004. – № 27. – С. 12 – 17.

78. Котляров П. М. Теологія і дипломатія: діяльність Філіппа Меланхтона в контексті європейських міжнародних відносин / Петро Миколайович Котляров // Науковий вісник Дипломатичної академії України / Дипломатична академія України. – Київ, 2002. – Вип. 6: Світова дипломатія: історія та сучасність. – С. 313 – 322.

79. Крузе Д. Король и насилие: из истории французского абсолютизма / Д. Крузе // Французский ежегодник: 2005 – М., 2005. – С. 150 – 173.

80. Лазарев А. В. Городское пространство Парижа XVI в. / Андрей Викторович Лазарев // «Логос». – 2008. – № 3 (66). – С. 152 – 173.

81. Лазарев А. В. Историческая психология в эпоху расцвета и сегодня / Андрей Викторович Лазарев // Средние века. – 2010. – № 71 (3 – 4). – С. 54 – 59.

82. Лазарев А. В. Ментальные карты Парижа XVI в.: восприятие городского пространства / Андрей Викторович Лазарев // Средние века. – 2009. – № 70 (4). – С. 63 – 95.

83. Лазарев А. В. Париж иностранцев эпохи ars apodemica / Андрей Викторович Лазарев // «Одиссей». – 2009. – С. 148 – 175.

84. Ланглуа Ш., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории / Ш. Ланглуа, Сеньобос Ш. ; пер. франц. А. Серебряковой. – СПб.: Изд. О. И. Поповой, 1899. – 276 с.

85. Ле Руа Ладюри Э. История Франции. Королевская Франция. От Людовика XI до Генриха IV. 1460 – 1610 / Эмануэль Ле Руа Ладюри ; пер. с фр. Е. Н. Корендясова, В. А. Павлова. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 416 с. – ISBN 5-7133-1187-2.

86. Лившиц Н. А. Французское искусство XV – XVIII веков. Очерки / Нина Александровна Лившиц. – Л.: Сов. художник, 1967. – 168 с., ил.
87. Лучицкий И. В. Католическая лига и кальвинисты во Франции. Опыт истории демократического движения во Франции во второй половине 16 века (по неизданным источникам) / Иван Васильевич Лучицкий. – К.: Унив. тип., 1877. – Т. 1. – 636 с.
88. Лучицкий И. В. Феодальная аристократия и кальвинисты во Франции. История феодальной реакции во Франции / И. В. Лучицкий. – К.: Унив. тип., 1871. – Ч. 1. – 386 с.
89. Люблинская А. К вопросу о классовой природе французского абсолютизма (конец XV в. – сер. XVII в.) / А. Люблинская // Новая и новейшая история. – М., 1979. – № 4. – С. 55 – 70.
90. Люблинская А. Д., Кузьмин М. Н., Прицкер Д. П. Очерки истории Франции. С древнейших времен до окончания Первой мировой войны / А. Д. Люблинская, М. Н. Кузьмин, Д. П. Прицкер. – Л.: Учпедгиз, 1957. – 370 с.
91. Макарова Н. И. Геркулес как образ идеального человека / Нина Ильинична Макарова // Мир науки, культуры, образования. – 2010. – № 4 (23). – С. 242 – 244.
92. Макарова Н. И. Символика королевского входа в город в эпоху Возрождения / Нина Ильинична Макарова // Вестник Новосибирского государственного университета экономики и управления. – 2013. – № 3. – С. 192 – 200.
93. Маккенни Р. XVI век. Европа. Экспансия и конфликт / Ричард Маккенни ; пер. с англ. С. Б. Володиной. – М.: РОССПЭН, 2004. – 480 с. – ISBN 5-8243-0420-3.
94. Малинин Ю. П. Франция в эпоху позднего средневековья. Материалы научного наследия / Юрий Павлович Малинин ; сост., отв. ред. М. В. Аникиев, А. Ю. Карачинский, В. В. Шишкин. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. – 452 с. – ISBN 978-5-288-04573-8.

95. Малинин Ю. П. Общественная мысль Франции XV века и античная культура / Юрий Павлович Малинин // Античное наследие в культуре Возрождения. – Москва: Наука, 1984. – С. 131 – 136.
96. Малов В. Н. Ж.-Б. Кольбер. Абсолютистская бюрократия и французское общество / Владимир Николаевич Малов. – М.: Наука, 1991. – 240 с. – ISBN 5020090514.
97. Малов В. Н. Три этапа и два пути развития французского абсолютизма / Владимир Николаевич Малов // Французский ежегодник. – М., 2005. – С. 90 – 133.
98. Мальцева Н. Л. Французский карандашный портрет XVI века / Наталья Львовна Мальцева. – М.: Искусство, 1978. – 239 с., ил.
99. Мандру Р. Франция раннего нового времени, 1500 – 1640. Эссе по исторической психологии / Робер Мандру ; пер. с фр. А. Лазарева. – М.: Территория будущего, 2010. – 328 с. – ISBN 978-5-91129-067-2.
100. Марьежоль Ж. История средних веков и нового времени 1270 – 1610 / Жан Марьежоль. – СПб.: Издание Л. Ф. Пантелеева, 1893. – 382 с.
101. Метивье Ю. Франция в XVI – XVIII вв.: от Франциска I до Людовика XV / Юбер Метивье; пер. с фр. А. В. Голубкова, С. В. Панова. – М.: Астрель, 2005. – 190 с. – ISBN 5-17-025700-7.
102. Мишле Ж. История Франции в XVI веке / Жюль Мишле. – СПб., 1860. – 136 с.
103. Мишле Ж. Краткая история Франции до Французской революции / Жюль Мишле. – СПб., 1838. – 329 с.
104. Молдавская М. Д. Развитие книготорговли во Франции в первой половине XVI в. / М. Д. Молдавская // Средние века. – 1957. – Вып. 10. – С. 124 – 133.
105. Моруа А. История Франции (от римского времени до начала Великой Французской революции) / Андре Моруа ; пер. А. Серебрянниковой. – СПб.: Гуманитарная академия, 2008. – 352 с.: ил. – ISBN 978-5-93762-049-1.

106. Нестеренко Л. О. До питання про характер та значення реформаційного руху у Франції в першій половині XVI ст. / Людмила Олексіївна Нестеренко // Український історичний журнал. – 1987. – № 9. – С. 132 – 139.

107. Нестеренко Л. А. Европейская Реформация и формирование французского государства в XVI веке / Людмила Алексеевна Нестеренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Бердянськ; Запоріжжя, 1998. – Вип. III: Міжнародні відносини і проблеми державного будівництва в країнах Європи і Америки. – С. 94 – 99.

108. Нестеренко Л. О. Міжнародні аспекти формування французької державності в епоху раннього нового часу / Людмила Олексіївна Нестеренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2002. – Вип. XV. – С. 224 – 231.

109. Нестеренко Л. О. Проблема королівської влади в історичних умовах Франції другої половини XVI століття / Людмила Олексіївна Нестеренко // Наукові праці Запорізького державного університету історичного факультету. – 2006. – Вип. XX. – С. 322 – 327.

110. Нестеренко Л. О. Французька Реформація: характер та етапи розвитку / Людмила Олексіївна Нестеренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 1999. – Вип. V. – С. 125 – 134.

111. Нестеренко Л. О. Характер та значення раннього етапу розвитку абсолютизму в Західній Європі / Людмила Олексіївна Нестеренко // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2000. – Вип. IX. – С. 147 – 156.

112. Огер О. Всемирная история: в 4 т / Оскар Огер. – СПб.: Полигон, 1999. – Т. 3: Новая история. – 720 с.

113. Пастуро М. Символическая история европейского Средневековья / Мишель Пастуро ; пер. с фр. Е. Решетниковой. – СПб.: Александрия, 2012. – 464 с. – ISBN 978-5-903445-21-9.

114. Петрункевич А. М. Маргарита Ангулемская и ее время / Александра Михайловна Петрункевич ; обраб., пер. и примеч. Н. И. Маркина. – 2 изд. – М.: ЭНАС, 2010. – 216 с. – ISBN 978-5-93196-927-5.
115. Петрусевич Н. Б. Искусство Франции XV – XVI веков / Надежда Брониславовна Петрусевич. – М.: Искусство, 1973. – 224 с.
116. Пименова Л. А. Дворянство Франции в XVI – XVII веках / Людмила Александровна Пименова // Европейское дворянство XVI – XVII вв.: границы сословия / Под ред. В. А. Ведюшкина. – М.: Археографический центр, 1997. – С. 50 – 80.
117. Пинский Л. Реализм эпохи Возрождения / Леонид Пинский. – М.: Государственное издательство художественной литературы, 1961. – 368 с.
118. Плешкова С. Л. Искусство возможного: религиозные мирные соглашения французских монархов / С. Л. Плешкова // Искусство власти. Сборник в честь профессора Н. А. Хачатурян. – СПб.: Алетейя, 2007. – С. 258 – 285.
119. Плешкова С. Л. Франция XVI – начала XVII века: королевский галликанизм (церковная политика монархии и формирование официальной идеологии) / С. Л. Плешкова. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 168 с. – ISBN 5-211-05145-9.
120. Плешкова С. Л. Французская монархия и церковь (XV – середина XVI в.) / С. Л. Плешкова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 176 с. – ISBN 5-211-02211-4.
121. Рапелли П. Символы власти и великие династии / Паола Рапелли ; пер. с итал. М. А. Юсим. – М.: Омега, 2008. – 384 с. – ISBN 978-5-465-01569-1.
122. Сказкин С. Д. Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в Средние века / Сергей Данилович Сказкин. – М.: Наука, 1981. – 296 с.
123. Суховерхов В. В. Карл V и Франциск I. Итальянские войны / Валерий Васильевич Суховерхов // Вопросы истории. – 2011. – № 4. – С. 111 – 121.

124. Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь / Отв. ред. А. О. Чубарьян. – М.: Аквилон, 2014. – С. 334.
125. Уваров П. Ю. Парижский университет и местные интересы (конец XIV – первая половина XV в.) / Павел Юрьевич Уваров // Средние века. – 1991. – Вып. 54. – С. 55 – 71.
126. Уваров П. Ю. Франция XVI века. Опыт реконструкции по нотариальным актам / Павел Юрьевич Уваров. – М.: Наука, 2004. – 511 с. – ISBN 5-02-009829-9.
127. Уваров П. Ю. Французский король, его суды и его подследственный (дело Филиппа Кавелье, 1546 – 1553) / Павел Юрьевич Уваров // Искусство власти. Сборник в честь профессора Н. А. Хачатурян. – СПб.: Алетея, 2007. – С. 236 – 257.
128. Уваров П. Ю. Французы XVI века: взгляд из Латинского квартала / Павел Юрьевич Уваров. – М.: ЕМКО, 1993. – 249 с. – ISBN 5-201-00432-6.
129. Февр Л. Бои за историю / Люсьен Февр. – М.: Наука, 1991. – 635 с. – ISBN 5-02-009042-5.
130. Французский рисунок XVI века: Альбом / Пер. с фр. С. Беген. – М.: Изобразительное искусство, 1984. – 96 с.
131. Хачатурян Н. А. Власть и общество в Западной Европе в Средние века / Нина Александровна Хачатурян ; отв. ред. Л. П. Репина; Институт всеобщей истории РАН; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М.: Наука, 2008. – 313 с. – ISBN 978-5-02-035981-9.
132. Хачатурян Н. А. Король-sacre в пространстве взаимоотношений духовной и светской власти в средневековой Европе (морфология понятия власти) / Нина Александровна Хачатурян // Священное тело короля. Ритуалы и мифология власти / Отв. ред. Н. А. Хачатурян; Ин-т всеобщ. истории ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М.: Наука, 2006. – С. 19 – 28.
133. Хачатурян Н. А. Сословная монархия во Франции XIII – XV вв. / Нина Александровна Хачатурян. – М.: Высшая школа, 1989. – 272 с. – ISBN 5-06-000020-6.

134. Хачатурян Н. А. Тема королевского двора в российской медиевистике: рефлексии и эксперимент / Нина Александровна Хачатурян // Французский ежегодник 2014: Жизнь двора во Франции от Карла Великого до Людовика XIV / Под. ред. А. В. Чудинова и Ю. П. Крыловой. – М.: ИВИ РАН, 2014. – С. 8 – 26.

135. Хачатурян Н. А. Феномен сословного представительства в контексте проблемы *État moderne* / Нина Александровна Хачатурян // Власть, общество, индивид в средневековой Европе / отв. ред. Н. А. Хачатурян ; сост. О. С. Воскобойников ; Ин-т всеобщ. истории РАН ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М.: Наука, 2008. – С. 34 – 43.

136. Хейзинга Й. Осень Средневековья: Исследование форм жизненного уклада и форм мышления в XIV и XV веках во Франции и Нидерландах / Йохан Хейзинга ; пер. с нидерл. Д. В. Сильвестрова ; отв. ред. С. С. Аверинцев. – М.: Наука, 1988. – 544 с. – ISBN 5-8112-0728-X.

137. Хеншелл Н. Миф абсолютизма: перемены и преемственность в развитии западноевропейской монархии раннего Нового времени / Н. Хеншелл; пер. с англ. А. А. Паламарчук при участии Л. Л. Царук, Ю. А. Малахова, отв. ред С. Е. Федоров. – СПб.: Алетейя, 2003. – 272 с. – ISBN 5-89329-569-2.

138. Цатурова С. К. Долгий путь к Версалию. Трансформации французского двора в XIII – XV веках / Сусанна Карленовна Цатурова // Французский ежегодник 2014: Жизнь двора во Франции от Карла Великого до Людовика XIV / Под. ред. А. В. Чудинова и Ю. П. Крыловой. – М.: ИВИ РАН, 2014. – С. 62 – 91.

139. Цатурова С. К. Король Франции и его чиновники (Своеобразие реализации принципа абсолютной власти *Quod principi placuit*) / Сусанна Карленовна Цатурова // Французский ежегодник: 2005. – М., 2005. – С. 129 – 149.

140. Цатурова С. К. Священная миссия короля-судии, ее вершители и их статус во Франции XIV – XV вв. / Сусанна Карленовна Цатурова // Священное

тело короля. Ритуалы и мифология власти / Ин-т всеобщ. истории ; МГУ. – М.: Наука, 2006. – С. 78 – 95.

141. Ціватий В. Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу і проблеми інституціалізації (теоретико-методологічний аспект) / В'ячеслав Григорович Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2000. – Вип. 4 – С. 268 – 274.

142. Ціватий В. Г. Європейська зовнішня політика, інституційні дипломатії та дипломатичний інструментарій доби раннього нового часу (XVI – XVIII ст.) / В'ячеслав Григорович Ціватий // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. О. А. Мельничука. – Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2014. – Вип. 22. – С. 187 – 191.

143. Ціватий В. Г. Інституції та дилеми європейської дипломатичної практики доби раннього Нового часу (XVI – XVIII ст.) / В'ячеслав Григорович Ціватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Випуск 1. Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Частина I. Серія «Історичні науки» / За заг. ред. В. Г. Циватого, Н. О. Татаренко. – К., 2014. – С. 136 – 141.

144. Ціватий В. Г. Теорія і практика дипломатії європейських держав раннього нового часу (XVI – XVIII ст.) / В'ячеслав Григорович Ціватий // Наукові записки історичного факультету Запорізького національного університету. – 2012. – Вип. XXXIII. – С. 187 – 192.

145. Циватый В. Г. Факторы формирования дипломатии раннего Нового времени и место книгопечатания среди них / В'ячеслав Григорович Циватый // Средневековый город: Межвуз. науч. сб. – Саратов: изд-во Саратов. гос. политех. ун-т имени Гагарина Ю. А., 2014. – Вып. 24. – С. 164 – 169.

146. Циватый В. Г. Франко-испанские отношения конца XV – начала XVI века / В'ячеслав Григорович Циватый / Дис. канд. ист. наук : 07.00.03. «Всеобщая история». – 1995. – 251 с.

147. Чемберлин Э. Эпоха Возрождения. Быт. Религия. Культура / Эрик Чемберлин ; пер. с англ. Е. Ф. Левиной. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006.– 239 с. – ISBN 5-9524-2159-8.
148. Чистозвонов А. Н. Некоторые аспекты проблемы генезиса абсолютизма / Чистозвонов Александр Николаевич // Вопросы истории. – 1968. – № 5. – С. 46 – 62.
149. Шишкин В. В. Королевский двор и политическая борьба во Франции в XVI – XVII веках / Владимир Владимирович Шишкин. – СПб.: Евразия, 2004. – 288 с. – ISBN 5-8071-0145-6.
150. Шоню П. Цивилизация классической Европы / Пьер Шоню ; пер. с фр. и послесл. В. Бабинцева. – Екатеринбург: У-Фактория, 2005. – 608 с. – ISBN 5-94799-396-1.
151. Элиас Н. Придворное общество: Исследование по социологии короля и придворной аристократии / Норберт Элиас ; пер. с нем. П. А. Кухтенкова, К. А. Левинсона, А. М. Перлова и др. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 368 с. – ISBN 5-94457-034-2.
152. Эльфонд И. Я. Методы конструирования имиджа власти во Франции второй половины XVI в. / Ирина Яковлевна Эльфонд // Власть, общество, индивид в средневековой Европе / Отв. ред. Н. А. Хачатурян ; сост. О. С. Воскобойников. – М.: Наука, 2008. – С. 423 – 450.
153. Эльфонд И. Я. Образ власти: Pro et contra. Политическая мифология, пропаганда и культура во Франции XVI в. / Ирина Яковлевна Эльфонд. – Саратов, 2011. – 244 с. – ISBN 978-5-87309-998-6.
154. Эльфонд И. Я. Раннесредневековые основы политической мифологии во французской культуре XVI в. / Ирина Яковлевна Эльфонд // Миф в культуре Возрождения / Под ред. Л. М. Брагиной. – М.: Наука, 2003. – С. 239 – 252.
155. Эльфонд И. Я. Французский двор последних Валуа глазами оппозиции / Ирина Яковлевна Эльфонд // Королевский двор в политической

культуре средневековой Европы: теория, символика, церемониал / Отв. ред. Н. А. Хачатурян. – М.: Наука, 2004. – С. 27 – 40.

156. Эльфонд И. Я. Эволюция династического мифа в культуре Франции позднего Средневековья [Электронный ресурс] / Ирина Яковлевна Эльфонд // Священное тело короля: Ритуалы и мифология власти / Отв. ред. Н. А. Хачатурян. – М.: Наука, 2006. – С. 345 – 364. – Режим доступа до ресурсу: <http://Annales.info/evrope/small/dinmif.htm>

157. Эрс Ж. Людовик XI: Ремесло короля / Жак Эрс ; пер. с фр. Е. В. Колодочкиной. – М.: Молодая гвардия, 2007. – 384 с. – ISBN 978-5-235-03000-8.

158. Aubry O. Histoire de France. Des origines au présent / Oktave Aubry ; de l'Academie française. – Paris: Flammaroin, 1947. – 554 p.

159. Bainville J. Histoire de France [Электронный ресурс] / Jacques Bainville. – Paris: Arthème Fayard, 1924. – 497 p. – Режим доступа до ресурсу: http://classiques.uqac.ca/classiques/bainville_jacques/Histoire_de_france/Histoire_de_France.pdf

160. Barbey J. Etre roi / Jean Barbey. – Paris: Fayard, 1992. – 574 p. – ISBN 9782213652108.

161. Beaux Arts: François Ier, le choc de la Renaissance. – Paris: Aubin Imprimeur. – avril 2015. – 106 p.

162. Bergin J. A history of France / Joseph Bergin. – Palgrave Macmillan, 2015. – 320 p. – ISBN 9781137339065.

163. Bloch M. Apologie pour l'histoire ou métier d'historien [Электронный ресурс] / Marc Bloch. – Режим доступа до ресурсу: http://classiques.uqac.ca/classiques/bloch_marc/apologie_histoire/apologie_histoire.html

164. Blum A., Lauer P. La Miniature française aux XV et XVI siècles / André Blum, Philippe Lauer. – Paris et Bruxelles, 1930. – 129 p., 100 f. ill.

165. Bordonove G. François Ier: le Roi-Chevalier / Georges Bordonove. – Paris: Pygmalion, 1987. – 408 p. – ISBN 2857042337.

166. Boulet M. Les élections épiscopales en France au lendemain du Concordat de Bologne (1516 – 1531) / Marquerite Boulet // Mélanges d'archéologie et d'histoire. – Paris, 1940 – Volum 57. – P. 190 – 234.
167. Boureau A. Jacques Krynen. L'empire du roi. Idées et croyances politiques en France, XIIIe – XVe siècle, Paris, Gallimard, 1993, 556 p. // Annales. HSS, 1955. – № 3 – P. 589 – 591.
168. Bourquin L. La France au XVI siècle 1483 – 1594 / Laurent Bourquin. – Paris: Belin, 1996. – 226 p. – ISBN 978-2701116242.
169. Breen M. P. Addressing la Ville des Dieux: Entry Ceremonies and Urban Audiences in Seventeenth-Century Dijon / M. P. Breen // Journal of Social History. – 2004. – Vol. 38, № 2. – P. 341 – 364.
170. Bryant L. M. Parlementaire Political Theory in the Parisian Royal Entry Ceremony / M. Bryant Lawrence // The Sixteenth Century Journal. – 1976. – Vol. VII. – № 1. – P. 15 – 24.
171. Caron L. The Use of Color by Rosso Fiorentino / Linda Caron // The Sixteenth Century Journal. – 1988. – Vol. 19. – № 3 – P. 355 – 378.
172. Castelot A. François Ier / André Castelot. – Paris: Librairie Académique Perrin, 1996. – 462 p. – ISBN 2262011869.
173. Cazaux Ch. La musique à la cour de François Ier / Christelle Cazaux. – Paris: École des chartes, 2002. – 415 p. – ISBN 2-90079-151-0.
174. Champion P. La Galerie des Rois: Histoire de France des origines à la mort de Henry IV (481 – 1610) / Pierre Champion. – Editions Frédérique Patat, 2014. – 490 p. – ISBN 979-10-92188-90-5.
175. Charton-Le Clech, S. Chancellerie et culture au XVIe siècle: les notaires et secrétaires du roi de 1515 à 1547 / Sylvie Charton-Le Clech. – Toulouse: Press Universitaires du Mirail, 1993. – 352 p. – ISBN 2-85816-198-4.
176. Charton-Le Clech, S. Les notaires et secrétaires du roi et la commande artistique officielle: servise du roi, des grands et de la ville [Электронный ресурс] / Sylvie Charton-Le Clech // Bibliothèque de l'ecole des chartes. – 1988. – Vol. 146. – P. 307 – 335. – Режим доступа до ресурсу:

http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/bec_0373-6237_1988_num_146_2_450514

177. Chastel A. Fontainebleau. Formes et symboles / André Chastel. – P.: Réunion des Musées Nationaux, 1991. – 38 p. – ISBN 2711824373.
178. Chastel A. French renaissance art in a European context / Andre Chastel // *The Sixteenth Century Journal*. – 1981. – Vol. XII. – № 4. – P. 77 – 103.
179. Chatenet M. La cour de la France au XVIe siècle / Monique Chatenet // *Vie sociale et architecture*. – P.: Picard, 2002. – 387 p. – ISBN 2-7084-0626-4.
180. Chaunu P. Eglise, culture et société. Essais sur réforme et contre-reforme (1517 – 1620) / Pierre Chaunu. – Paris: Société d'édition d'enseignement supérieur, 1981. – 544 p. – ISBN 2-7181-2102-5.
181. Cholakian P. F., Cholakian R. C. Marguerite de Navarre: Mother of the Renaissance / Patricia F. Cholakian, Rouben C. Cholakian. – New York: Columbia University Press, 2006. – 417 p. – ISBN 0-231-13412-6.
182. Cholakian P. F. Rape and writing in the Heptaméron of Marguerite de Navarre / Patricia F. Cholakian. – Southern Illinois University Press, 1991. – 307 p. – ISBN 0-8093-1708-7.
183. Codina, S. J. Gabriel. The «Modus parisiensis» / S. J. Gabriel Codina // *The Jesuit Ratio Studiorum: 400th Anniversary Perspectives* / Edited by Vincent J. Duminuco. – New York: Fordham University Press, 2000. – 309 p. – ISBN 0-8232-2046-X.
184. Coignet C. François Ier: portraits et récits du seizième siècle [Электронный ресурс] / Clarisse Coignet. – Paris: E. Plon, Nourrit et C., Imprimeurs-éditeurs, 1885. – 371 p. – Режим доступа до ресурсу: <https://archive.org/details/franoisieriepre00coiggoog>
185. Collins, James B. The State in Early Modern France / James B. Collins. – 5th ed. – New York: Cambridge University Press, 2003. – 285 p. – ISBN 0-521-38284-X.
186. Corlieu A. La mort des rois de France depuis François Ier jusqu'à la Révolution Française [Электронный ресурс] / Auguste Corlieu. – Paris: Librairie

Germer Baillière, 1873. – 151 p. – Режим доступа до ресурсу:
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6416935m>

187. Corps sanglants, souffrants et macabres: XVIe – XVIIe siècle / Charlotte Bouteille-Meister, Kjerstin Aukrust (éds.) – Paris: Press Sorbonne Nouvelle, 2010. – 382 p. – ISBN 978-2-87854-489-3.

188. Crouzet D. Désir de mort et puissance absolue de Charles VIII à Henri IV / D. Crouzet // De l'Etat. Fondations juridiques. Outils symboliques. Revue de synthèse. – 1991. – T. 112. – Juil.-déc. – P. 423 – 442.

189. Dandeleat T. J. The Renaissance of Empire in Early Modern Europe / Thomas James Dandeleat. – New-York: Cambridge University Press, 2014. – 311 p. – ISBN 9780521747325.

190. Decrué F. Anne de Montmorency, grand maitre et connétable de France a la cour, aux armées et au conseil du roi François Ier [Электронный ресурс] / Francis Decrué. – Paris: Librairie Plon, 1885. – 452 p. – Режим доступа до ресурсу:
<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6271186s/f5.image.r=Un%20roi%20de%20la%20Renaissance,%20Fran%20ois%20I%20er.langEN>

191. De Lamar J. French Diplomacy and the Wars of Religion diplomacy / De Lamar Jensen // The Sixteenth Century Journal. – 1974. – Vol. V. – № 2. – P. 23 – 46.

192. De Lamar J. The ottoman Turks in sixteenth century French diplomacy / Jensen De Lamar // The Sixteenth Century Journal. – 1985. – Vol. XVI. – № 4. – P. 451 – 470.

193. Delaruelle L. Guillaume Budé: les origines, les débutes, les idées maîtresses / Louis Delaruelle. – Paris: Librairie Honoré Champion, 1907. – 290 p.

194. Dirkman Orth, M. Francis Du Moulin and the Journal of Louise of Savoy / Myra Dirkman Orth // The Sixteenth Century Journal. – 1982. – Vol. XIII. – № 1. – P. 55 – 66.

195. Dodu G. Les Valois. Histoire d'une maison royale / Gaston Dodu. – Paris: Librairie Hachette, 1934. – 473 p.

196. Doucet R. Étude sur le gouvernement de François Ier dans ses rapports avec le Parlement de Paris (1525 – 1527) [Электронный ресурс] / Roger Doucet. – Alger-Paris: Ed. Champion, 1926. – 324 p. – Режим доступа до ресурсу: <https://archive.org/details/tudesurlegouve02doucuoft>
197. Dupont-Ferrier, G. Du moyen age aux temps modernes (1328 – 1610) / G. Dupont-Ferrier. – Paris, 1933. – 525 p.
198. Elton, G. R. Reformation Europe 1517 – 1559 / Geoffrey R. Elton. – Glasgow: Collins Clear-Type Press London and Glasgow, 1973. – 349 p. – ISBN 0-00-632124-0.
199. Elton, G. R. The New Cambridge Modern History / Geoffrey R. Elton. – 2nd ed. – New York: Cambridge University Press, 2004. – Vol. 2: The Reformation, 1520 – 1559. – 745 p. – ISBN 0521345367.
200. Études sur François premier, roi de France: sur la vie privée et son règne [Электронный ресурс]. – Paris: Libraire Léon Techener, 1885. – Т. 1. – 253 p. – Режим доступа до ресурсу: <https://archive.org/details/tudessurfran01pari>
201. Evans J. Life in medieval France / Joan Evans. – 3rd ed. – New-York: Phaidon, 1969. – 254 p., 41 v. ill. – ISBN 7148137373.
202. Falguières P. Le maniérisme. Une avant-garde au XVIe siècle / Patricia Falguières. – Paris: Gallimard, 2004. – 161 p. – ISBN 2-07-077128-8.
203. Faucherre N. Anne-Marie Lecoq. François Ier. Imaginaire symbolique et politique à l'aube de la Renaissance française, Macula, Paris, 1987. 565 p., 238 ill. [Электронный ресурс] / N. Faucherre // Médiévalles. – 1988. – Vol. 7. – № 14. – P. 130 – 131. – Режим доступа до ресурсу: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/medi_0751-2708_1988_num_7_14_1109
204. Félice, de G. Histoire des protestants de France / G. de Félice. – Paris: J. Cherbuliez, Ducloux et C, Grassart, 1851. – 655 p.
205. Ferrand F. François Ier, roi de chimères / Franck Ferrand. – Flammarion, 2014. – 240 p. – ISBN 2081329956.

206. Freeman, John F. Louise of Savoy: a case of Maternal opportunism / John F. Freeman // *The Sixteenth Century Journal*. – 1972. – Vol. III. – № 2. – P. 77 – 98.
207. Freer M. W. The life of Marguerite d'Angoulême, Queen of Navaree, Duchesse d'Alençon and de Berry, sister of Francis I, King of France: 2 vol. / Martha Walker Freer. – London: Hurst and Blackett, Publishers, 1856. – Vol. 1. – 352 p.
208. French painters and paintings from the 14th century to post-impressionism / Ed. by G. Muehsam. – New-York: Ungar, 1970. – 646 p.
209. Gallo M. François Ier: Roi de France, Roi-Chevalier, Prince de la Renaissance française / Max Gallo. – Paris: XO Éditions, 2014. – 384 p. ISBN 9782845636811.
210. Germain A. Les Clouet / Alphonse Germain. – Paris: Editeur Henri Laurens. – 124 p.
211. Gilmont J.-F. Le livre réformé au XVIe siècle / Jean-François Gilmont. – Gand: Snoeck-Ducaju & Zoon, 2005. – 151 p. – ISBN 2-71772333-1.
212. Griffiths G. Louise of Savoy and reform of the church / Gordon Griffiths // *The Sixteenth Century Journal*. – 1979. – Vol. X. – № 3. Renaissance Studies. – P. 28 – 36.
213. Grimshaw W. History of France: from the foundation of the monarchy / William Grimshaw. – Philadelphia: Lydia R. Bailky, printer, 1826. – 410 p.
214. Hauréau B. François Ier et sa cour [Электронный ресурс] / Barthélemy Hauréau. – Paris: Librairie de L. Hachette et C., 1855. – 265 p. – Режим доступа до ресурсу: <https://archive.org/details/franoisieretsac00haurgoog>
215. Henry VIII and Francis I: the final conflict, 1540 – 47 / by David Potter. – Leiden: Brill, 2011. – V. 66. – 562 p. – ISBN 978-90-04-20431-7.
216. Heubi W. François Ier et le mouvement intellectuel en France (1515 – 1547) [Электронный ресурс] / William Heubi. – Lausanne: F. Rouge et C., Éditeurs, 1913. – 157 p. – Режим доступа до ресурсу: <https://archive.org/details/franois1eretle00heubuoft>

217. Histoire de François premier, Roi de France, dit le grand Roi et le père des lettres / Par G.-H. Gaillard. – Paris, 1766. – 552 p.
218. Impelluso L. Nature and Its Symbols / Lucia Impelluso. – Los Angeles: The J. Paul Getty Museum, 2004. – 383 p.
219. Jacob P. L. Histoire du seizième siècle en France / Paul L. Jacob. – Paris: L. Mame, Libraire, 1835. – 400 p.
220. Jacquart J. François I / Jean Jacquart. – Paris: Fayard, 1988. – 440 p.
221. Jouanna A. La France du XVI siècle. 1483 – 1598 / Arlette Jouanna. – Paris: PUF, 2006. – 691 p. – ISBN 2130553273.
222. Jouanna A. Le pouvoir absolu. Naissance de l’imaginaire politique de la royauté / Arlette Jouanna. – Paris: Gallimard, 2013. – 436 p. – ISBN 2072306949.
223. Kantorowicz E. Les deux corps du Roi. Essai sur la théologie politique au Moyen Age / E. Kantorowicz. – Paris: Gallimard, 1989. – 643 p.
224. Knecht Robert J. Anne-Marie Lecoq. François Ier imaginaire: symbolique et politique à l’aube de la Renaissance française, Paris, Macula, 1987. 565 p. [Электронный ресурс] / Robert Jean Knecht // Bulletin Monumental. – 1989. – Vol. 147. – P. 203 – 205. – Режим доступа до ресурсу: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/bulmo_0007-473x_1989_num_147_2_4739_t1_0203_0000_4
225. Knecht R. J. Francis I / Robert Jean Knecht. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 485 p. – ISBN 0521243440.
226. Knecht R. J. «Our Trinity!»: Francis I, Louise of Savoy and Marguerite d’Angoulême / Robert Jean Knecht // Gender, Power and Privilege in Early Modern Europe / J. Munns, P. Richards. – New York: Routledge, 2014. – P. 71 – 89.
227. Knecht R. J. Renaissance Warrior and Patron: The Reign of Francis I / Robert Jean Knecht. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 640 p. – ISBN 9780521578851.
228. Knecht R. J. The Valois: Kings of France 1328 – 1589 / Robert Jean Knecht. – 2nd ed. – London: Hambledon continuum, 2007. – 277 p. – ISBN 1-85285-522-3.

229. Knecht R. J. Un prince de la Renaissance. François^{er} et son royaume / Robert Jean Knecht. – Paris: Fayard, 1998. – 697 p. – ISBN 2213600856.
230. Lagerlöf, M. R. Fate, glory, and love in early modern gallery decoration: visualizing supreme power / Margaretha Rossholm Lagerlöf. – Farnham: Ashgate Publishing Limited, 2013. – 320 p. – ISBN 978-1-4094-3154-1.
231. Lang J. François Ier / Jack Lang. – Paris: Tempus Perrin, 2009. – 476 p. – ISBN 2262030438.
232. La peinture française / Sous la direction de Jean-Louis Pradel. – Paris., 1983. – 279 p. – ISBN 285036083X.
233. Lecoq A.-M. François Ier imaginaire / Anne-Marie Lecoq. – Paris: Macula, 1987. – 566 p. – ISBN 2-86589-019-8.
234. Lemonnier H. Charles VIII, Louis XII et François Ier. Les guerres d'Italie 1492 – 1547 / Henry Lemonnier. – Paris: Tallandier, 1982. – 427 p.
235. Lemonnier H. Henri II, la lute contre la Maison d'Autriche 1519 – 1559 / Henry Lemonnier. – Paris: Tallandier, 1983. – 401 p. – ISBN 2235013651.
236. Leproux, Guy-Michel. La peinture à Paris sous le règne de François Ier / Guy-Michel Leproux. – Paris: Press de l'Université de Paris-Sorbonne, 2001. – 223 p. – ISBN 2-84050-210-0.
237. Le Roux N. Le roi, la cour, l'Etat. De la Renaissance à l'absolutisme / Nicolas Le Roux. – Ceyzérieu: Champ Vallon, 2013 – 393 p. – ISBN 2876738740.
238. L'image du roi de François Ier à Louis XIV / Sous la direct. Thomas W. Gaehtgens, Nicola Hochner. – Paris: Maison des sciences de l'homme, 2006. – 455 p. – ISBN 2-7351-1115-6.
239. Lucie-Smith, E. A concise history of French painting / Edward Lucie-Smith. – N. Y., Toronto: Oxf. UP, 1978. – 288 p., ill. – ISBN 978-0195200423.
240. MacCulloch D. Reformation Europe's house divide 1490 – 1700 / Diarmaid MacCulloch. – London: Penguin books, 2004. – 832 p. – ISBN 978-0140285345.

241. Major, J. Russell. From Renaissance Monarchy to Absolute Monarchy: French Kings, Nobles and Estates / J. Russell Major. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1994. – 451 p. – ISBN 0-8018-5631-0.
242. Mas-Latrie, de L. De la formule «Car tel est nostre plaisir» dans la chancellerie française / L. de Mas-Latrie // Bibliothèque de l'école des chartes, 1881. – Vol. 42. – P. 560 – 564.
243. Maulde La Clavière, R. de. Louise de Savoie et François Ier, trente ans de jeunesse (1485 – 1515) [Электронный ресурс] / René de Maulde La Clavière. – Paris: Perrin et C., Libraires - éditeurs, 1895. – 396 p. – Режим доступа до ресурсу: <https://archive.org/details/louisedesavoieet00mauluoft>
244. Mayer J. P. Pavie, 1525: L'Italie joué son destin pour deux siècles / Jean-Paul Mayer. – Le Mans: Cenomane, 1998. – 157 p. – ISBN 9782905596567.
245. McHeil, David O. Guillaume Budé and Humanism in the Reign of Francis I / David O. McHeil. – Genève: Droz, 1975. – 157 p. – ISBN 978-2-600-03057-1.
246. Meyer J. France moderne des 1515 à 1579 / Jean Meyer // Histoire de la France / Sous la direction de Jean Favier. – P.: Fayard, 1985. – T. 3. – 544 p. – ISBN 2213014884.
247. Michelet J. Histoire de France au seizième siècle. La Renaissance / Jules Michelet. – Paris: Imprimerie Simon Racon et Comp, 1855. – 507 p.
248. Michelet J. Oeuvres complètes. Précis de l'histoire moderne. Introduction a l'histoire universelle. – Paris: Imprimerie Ernest Flammarion, 1897. – 562 p.
249. Mignet M. Rivalité de François Ier et de Charles-Quint [Электронный ресурс] / Marie Mignet. – Paris: Didier et C., Libraires- éditeurs, 1875. – 553 p. – Режим доступа до ресурсу: <https://archive.org/details/rivalitdefranoi01migngoog>
250. Oman Ch. A history of the art of war in sixteenth century / Charles Oman. – London: Methuen, 1937. – 784 p.

251. Panofsky D., Panofsky E. *Etude iconographique de la Galerie François I à Fontainebleau* / Dora Panofsky, Erwin Panofsky. – Saint-Pierre-de Salerne : Gérard Monfort, 1992. – 96 p. – ISBN 2852260557.
252. Pardoe J. *The court and reign of Francis the first, king of France* / Julia Pardoe. – Philadelphia: C. Sherman, printer, 1849. – Vol. 1. – 372 p.
253. Pardoe J. *The court and reign of Francis the first, king of France* / Julia Pardoe. – Cambridge: University Printing House, 2014. – Vol. 2. – 610 p. – ISBN 13 9781108074469.
254. Plattard J. *Guillaume Budé (1468 – 1540) et les origines de l’humanisme français* / J. Plattard. – Paris: Les Belles Lettres, 1923. – 48 p.
255. Potter D. *Renaissance France at War: Armies, Culture and Society, c. 1480 – 1560* / David Potter. – Woodbridge: The Boydell Press, 2008. – 405 p. – ISBN 1843834057.
256. *Reformation and Early Modern Europe: a guide to research* / Ed. by David M. Whitford. – Kirkville: Truman State University Press, 2007. – 352 p. – ISBN 978-1-931112-72-7.
257. Reid J. A. *King’s Sister – Queen of Dissent: Marguerite of Navarre (1492 – 1549) and her evangelical network* / Jonathan A. Reid. – Leiden – New York: Brill, 2009. – 801 p. – ISBN 978-90-04-17497-9.
258. *Renaissance and Reformation 1500 – 1620: a biographical dictionary* / Ed. by Jo Eldridge Carney. – Westport: Greenwood Press, 2001. – 425 p. – ISBN 0-313-30574-9.
259. Renaudet A. *Préréforme et humanisme à Paris: Pendant les premières guerres d’Italie, 1494 – 1517* / Augustin Renaudet. – Paris: Librairie d’Argences, 1953. – 739 p.
260. *Rethinking France: Les Lieux de Mémoire* / Under the direct. of Pierre Nora. – 4th ed. – Chicago: The University of Chicago Press, 2001. – Vol. 1: *The State*. – 493 p. – ISBN 0-226-59132-8.

261. Richardson G. Renaissance Monarchy. The Reigns of Henry VIII, Francis I and Charles V / Glenn Richardson. – Oxford, NY: Bloomsbury Academic, 2002. – 264 p. – ISBN 0340731435.
262. Russell Major J. From Renaissance Monarchy to Absolute Monarchy: French Kings, Nobles and Estates / J. Russell Major. – Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press, 1997. – 451 p. – ISBN 0801856310.
263. Sée H., Rébillon A. Le XVIe siècle / H. Sée, A. Rébillon. – Paris: Le press universitaires de France, 1934 – 411 p.
264. Seward D. Prince of the Renaissance. The life of Francois I / Desmond Seward. – London: Constable and Company Limited, 1973. – 264 p. – ISBN 0094579008.
265. Smith, J. C. The Northern Renaissance / Jeffrey Chipps Smith. – New York: Phaidon, 2010. – 448 p. – ISBN 978-0-7148-3867-0.
266. Stocker Ch. Public and private enterprise in the administration of a renaissance monarchy: the first sales of office in the Parliament of Paris (1512 – 1524) / Christopher Stocker // The Sixteenth Century Journal. – 1978. – Vol. IX. – № 2. France in the sixteenth century. – P. 4 – 29.
267. Strong R. Art and Power: Renaissance Festivals 1450 – 1650 / Roy Strong. – Berkeley - Los Angeles: University of California Press, 1984. – 227 p. – ISBN 0-520-05479-2.
268. Taking Shape: Finding Sculpture in the Decorative Arts // Ed. by Martina Droth. – Los Angeles: Getty Publications, 2009. – 209 p. – ISBN 978-0892369638.
269. Terrasse Ch. François I, le roi et le regne: Vol. I – III / Charles Terrasse. – Paris: B. Grasset. – Vol. I. – 1943. – 358 p.
270. Terrasse Ch. François I, le roi et le regne: Vol. I – III / Charles Terrasse. – Paris: B. Grasset. – Vol. II. – 1948. – 351 p.
271. The Contending Kingdoms: France and England, 1420 – 1700 / Ed. by Glenn Richardson. – Aldershot: Ashgate, 2008. – 210 p. – ISBN 978-0-7546-5789-7.

272. Tilley A. Humanism under Francis I / Arthur Tilley // *The English Historical Review*. – Vol. 15. – № 59. – 1990. – P. 456 – 478.
273. Tinsley B. Sh. History and Polemics in the French Reformation: Florimond de Raemon, defender of the Church / Barbara Sher Tinsley. – London and Toronto: Associated University Press, 1992. – 246 p. – ISBN 978-0-945636-29-8.
274. Traver, Andrew G. Secular and mendicant masters of the faculty of theology at the University of Paris, 1505 – 1523 / Andrew G. Traver // *The Sixteenth Century Journal*. – 1995. – Vol. XXVI. – № 1. – P. 137 – 155.
275. Usher Ph. J. Epic Arts in Renaissance France / Phillip John Usher. – New York: Oxford University Press, 2014. – 272 p. – ISBN 978-0-19-968784-8.
276. Vovelle M. Idéologies et mentalités / Michel Vovelle. – Paris: Folio histoire, 1992. – 358 p. – ISBN 2070327000.
277. Wintroub M. Civilizing the savage and making a king: the royal entry festival of Henry II (Rouen, 1550) / Michael Wintroub // *The Sixteenth Century Journal*. – 1998. – Vol. XXIX. – № 2. – P. 465 – 494.
278. Zeller G. Aspects de la politique française sous l'Ancien Régime / Gaston Zeller. – Paris: Presses universitaires de France, 1964. – 392 p.
279. Zeller G. Les institutions de la France au XVIe siècle / Gaston Zeller. – Paris: Presses universitaires de France, 1948. – 404 p.
280. Zerner H. L'art de la Renaissance en France. L'invention du classicisme / Henri Zerner. – 2nd ed. – Paris: Flammarion, 2002. – 480 p. – ISBN 2080106864.

ДОДАТКИ

Додаток А

Репродукції художній творів

Рис. А.1

Мініатюра манускрипту із зображенням «радiсного в'їзду» Франциска I в Ліон у 1515 р. Сер. XVI ст.; бібліотека Вольфенбюттеля, Німеччина

Рис. А.2

Галерея Франциска I. Палац Фонтенбло, 1535 – 1540 рр.

Рис. А.3

Зображення емблеми короля – Саламандри, що палає у вогні.

Галерея Франциска I, палац Фонтенбло

Рис. А.4

Фреска «Єднання держави», виконана Россо Фйорентіно
у галереї Франциска I. Палац Фонтенбло

Рис. А.5

Фреска «Королівський слон», виконана Россо Фйорентіно
у галереї Франциска I. Палац Фонтенбло

Рис. А.6
Вечелліо Тиціан. Портрет Франциска I,
1539 р.; Лувр, Париж

Рис. А.7

Йос ван Клеве. Портрет Франциска I,
бл. 1532/1533 р.; Музей мистецтв, Філадельфія

Рис. А.8

Жан Клуе. Портрет Франциска I,
бл. 1540 р.; Музей Конде, Шантійї

Рис. А.9

Жан Клуе. Портрет Франциска I,
бл. 1535 г.; Лувр, Париж

Рис. А.10

Франсуа Клуе. Портрет Франциска I на коні,
бл. 1540 р.; галерея Уффіці, Флоренція

